DANSK BIBLIOTEKSHISTORISK SELSKAB

BIBLIOTEKS HISTORIE 14

KØBENHAVN
2021

Bibliotekshistorie 14

Udgivet af Dansk Bibliotekshistorisk Selskab

Redaktion: Steen Bille Larsen under medvirken af
Hans Elbeshausen og Ole Harbo.
© Dansk Bibliotekshistorisk Selskab 2018

ISSN 0109-923X

www.bibliotekshistoriskselskab.dk

Udgivet med støtte fra Fonden Bibliotheca Groothoffiana.

Distribution via kassereren:
Søren Carlsen
Hovedgaden 20
3220 Tisvildeleje
Mail: sca@dethulehus.dk

Sats og tryk:
Johansen Grafisk A/S, Holstebro

Indhold

Verdens forgængelige herlighed
Adam Gottlob Moltkes pragtbibliotek og dets opløsning
Af Christian Kaaber 5

Observatoriebiblioteket på Østervold 1861-1996
Af Jørgen Otzen Petersen 30

Engelsk syn på dansk biblioteksvæsen 1936
Af Ole Harbo. 52

At bringe de åbne hylder til patienten
Om biblioteksarbejde på hospitaler og sundhedsfremme
i folkebibliotekets ambulatorier
Af Hans Elbeshausen. 66

Dansk Bibliotekshistorisk Selskab
Styrelsens beretning 2017-2019 97

Verdens forgængelige herlighed

Adam Gottlob Moltkes pragtbibliotek og dets opløsning

Af Christian Kaaber

"Sic transit gloria mundi" - *sådan forgår al verdens herlighed* - lød overskriften på en lille artikel i bladet *Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn* den 17. marts 1812. Midt under krigen mod Storbritannien prentede Universitetsbibliotekets daværende chef, litteraten Rasmus Nyerup (1759-1829) gravskriften over hele fire formidable danske privatbiblioteker fra Frederik V's regeringstid, der nu lå godt et halvt hundrede år tilbage. De fire ejere, alle grever, Johan Ludvig Holstein (1694-1763) , Otto Thott (1703-85), Johan Hartvig Ernst Bernstorff (1712-72) og Adam Gottlob Moltke (1710-92) havde hver især indtaget høje embeder i det dansk-norske statsstyre i midten af 1700-tallet, og alle havde de været store samlere. Det er opløsningen af de fires "store og rigeligt forsynede Musæer"[1], Nyerup omtaler. Samlingerne omfattede nemlig meget andet end bøger og håndskrifter. Foruden biblioteker var her, som Nyerup anfører, tale om både "Apparater af Naturalier og Konstsager, af Geværer, Malerier, Oldsager, Mynter og Medailler". Det er værd at bemærke, at Nyerup i de fire tilfælde, helt i tråd med den for længst svundne renæssancetids idealer, betragter biblioteker i sammenhæng med andre samlinger. Den enhed havde nu overlevet sig selv, og forude ventede opløsningen af det kongelige Kunstkammer, der i 1812 stadig lå oven på Det Kongelige Bibliotek over for det i 1794 ned-

---

Christian Kaaber, mag. art., antikvar, boghistoriker, Vangsgaards Antikvariat, Fiolstræde 34-36, 1171 København K. Medforfatter til værket Dansk Bibliotekshistorie, der udkommer 2021.

brændte Christiansborg. I Nyerups artikel samler interessen sig dog om bogsamlingerne.

1700-tallet havde været en sidste blomstringstid for store private biblioteker i Danmark, både blandt adelige og borgerlige. Artiklens fire adelige samlinger omfatter det største danske privatbibliotek, der nogen sinde har eksisteret, nemlig Otto Thotts på langt over 100.000 bind. Det opløstes kort efter hans død og blev for størstepartens vedkommende solgt på auktion. Thotts kolossale hånd-

Adam Gottlob Moltke fik nyindbundet talrige bøger, altid i helbind af brunmarmoret kalveskind, som blev forsynet med hans superekslibris i guld på begge sider. Han erhvervede desuden mange bøger, der var prægtigt indbundet i forvejen. De blev udstyret med hans ejermærke som supplement til den eksisterende dekoration, som for eksempel bogen forrest i midten og den stående bog til højre i billedet. Resultatet blev en bogsamling med en pragtfuld ensartethed med lette variationer. Bindene her befinder sig i dag i Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek på Amalienborg, ganske tæt på deres oprindelige plads i Moltkes dage. **(***Foto: H.M. Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling).*

skriftssamling og hans talrige inkunabler doneredes testamentarisk til Det Kongelige Bibliotek. Adskillige private biblioteker endte samlet i kongens eje; andre splittedes for alle vinde under auktionshammeren. Det gjaldt Johan Ludvig Holsteins store og righoldige bibliotek fra Ledreborg ved Roskilde - den direkte anledning til Nyerups artikel var den sidste auktion over bøgerne herfra. Det samme skete med den bogsamling, der er emnet for de kommende sider: Adam Gottlob Moltkes pragtbibliotek fra hans københavnske residens, det nuværende Christian VII's Palæ på Amalienborg.

Foruden mere eller mindre at afspejle ejernes interesser og samlelidenskab indgik de fire biblioteker, Nyerup behandler i sin lille artikel, i den pragtudfoldelse og iscenesættelse, der hørte med til ejernes fornemme embeder som den enevældige konges nærmeste medarbejdere. Holsteins bøger var således for en betydelig dels vedkommende indbundet identisk i brunmarmoreret kalveskind med hans initialer og adelsvåben trykt i guld på ryggen, så hans store bibliotek i den nordlige sidefløj på Ledreborg må have udgjort et prægtigt skue alene i kraft af ensartede geledder af mørke bogrygge med glitrende forgyldning. Otto Thott satte ikke noget personligt præg på sine talrige bøger, og hans kolossale bibliotek må have taget sig langt mere broget ud i den bygning, den franske arkitekt Jardin skabte til hans samlinger bag hans palæ ved Kongens Nytorv, i dag den franske ambassade. Udenrigsminister Bernstorffs bibliotek, der især var samlet, mens han 1744-50 var dansk gesandt i Paris, bestod hovedsagelig af historie og klassisk litteratur i samtidige franske udgaver og var som Holsteins indbundet ensartet i brunt skind med rig rygforgyldning og det bernstorffske våben i guld på begge permer. Bøgerne, der bortauktioneredes i 1803[2], var opstillet i den nyanlagte københavnske bydel Frederiksstaden, i det store palæ på hjørnet af Frederiksgade og Bredgade over for Marmorkirken, der stadig bærer hans navn. Har biblioteket svaret til indretningen af palæets paradesuiter, må det samlede indtryk have mindet om de biblioteksgemakker i rokokostil, der stadig kan ses på slottet i Versailles. Enhver, der fik lov at betragte det, fornemmede ministerens kosmopolitiske dannelse og hans franske idealer.

Adam Gottlob Moltke etablerede sit bibliotek få hundrede meter fra Bernstorffs. Bøger, indretning og placering gik her som hos Bernstorff op i en højere enhed, der afspejlede ejermandens position, hans personlige magt og sikre smag, foruden at det vidnede om hans dynamiske virke, mangfoldige initiativer og hans aktive interesse for sin tids oplysningsidealer. Alt sammen skulle det bidrage til hans konges forherligelse. Moltkes bibliotek indgik tydeligere end Bernstorffs som en lille brik i Frederiksstadens totaliscenesættelse af den enevældige stats indretning.

Manden: Hvem var Moltke?

Frederiksstadens centrum markeres af den franske billedhugger Salys rytterstatue af Frederik V (1723-66), Danmark-Norges enevældige monark fra 1746 til sin død som kun 43-årig. Den latinske indskrift på soklens tavler hylder kongens som "kunsters og videnskabers beskytter", og blandt kongens bedrifter nævnes initiativer til gavn for handel og landbrug, anlæggelse af nye bydele i København, stiftelser "for hæderlige fattige", oprettelsen af kunstakademiet og "udsendelsen af lærde til Østerland"[3]. Teksten demonstrerer enevoldsmagtens opfattelse af sig selv. Frederik V's regeringstid fremstod allerede ved statuens afsløring i 1771, fem år efter kongens død, som en dynamisk epoke, hvor årtiers fred og stadig mere gunstige konjunkturer skabte forudsætningerne for fremdrift og kongelige initiativer på en lang række områder i det dansk-norske samfund. Æren måtte i et enevældigt system tilkendes kongen, men bag tiltagene stod hans nærmeste rådgivere, i overvejende grad overhofmarskal Adam Gottlob Moltke - ordene på tavlerne kunne i realiteten lige så godt være møntet på ham, og sandsynligvis har han mindst være medforfatter til dem.

Moltke var 13 år ældre end kongen, stammede fra en børnerig, men i øvrigt ikke særlig velhavende adelsfamilie i Mecklenburg. Slægten havde i generationer haft gode forbindelser til Danmark, og Adam Gottlob, der var yngre søn og uden arvekrav på gods, voksede op hos en farbror, der var amtmand på Møn. Kun 11 år gammel tog hans liv retning, da han kom til hoffet i København som yngste

page for kronprins Christian (1699-1746), den senere Christian VI. Den generte, dybt religiøse tronarving satte helt klart pris på den unge Moltke, som ved tronskiftet i 1730 blev kammerpage for hans søn Frederik, der nu var kronprins. Fra da af var Moltke den 13 år yngre Frederiks opdrager, rådgiver og faderlige ven, og ved Christian VI's død 6. august 1746 udnævntes Moltke til overhofmarskal for den nye enevoldskonge[4]. Noget nær enhver kontakt med kongen gik gennem ham, og i et samfundssystem, hvor al magt udgik fra kongens person og afspejlede hans vilje, indtog Moltke den enestående position som monarkens dybt fortrolige favorit. I den forbindelse er det værd at bemærke, at Moltke ikke havde nogen egentlig uddannelse. Hans modersmål var tysk, og fra barndommen på Møn må han have mestret dansk, ligesom han med tiden må have lært fransk på et højt niveau og formentlig har forstået latin. I modsætning til mange af hans adelige samtidige kom han aldrig på nogen "Grand Tour"; hans udlandsrejser var yderst få og rakte højst til Nordtyskland. Moltkes hele uddannelse bestod ganske enkelt i, hvad han sugede til sig ved hoffet i København. Moltke var kort sagt "self-made" og opbyggede selv de kompetencer, han fik brug for som det magtfulde filter han blev for en bred vifte af politiske, videnskabelige og kulturelle impulser.

I modsætning til sine to nærmeste forgængere, Frederik IV og Christian VI, der slidsomt bestyrede funktionen som enevoldshersker som en slags pedantiske kontorchefer med vagtsomt blik for selv de mindste detaljer, overlod den velmenende, men drikfældige Frederik V regeringsførelsen til en kreds af ministre og rådgivere, ofte betegnet "excellencerne", med Moltke og Bernstorff i spidsen. Moltke stod for alt, hvad der vedrørte de indenrigs anliggender, mens Bernstorff i god forståelse med Moltke forestod udenrigspolitikken. I forbindelse med tronskiftet udarbejdede Moltke en på én gang kortfattet og detaljeret regeringsplan til den 23-årige konge. Moltke benyttede det fortrolige forhold til monarken til varsomt at advare denne mod et syndigt levned i lidenskabernes vold og tilskyndede til en regeringsførelse, der sigtede på modernisering af en lang række områder i riget til gavn for folkets lykke og voksende

velstand, som han formulerede det. Han slog til lyd for reformer af forvaltning, erhvervsliv og landbrug og betonede vigtigheden af initiativer inden for fattig- og sygeforsorg, videnskaber og kunst, tilsat en betragtning om, at Københavns Universitet ikke var til megen gavn[5].

Moltkes regeringsgrundlag vidner om en bred horisont, om formuleringsevne og om politisk instinkt. Det afspejlede idealerne om oplyst enevælde, statsmagten som befordrer af fornuft, indsigt og driftighed, og da han siden reflekterede over dette dokument , noterede han, at kongen til fulde havde levet op til programmet med støtte til videnskab og kunst, forsorg for fattige og syge, udsendelse af lærde mænd til Arabien, oprettelse af Kunstakademiet, Frederiks Hospital og andre "nyttige tiltag"[6] - nærmest en gentagelse af indskriften under rytterstatuen. Moltke var reelt statens rorgænger i kongens sted og med dennes fulde forståelse, vel at mærke så længe kongen var Frederik V, der personligt gik tragisk i opløsning gennem de sidste 15 år af sin regeringstid. Moltke evnede at opstille visioner og få dem ført ud i livet. Som leder af kongens egen kasse og regnskabskontor, Partikulærkammeret, stod Moltke fra 1748 som øverste ansvarlige for økonomien bag de kongelige initiativer.

Personlig blev han landets rigeste mand takket være en stadig strøm af gaver fra kongen. Frederik V skænkede sin favorit Bregentved på Sydsjælland, hvortil kom herresæder og godser i hele Danmark og i hertugdømmerne. Moltke var både i sine velmagtsdage og i tiden derefter stærkt optaget af sin økonomi, men vogtede sig for at tage mod bestikkelse, som hans forgænger Griffenfeld havde gjort i begyndelsen af 1670'rne. Han var gift to gange og fik en meget stor børneflok, der skulle forsørges; døtrene gennem gode giftermål, sønnerne med embeder og godser.

Moltke havde tilsyneladende en enorm arbejdsevne, der rakte til mere end at kontrollere hoffets og statens nøgleposter. Han involverede sig direkte i talrige projekter, hvilket klart fremgår af hans private arkiv, der indeholder hans personlige korrespondance i for-

Adam Gottlob Moltke på højden af sin karriere. Overhofmarskallen er vist i Elefantordenens ridderdragt, omgivet af symboler på sine mange virkefelter, herunder også kulturen. Billedet er ikke en karikatur: Moltke var høj med rødligt hår og havde lange ben; den unge Christian VII betegnede ham ondt som "ræv foroven, stork forneden". Kobberstikket er fra 1753 efter tegning af hofmaleren Carl Gustaf Pilo. (Privateje).

bindelse med eksempelvis anlæggelsen af Frederiksstaden fra 1749, oprettelsen af Kunstakademiet i 1754, indretningen af "botaniske anstalter" og udgivelsen af Flora Danica og Carsten Niebuhrs rejse til "Det lykkelige Arabien" i 1761. Moltke nærede helt klart en særlig interesse for naturvidenskaberne, oftest med sigte på hvordan mineraler, planter og dyr fra kongens riger og lande kunne komme staten til nytte. Blandt sine mange hverv varetog han posten som præses for det nyoprettede Natural- og Husholdningskabinet og som direktør for kongens Botaniske Anstalt. Han forestod således anlæggelse en botanisk have i forlængelse af Frederiksstaden, i øvrigt med tilhørende botanisk bibliotek. Personligt samlede han i stor stil på konkylier, som indgik i hans naturaliekabinet. Tingene hang sammen: I 1754 fik han indkaldt den tyske kobberstikker Franz Michael Regenfuss (1713-80) til Danmark med henblik på udgivelsen af et konkyliologisk storværk[7]. Værkets første bind udkom i 1758 og er en af de mest storslåede danske bøger, der nogen sinde er skabt[8]. Desværre forblev det en torso, mens et andet af Moltkes boglige initiativer, *Flora Danica*, fuldførtes i 1883, 120 år efter påbegyndelsen[9]. Pragteksemplarer af såvel *Flora Danica* som *Auserlesene Schnecken, Muscheln und andre Schaltiere* indgik selvfølgelig i Moltkes eget bibliotek. Hans personlige eksemplar af Regenfuss' konkyljeværk findes i dag i privateje.

Stedet: Moltkes Palæ og biblioteket

Den dag i dag vidner Frederiksstaden om en dansk kulturel blomstring med europæisk format, og Moltkes rolle som primus motor for anlæggelsen af en pragtfuld københavnsk idealbydel er anerkendt og dokumenteret[10]. Generalplanen for den storstilede byudvikling på tomten efter det i 1689 nedbrændte lystslot Sophie Amalienborg udfærdigedes i efteråret 1749 af Moltkes og Frederik V's yndlingsarkitekt Nicolai Eigtved (1701-54). Anledningen var 300-året for den oldenborgske kongeslægts overtagelse af den danske trone, og Eigtved iscenesatte enevælden i arkitektur i form af en idealbydel med snorlige gader med et kongetorv som centrum. Her blev ryttertstatuen af Frederik V udgangspunkt for helheden, med kongen skuende mod altings guddommelige oprindelse i skikkelse af den

gigantiske - efter planen - kuppelkirke. Statuen blev omgivet af fire identiske palæer, hvor hans mest betroede tjenere med Moltke i spidsen skulle bo. Uden om disse og andre store adelige palæer bredte borgerhusene sig. Det hele var tegnet af Eigtved med vægt på et samlet, harmonisk udtryk.

Med palæet fik Moltke, der hidtil havde boet i kongens nærhed på det pragtfuldt udstyrede Christiansborg eller på Bregentved, sin egen københavnske residens, der indviedes med kongelig pomp og pragt allerede 30. marts 1754. Palæet indrettedes i international topklasse efter Eigtveds dessiner. Store dele af indretningen er bevaret i dag, hvor palæet tjener som ramme om kongehusets repræsentation, eksempelvis det årlige nytårstaffel i den overdådige rokokoriddersal, hvor helfigursportrætter af Frederik V og hans anden dronning Juliane Marie skuer ned på gæsterne, ganske som på Moltkes tid. Ingen kunne være i tvivl om sammenhængen: Moltkes selviscenesættelse som højtkvalificeret og højtbetroet fyrstetjener var genskin af lyset fra monarken, hvis magt stammede fra Gud.

På begge sider af palæets hovedbygning udgik lave sidefløje, der endte i hver sin toetages pavillon, hvis øverste stokværk var forbundet med beletagen i selve palæet med en udendørs marmorterrasse. I de to pavillonbygninger, der så at sige spejlede sig i hinanden, indrettede Moltke sine samlinger. I den nordre hjørnepavillon mod Frederiksgade installeredes "Den grevelige Moltkeske Naturaliesamling", mens den søndre mod Amaliegade først dannede ramme om en del af hans store malerisamling, i alt 80 malerier, og fra 1757 om hans bibliotek[11]. Tankevækkende er det, at Moltkes bibliotek fik den samme fysiske placering i bygningskompositionen, som den allerede omtalte Johan Ludvig Holsteins biblioteksrum på Ledreborg, hvor Eigtved få år forinden skabte en hovedbygning forbundet med pavilloner, med biblioteksrummet i den vestlige, venstre fløj. Pavillonen på Ledreborg stod færdig i det ydre i 1750[12].

I modsætning til Moltkes biblioteksrum eksisterer naturaliekabinettets rum i den nordre pavillon den dag i dag, hvor her er opstillet

Flora Danica-porcelæn, og viser også omfang og grundindretning af den nu forsvundne søndre sal. Der var i begge tilfælde tale om lyse rum med i alt otte store vinduer foruden indgangsdøren mod terrassen. Begge rum fremtrådte i december 1754 med panelklædte og malede vægge og havde gipslofter med indfældede ældre malerier: I det senere biblioteksrum bestod loftudsmykningen af et enkelt stort maleri, mens naturaliekabinettet forsynedes med fem ottekantede loftsmalerier. Alle seks var omkring 1670 udført til et lysthus i Kongens Have og blev skænket til Moltke af Frederik V. I den bevarede nordre sal pryder de fem festlige barokmalerier stadig loftet, der ser ud, som den franske arkitekt Nicolas-Henri Jardin (1720-99) formgav det i slutningen af 1750'erne[13].

Det blev ligeledes Jardin, der i 1757 forestod indretningen af det 70 kvadratmeter store biblioteksrum i den søndre pavillon[14]. Han lod opsætte høje reoler med udskårne, buede afslutninger på alle rummets fire vægge og lod af samme grund den ene langsides midtervindue blænde. Fire vinduesnicher forsynedes med lave, brede reoler til store liggende bogformater og til mapper med tegninger og kobberstik. Alt træværk i rummet maledes berlinerblåt med forgyldte profillister og ornamenter; midtpunktet i dette farvekraftige skue blev et stort bord med hylder under[15]. Foruden bordet omfattede salens løse inventar to "meget smukke og vel indrettede Glasskabe til Bøger med løse Hylder for at indrette Samme efter Bøgernes Format"[16]. Man må formode, at også disse skabe har været berlinerblå med forgyldte ornamenter. Hertil føjede sig to bibliotekstrappestiger samt to store glober, en over jorden og en over himlen. I salens udsmykning indgik også en 94 cm høj bronzebuste af Moltke, udført i 1757 af Saly, mesteren for rytterstatuen på pladsen, som man kunne beskue fra salens to gavlvinduer[17].

Berlinerblå er en meget kraftig farve, som mange danskere vil kende fra tidligere tiders emaljerede blå køkkentøj, hvor kaffekanden betegnedes "Madam blå". Med indslag af forgyldning har denne farve dannet en markant og yderst effektfuld indfatning om bibliotekets indhold. Foruden tegninger og kobberstik i store mapper drejede

Amalienborganlægget med de fire palæer blev som så meget andet til på Moltkes initiativ, og selv residerede han i det prægtigt udstyrede palæ, der i dag har navn efter Christian VII. Biblioteket var opstillet på første sal i pavillonen til venstre, mod Amaliegade, mens Moltkes naturaliekabinet befandt sig på førstesalen i pavillonen til højre, mod den nuværende Frederiksgade. Mellem selve palæet og pavillonerne var der indtil ombygningen i 1794 en åben udsigtsplatform over hver af de to sideporte. (Kobberstik fra Johan Jacob Bruuns Novus Atlas Daniæ, 1761).

det sig om knap 6500 bind. Moltkes bøger var indbundet ensartet, som regel i brunmarmoreret kalveskind med rig forgyldning på ryggen og med Moltkes heraldiske superekslibris i guld på forsiden. Trods sine 70 kvadratmeter i gulvareal har farvespillet mellem mørkeblåt, brunt og den megen forgyldning tilført det højloftede rum en fortættet og intim virkning, sandsynligvis forstærket af lange gardiner i en mørk kulør til at skærme mod sollyset fra de mange vinduer. Besøgende har formentlig oplevet bibliotekets mørke grundfarve som en af flere forskellige farvesætninger rundt om i palæets paradeetage, som spillede op mod riddersalens overvældende rokokoudsmykning med guld på hvidt. Store dele af palæets

pragtfulde indretning står i dag som på Moltkes tid og gør Christian VII's Palæ til et enestående vidnesbyrd om 1700-tallets kongelige bygningskultur, som brande og vanrøgt ellers har tæret hårdt på. Havde biblioteksrummet eksisteret i dag, ville det have været en kulturperle i internationalt format og føjet endnu en dimension til palæets udstyrelse.

Bøgerne - "Mere end privat"

I 1764 beskrev den topografiske forfatter, biskop Erik Pontoppidan overhofmarskallens samlinger. Her var malerier, som "Kiendere holde .. for at være næsten uskatterlige"[18]. Dertil kom biblioteket og Moltkes "Naturalie-Cabinet". Biblioteket " er udvaldt og excellerer allermeest i Oeconomicis & Physicis. Ikke saa meget Bøgernes Tal, som deres Kostbarhed giør denne Samling anseelig. Natural-Cabinettet haver her til Lands, og maaskee i flere Lande, sielden sin Liige, særdeles hvad Samlingen af Coqviller (konkyljer), Erzarter (metalholdige mineraler) og forsteente Ting, af Dyrenes og Vexternes Rige, angaaer"[19]. Det gjaldt for Moltkes palæ som for adskillige andre prominente residenser i København, at der var adgang for standspersoner - sandsynligvis mod et kontant vederlag til palæforvalteren - at besigtige palæets indvortes pragt. Christian Gottlob Profsts Kjøbenhavns Veyviser for 1784 angiver både Moltkes og Bernstorffs biblioteker i rækken af byens boglige seværdigheder[20]. Nogle år tidligere, i 1768, fik svenske historiker Johan Hinric Lidén (1741-93) adgang til at bese Moltkes bibliotek: "Detta var snarare kongligt än privat; men Gref Moltke har och varit mer än privat i förra Kongens [afdøde Frederik V's] tid. Allt var här på det aldrapräktigasta". Lidén tøjlede dog sin benovethed og betegnede biblioteket som "mera dyrbart än vidlyftigt", ligesom han med syrligt akademisk hovmod bemærkede, at man burde opsætte en latinsk indskrift, "Doctior est domino Bibliotheca sua" [Herrens bibliotek er mere lærd end han selv]; ty egaren sadas hafva mycket måttlige studier" [21].

Ved Moltkes død i 1792 bestod biblioteket af knap 6400 bind, hvoraf omkring 1000 var i det store folioformat, godt 1700 i kvart- og over 3600 bind i oktavformat. Hovedkilden til bibliotekets bestand er en

Bogen er Mathias Hviids Jubel-Prædiken, holdt i Holmens Kirke 28. oktober 1749 i anledning af den oldenborgske kongeslægts 300 års-jubilæum. Den er indbundet for Frederik V og forsynet med et prægtigt guldtrykt superekslibris med hans og dronning Louises monogrammer og våben. Bogen er skænket til Moltke, som efterfølgende har fået sit superekslibris anbragt under kongeparrets. (H.M. Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling).

håndskrevet katalog i tre brune halvlæderbind, et for hvert format, prydet med Moltke-våbenet i guld, der i dag, i noget ramponeret skikkelse, findes i Det Kongelige Bibliotek[22]. De tre folianter suppleres af to auktionskataloger fra 1790'erne; herom senere. Bøgerne var sandsynligvis opstillet efter format med folianterne nederst og bøgerne i oktavformat på de øverste hylder. De allerstørste formater samt mapperne med grafik og tegninger lå som allerede nævnt vandret på særlige hylder. Inden for hvert format var bøgerne opdelt i kategorier, med teologi og kirkehistorie først, fulgt af filosofi og jura, naturvidenskab og kunst. Herefter fulgte politik, økonomi, geografi og historie, herunder antikken. Til allersidst kom digterværkerne. Hovedparten af bøgerne var enten på tysk, fransk eller latin. Hertil har føjet sig en betydelig mængde på dansk samt enkelte på italiensk, hollandsk eller svensk.

Katalogerne bekræfter Erik Pontoppidans iagttagelse af, at naturfaglige bøger og litteratur om naturen som økonomisk ressource var særdeles talstærkt repræsenteret. Her har overvejende været tale om bøger fra Moltkes egen tid inden for en bred vifte af emner, fra astronomi, matematik, medicin, botanik og havebrug, zoologi og fysik. Moltke har ejet en lang række oversigtsværker, for eksempel en udgave af den franske zoolog G.-L. L. Buffons (1707-88) store *Histoire Naturelle* i 20 bind. Værker om specifikke emner har været fyldigt til stede på hylderne; eksempelvis har botanikkens svenske pionerskikkelse Carl von Linné (1707-78) været repræsenteret med en række af sine hovedværker, i alt 12 bind i oktavformat [23].

Moltke har været velforsynet med samfundsfaglig litteratur, fra mængder af dansk og norsk lovstof til samtidige statsteoretiske skrifter, herunder noget så banebrydende som Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689-1755) værk *De l'Esprit des loix* [Om Lovenes Ånd] i en trebindsudgave fra 1750[24]. Frederik V's favorit har således kunnet orientere sig i tankerne om magtens tredeling - tanker, der var ganske uforenelige med den enevælde, Moltkes hele verden var rundet af. Oplysningstidens største boglige manifestation, Denis Diderots (1713-84) i alt 28 bind store franske encyklopædi stod i blandt folianterne i Moltkes bibliotek.

Bøger om kunst, i meget bred forstand, har indtaget solid plads i biblioteket. Moltke, som var den egentlige grundlægger af Kunstakademiet på Charlottenborg, har rådet over for eksempel en latinsk folioudgave af Albrecht Dürers samlede kunstteoretiske værker, udgivet i Arnhem 1604[25], samt talrige værker fra sin egen samtid om arkitektur og billedkunst. Blandt folianterne fandtes et betydeligt opbud af Oplysningstidens arkæologiske litteratur om antikken, herunder den danske billedhugger Johannes Wiedewelts ufuldendte kobberstikværk *Samling af Ægyptiske og Romerske Oldsager*, hvis første og eneste bind udkom i 1786.

Faget historie var meget bredt repræsenteret og stod opstillet med oversigtsværkerne først, dernæst inddelt efter enkelte rigers og landes historie. Bøgerne om dansk historie omfattede tillige den norske og var opdelt efter kongernes regeringstid; hertil føjede sig en afdeling særligt om Slesvigs og Holstens historie. Blandt de historiske folianter må rækken på 21 bind af Matthäus Merians *Theatrum Europaeum,* det 17. århundredes kobberstukne billedkrønike, være sprunget den besøgende i øjnene. Moltke ejede et komplet sæt af dette storværk, der udkom mellem 1633 og 1738. Længere henne i rækken af folioværker om historie stod den første videnskabeligt kommenterede udgave af Saxos Danmarkskrønike, udgivet i 1644-45 af Sorø-historikeren Stephanus Johannis Stephanius. Bogen indgår i dag i Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, der har domicil i nabopalæet til Moltkes, det nuværende Christian VIII's Palæ. Her findes nu også det prægtige atlas fra 1745 over det russiske rige, trykt på russisk og fransk i St. Petersborg med et tillæg fra 1753 om tsarrigets kun et halvt århundrede gamle hovedstad forsynet med 14 kobberstukne plancher[26].

I biblioteket fandtes talrige tilsvarende pragtværker. Moltke ejede selvfølgelig den kobberstukne udgave fra 1709 af Kongeloven, den danske enevældes forfatning. De danske pragtudgivelser fra hans egen tid indgik ganske naturligt i beholdningen, eksempelvis Frederik Ludvig Nordens beskrivelse af Ægypten fra 1755, samt som allerede nævnt Regenfuss' konkylieværk og de første bind af *Flora Danica*, hvis tilblivelse han personlig havde medvirket til. Helt i særklasse var et meget stort håndskrift, i syv bind, af Peder Hansen Resens (1625-88) Danmarksbeskrivelse *Atlas Danicus* fra 1670'rne. Resens originale materiale, i alt 39 foliobind, gik til grunde ved Universitetsbibliotekets brand i 1728. En håndskrevet forkortet og revideret version af materialet overlevede katastrofen og indgik i 1752 i Frederik V's håndbibliotek på Christiansborg, mens den anden eksisterende afskrift altså erhvervedes af Moltke. De syv statelige bind rummede foruden teksten et væld af aftegninger af Resens topografiske billedmateriale - en enestående kilde til danske byers udseende i 1600-tallet - og adskilte sig fra hovedparten af biblio-

tekets indhold ved ikke at være forsynet med Moltkes guldtrykte superekslibris.

Adam Gottlob Moltkes bibliotek opfyldte to formål. Det fungerede som den travle og allestedsnærværende topembedsmands reservoir af boglig viden om de mange arbejds- og interessefelter, han udfoldede sig på. Samtidig indgik det på linje med resten af det overdådigt udstyrede palæ i den kulturelt engagerede ministers selviscenesættelse som enevoldskongens betroede befordrer af kunst og videnskab og som den, der på kongens vegne forestod initiativer til reformering af landbrug og erhvervsliv efter Oplysningstidens idealer. Moltkes pragtbibliotek blev således i kraft af både udstyr og indhold en enestående opvisning af den oplyste enevældes selvforståelse og i sig selv en demonstration af, at Oplysningen i meget høj grad var samfundselitens projekt.

Opløsningstid

Natten til 14. februar 1766 udåndede den uopretteligt alkoholskadede Frederik V bogstavelig taget i armene på Moltke efter på sit dødsleje at have opfordret den vordende Christian VII (1749-1808) til at holde fast ved overhofmarskallen. Det varede imidlertid ikke længe, før fjender af Moltke fik overtalt den psykisk ustabile 17-årige konge til at lade Moltke falde, og i 1768 fik han sin definitive afsked, katastrofalt for ham uden pension. Moltke tog ophold på Bregentved, men residerede gerne i sit københavnske palæ om vinteren og iagttog, hvordan hans og de øvrige excellencers stabile styre afløstes af kaotiske tilstande, mens kongens sindssyge blev stadig mere udtalt. Moltke kom aldrig tilbage i magtens inderkreds, men brugte sin energi på at forvalte sin stadig mere anstrengte økonomi og skaffe passende forsørgelse til sin store børneflok, der dog decimeredes ved flere dødsfald [27].

Biblioteket i palæets pavillonbygning udvidedes dog fortsat med nye anskaffelser. I Moltkes sidste år indkøbtes eksempelvis Jens Baggesens danske oversættelse af Ludvig Holbergs *Niels Klims underjordiske Reise* fra 1789 og det store kobberstukne tobindsværk *Beskrivelse over Danske*

Mynter og Medailler i Den Kongelige Samling, som udkom i 1791. Et supplement til værket, der udkom i 1794, nåede aldrig på plads i biblioteket. 25. september 1792 døde Adam Gottlob Moltke på Bregentved.

Forinden havde han beskikket sit bo og indsat sin femte søn Joachim Godske Moltke (1746-1818) som sin efterfølger som lensgreve og dermed som indehaver af Bregentved og palæet. Når flere ældre brødre blev forbigået, skyldtes det, at Joachim Godske med sin store personlige formue ansås for bedst skikket til at gøre lensgrevskabet gældfrit[28]. I sit testamente, dateret 31. marts 1790, tog den gamle overhofmarskal højde for, at hans bo var tynget af gæld, og at store dele af hans efterladenskaber, herunder hans samlinger, skulle gøres op i rede penge. Arvingerne fik så mulighed for at købe for eksempel sølv og porcelæn ud af boet til vurderingsprisen.

I testamentet var biblioteket, inklusive kobberstik, tegninger og glober, vurderet til 8000 rigsdaler. Moltkes navnkundige malerisamling vurderedes i samme dokument til 15.000 rigsdaler. Mens det lykkedes Joachim Godske Moltke at sikre sig både malerisamlingen og indholdet af naturaliekabinettet, blev indholdet af biblioteket i juni 1793 solgt næsten ubeskåret - Joachim Godske udtog tilsyneladende enkelte pragtværker, herunder de udkomne bind af *Flora Danica* og F.L. Nordens rejsebeskrivelse fra Ægypten fra 1755 - til professor Herman Treschow (1739-97) for netop 8000 rigsdaler[29].

Herman Treschow var teolog og var internationalt kendt for sin bibelfilologiske forskning. Han samlede både malerier og bøger og optrådte som bogsagkyndig i forskellige sammenhænge. Eksempelvis medvirkede han som kommissionær ved auktionen over Bolle Willum Luxdorphs (1716-88) bibliotek i 1789[30], ligesom han havde fungeret som mellemhandler, da en anden navnkundig bogsamler, Peter Frederik Suhm (1728-98), i 1779 købte den tyske filolog Johann Jacob Reiskes samling af orientalske og græske håndskrifter samt trykte bøger af dennes enke i Leipzig [31]. Nu stod han som ejer af næsten hele Adam Gottlob Moltkes efterladte bibliotek. I tidsskriftet *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aaret 1793* oplyste

redaktøren, Rasmus Nyerup, at Treschow vist allerede havde afsat en række af bibliotekets sjældneste naturhistoriske værker til en handlende i London, ligesom han beklagede, at Universitetsbiblioteket ikke havde fået mulighed for at erhverve det ovenfor omtalte håndskrevne sæt af Resens Atlas - "en af dette Biblioteks Prydelser"[32].

I betragtning af den meget høje købesum forekommer det forståeligt, at Treschow har været hurtigt til at videresælge udvalgte pragtværker. Den kan også forklare, at Treschow allerede i november samme år satte en godt en fjerdedel af bøgerne til salg. Mandag 11. november 1793 kom 1648 bind, "gode og meget vel conditionerede Bøger", heraf 115 folianter, under auktionshammeren i selve palæet. Det trykte katalog nævner ikke Treschow, ligesom man må gisne om, hvor i palæet auktionen fandt sted[33]. Den resterende del af biblioteket fik tilsyneladende lov at forblive i biblioteksrummet. Bobehandlingen efter den afdøde overhofmarskal var langtfra afsluttet, så palæet stod ubeboet hen.

Den situation ændredes ganske brat, da Christiansborg 26. februar 1794 udbrændte, og den kongelige familie blev husvild. Fra hoffets side blev man meget hurtigt opmærksom på Amalienborg-palæerne. Her kunne den syge konge og hans nærmeste slægtninge installeres tæt på hinanden og i nogenlunde passende, omend meget mindre rammer. Tilmed havde et af palæerne, det nuværende Frederik VIII's Palæ, siden 1767 havde været i kronens eje. For eksekutorerne i Moltkes dødsbo blev det en kærkommen lejlighed til at afstå den kostbare bygning på gunstige vilkår, og asken glødede endnu i Christiansborgs kældre, da købekontrakten undertegnedes 1. marts. Palæet blev solgt med det meste af indboet, og i kontrakten indgik en bestemmelse om, at Treschow fik lov til at have bøgerne stående i pavillonen til Sankt Hans 1794[34]. Senest i forsommeren 1794 overførtes resterne af Adam Gottlob Moltkes bibliotek til Herman Treschows bopæl i Norgesgade 206, det nuværende Bredgade. Ejendommen lå ud for Skt. Annæ Plads, tæt på Garnisons Kirke, hvor han var sognepræst[35] - hundrede meter og en verden fra Frederiksstadens centrum.

Kort efter flytningen af de sidste bøger forsvandt også Jardins farvestrålende biblioteksrum. Den brandlidte kongefamilie overtog også nabopalæet mod syd, Schacks Palæ - det nuværende residenspalæ. Her skulle rigets egentlige regent, kronprins Frederik (1768-1839) bo, mens Christian VII residerede i Moltkes Palæ. På grund af kongens utilregnelighed måtte kronprinsen have umiddelbar adgang til ham, hvilket arkitekten C.F. Harsdorff (1735-99) hurtigt løste ved at forbinde de to palæer med en kolonnade af træ med en korridor foroven. Korridoren mundede mod nord ud i det hidtidige bibliotek, der raseredes totalt og omdannedes til trapperum; kun indgangsdøren til terrassen forblev urørt og sidder på sin plads den dag i dag[36]. I forbindelse med opførelsen af kolonnaden forhøjedes mellembygningerne mellem palæernes hovedbygning og sidepavillonerne, så de åbne terrasser forsvandt, og pavillonerne indgik i hver sin sidefløj.

I 1794 overtog kongehuset Moltkes palæ og opførte Harsdorffs Kolonnade med adgang på første sal gennem Moltkes tidligere bibliotek. Senere samme år blev pavillonen og palæets hovedbygning forbundet med en forbindelsesbygning, hvor den åbne terrasse havde været over porten. (Privatfoto).

Bøger fra Adam Gottlob Moltkes bibliotek dukker hyppigt op på det antikvariske marked og er lette at identificere. De er altid indbundet i helbind af brunmarmoreret kalveskind, gerne med rig forgyldning på ryggen, og både for- og bagperm bærer hans prægtige superekslibris i guldtryk: Det grevekronede Moltke-våben med to ørne som skjoldholdere[40]*. Her ses Moltkes sæt af Hans de Hofmans Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge, som udkom fra 1755 til 1780. Adskillige bind har trykt tilegnelse til ham. (Herman H J Lynge & Søn A/S, Foto: Iben Fryer).*

Herman Treschow døde 2. maj 1797, og 18. december samme år bortauktioneredes hans efterladte bibliotek fra hans bopæl i det nuværende Bredgade. Det trykte katalog omfatter knap 3000 bind, og det fremgår ikke, hvilke bøger der stammer fra Moltkes bibliotek. Stikprøver har dog godtgjort, at der må være tale om en betydelig del [37]. Eftersom Treschow må have ejet en stor bogsamling. før han erhvervede Moltkes, har der utvivlsomt været tale om frasalg af Moltke-bøger i årene mellem de to auktioner. Eksempelvis optræder Moltkes sæt af den store franske encyklopædi hverken i auktionskataloget fra 1793 eller fra 1797. I 1939 kom det til salg fra biblioteket på Orebygaard, opbygget gennem generationer af slægten Rosenørn-Lehn[38].

Fra Treschows hylder spredtes bøgerne nu for alle vinde. De offentlige biblioteker gik endnu en gang glip af den ovenfor omtalte monumentale afskrift af Resens Atlas. Den var i mellemtiden blevet unik, eftersom det før omtalte forlæg for manuskriptet var brændt med det kongelige håndbibliotek på Christiansborg i 1794. Moltkes sæt købtes af juristen Peter Uldall (1743-98) og indgik i hans håndskriftssamling, som hans arvinger i 1803 skænkede til Det Kongelige Bibliotek[39]. En del værdifulde bøger fra Moltkes bibliotek erhvervedes i 1800-tallets første årtier til det kongelige håndbibliotek, der i denne periode blev genskabt efter brandkatastrofen i 1794. Ad forskellige omveje er mindst en snes Moltke-bind vendt tilbage til Amalienborg, hvor Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek i dag huses i Christian VIII's Palæ. Bøger har deres skæbne.

Hofmandens bibliotek: Et vindue til Oplysningstiden

L'ancien regime - det gamle regimente - lanceredes som begreb allerede i 1791 i den franske revolutions mere idealistiske fase som betegnelse for verden af i går. Den sunkne verden var kongedømmet af Guds nåde og hele 1700-tallets kosmopolitiske hofkultur med dens pudder, parykker, rokokosnirkler, dens raffinementer og - når den var bedst - dens rationalistiske tankegods. I Danmark rulledes denne verden ikke over ende gennem en revolution, men den forsvandt ikke desto mindre ret sporløst. Det formidabelt udstyrede

Christiansborg udbrændte i februar 1794, det tilsvarende ødselt og raffineret indrettede sommerslot Hirschholm jævnedes efter årtiers vanrøgt med jorden 1810-12, og efter Englandskrige og statsbankerot fandt dansk kultur, også i de højeste cirkler, et jævnt og borgerligt udtryk, tilsat nyklassicismens enkelhed og rene linjer. Romantik afløste rationalisme, og national vækkelse erstattede det kosmopolitiske. Glemslen sænkede sig over Frederik V's tid, hvad Rasmus Nyerup bemærkede i 1812 i sin gravskrift over Oplysningstidens aristokratiske bibliotekskultur i Danmark.

Af den blev der næsten intet tilbage i den oprindelige form. Et enkelt aristokratisk 1700-tals bibliotek fra enevoldsmagtens øverste cirkler overlevede dog, omend kun i form af selve bogbestanden. Det tilhørte Johan Bülow (1751-1828), der i 1773 blev kammerjunker hos den femårige kronprins Frederik og avancerede til at blive dennes hofmarskal - Moltkes karriereforløb om igen. Bülow, der var uddannet på Sorø Akademi og havde alsidige interesser, opbyggede et smukt bibliotek med mange prægtigt indbundne bøger på Christiansborg. Moltkes historie gentog sig dog ikke; i 1793 afskedigedes Bülow i unåde og tilbragte resten af livet på Sanderumgård øst for Odense. Karrierekurvens knæk reddede dog hans bibliotek fra undergang i slotsbranden den følgende vinter. Det bestod ved Bülows død af omkring 5000 bind, især koncentreret om kunst, naturvidenskab, geografi og 1700-tallets danske og internationale skønlitteratur [41]. Bülow testamenterede det til Sorø Akademi, hvor det kom til at gøre god fyldest - akademiets store gamle bibliotek var brændt sammen med skolen i 1813.

På Sorø Akademi kan man i dag få et sammenhængende glimt af, hvad der her til lands ellers gik til ved brande, vanrøgt og opløsning. Biblioteker var i hele Europa et af Oplysningstidens væsentlige materielle udtryk, hvad man eksempelvis kan se i Frederik den Stores (1712-86) bevarede biblioteksmiljøer på både lystslottet Sanssouci og det nærliggende Neues Palais i Potsdam. Her kan man stadig opleve sammenhængen mellem bøgerne, deres indbinding og deres rum som demonstration af ejermandens rolle som befordrer af

oplysning og rationalisme. Den sammenhæng - og andres oplevelse af den - var, hvad preusserkongens danske navnebror og kollegas overhofmarskal Adam Gottlob Moltke tilstræbte med sit pragtfuldt udstyrede bibliotek.

Supplerende litteratur

Utrykt materiale

Bregentved-arkivet (oversigt over Adam Gottlob Moltkes private arkiv), ved Vello Helk, Rigsarkivet 1991.

Catalogus Bibliothecæ Moltkianæ I-III. Håndskriftsamlingen, Det Kgl. Bibliotek.

Trykte kilder

Bibliotheca Trescowiana, sive Catalogus librorum theologici, et historici argumenti... quos olim possessit V.C. Hermannus Treschow. København 1797.

Carl Elberling. Breve fra en Bogelsker. København 1909.

John Erichsen (red.): Gud, konge, by. Frederiksstaden 250 år I-II. København 1999.

Edvard Holm: Danmark-Norges Historie under Frederik V, Første & Anden Afdeling. København 1897-98.

Horstbøll, Henrik: Bolle Willum Luxdorphs samling af trykkefrihedens skrifter 1770-1773. In: Fund og Forskning 44, København 2005. [, s. 371-414.]

Harald Ilsøe: På Papir, Pergament og Palmeblade ... Skatte i Det Kongelige Bibliotek. København 1993.

Klaus Kjølsen: Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek 1746-1996. Odense 1997.

Poul Steen Larsen (red.): Dansk Bogkunst. Højdepunkter gennem seks århundreder. København 2013.

E.C. Werlauff: Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn. København 1844.

Noter

1. Rasmus Nyerup: "Sic transit gloria mundi", *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn,* 9. Aarg. No. 23, København 1812. [sp. 354-358].
2. Harald Ilsøe: *På Papir, Pergament og Palmeblade … :Skatte i Det Kongelige Bibliotek. En præsentation i billeder og tekst i anledning af 200-årsdagen for bibliotekets åbning for publikum.* 1993, s. 116. En væsentlig del af Bernstorffs bøger blev købt af Det Kongelige Bibliotek.
3. Hjalmar Friis: *Rytterstatuen paa Amalienborg.* 1921, s. 103.
4. Knud V. Jespersen: "Mennesket & Statsmanden". I: *Moltke. Rigets mægtigste mand.* 2010, s. 15ff og s. 56.
5. G. Hille (udg.): "Grev Adam Gottlob Moltkes Plan for Frederik den Femtes Regering", *Historisk Tidsskrift,* 4. Række, bind 4, 1873-1874, s. 43ff.
6. C.F. Wegener (udg.): "Grev Adam Gottlob Moltkes efterladte Mindeskrifter", *Historisk Tidsskrift,* 4. Række, bind 2, 1870-1872, s. 141.
7. Hanne Raabyemagle: *Christian VII's Palæ* Amalienborg, 1999, s. 286.
8. Jesper Düring Jørgensen: "Et fuldkomment, ufuldført værk". I: Poul Steen Larsen (red.): *Dansk Bogkunst,* 2013, s. 48.
9. Christian Kaaber: "Godt begyndt - og fuldendt på 120 år". I: Poul Steen Larsen 2013. Op.cit., s. 50.
10. Hanne Raabyemagle: *Eigtved,* 2006, s. 323ff.
11. Hanne Raabyemagle 1999. Op.cit., s. 301.
12. Christian Elling: *Paraden. Kunst I enevældens Danmark,* 1958, s. 208.
13. Ulla Kjær: *Nicolas-Henri Jardin - en ideologisk nyklassicist,* 2010, s. 370.
14. Hanne Raabyemagle 1999. Op.cit., s. 285.
15. Ulla Kjær 2010. Op.cit., s. 369. Hanne Raabyemagle 1999. Op.cit., s. 285.
16. *Fortegnelse paa Endeel gode og meget vel conditionerede Bøger, som i det Høigrevelige Moltkiske Palais paa Amalienborg skal ved offentlig Auction bortsælges Mandagen den 11 November førstkommende,* 1793, s. 51. Boghistoriker Karsten Christensen takkes hjerteligt for at gøre opmærksom på dette auktionskatalog og for gode samtaler om dets betydning.
17. Hanne Raabyemagle 1999. Op.cit., s. 300 og s. 303.
18. Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas.* Bind 2. 1764, s. 187.
19. Ibid., s. 188.
20. Christian Gottlob Proft (udg.): *Kjøbenhavns Veyviser. Første Aargang.* 1784, s. 207.
21. P.W. Becker (udg.): "Johan Henrik Lidéns Dagbog under et Ophold i Kiøbenhavn 1768". I: Chr. Bruun m.fl. (red.): *Danske Samlinger for historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie II.* 1866, s. 348.
22. *Catalogus Bibliothecæ Moltkianæ* I-III.
23. *Fortegnelse paa Endeel gode…* 1793. Op. cit, s. 35.
24. Ibid., s. 21.

25. Ibid., s. 2.
26. Klaus Kjølsen: *Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek 1746*-1996. 1997, s. 161.
27. Hanne Raabyemagle 1999. Op.cit., s. 382.
28. Ibid., s. 383.
29. Ibid., s. 387.
30. Harald Ilsøe: *Biblioteker til salg. Om danske bogauktioner og kataloger 1661-1811.* 2007, s. 211.
31. E.C. Werlauff: *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn.* 1844, s. 272.
32. *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aaret 1793,* s. 808.
33. *Fortegnelse paa Endeel gode…* 1793. Op. cit.
34. Hanne Raabyemagle 1999. Op.cit., s. 390.
35. [Fr. Ekkard (red.)]: *Topographisk og økonomisk Lommebog (..) Tilligemed Vejviseren.* København 1794, s. 206.
36. Hanne Raabyemagle 1999. Op.cit., s. 423.
37. Klaus Kjølsen 1997. Op.cit., s. 161.
38. *Fortegnelse over Dele af den Lensbaron Rosenørn-Lehn, Oreby Slot, tilhørende Bogsamling, der bortsælges ved Auktion Mandag den 27.3.1939.* 1939, nr. 1-32.
39. Harald Ilsøe 2007. Op.cit., s. 228.
40. Carl Elberling: *Breve fra en Bogelsker.* 1909, s. 114.
41. Alfred Glahn: "Udsigt over Sorø Akademis Biblioteks Historie", A*arbog for historisk Samfund for Sorø Amt XIV,* 1926, s. 66ff.

Observatoriebiblioteket på Østervold 1861-1996

Af Jørgen Otzen Petersen

Omkring 40 år efter at astronomen Tycho Brahes arbejde på øen Hven havde gjort ham verdensberømt, fik kong Christian IV bygget Trinitatis-komplekset med studenterkirke, universitetsbibliotek og et astronomisk observatorium på toppen af Rundetårn. Tårnet blev indviet år 1642, og astronomerne ved Københavns Universitet havde til huse dér indtil 1861, hvor et nyt, moderne observatorium blev bygget på den gamle fæstningsvold uden for byens lys og støj. Observatoriet på Østervold blev brugt indtil 1996. I de første 100 år arbejdede her kun tre til fem astronomer; men i perioden 1960-1975 blev der ansat mange flere, og anvendelsen af bygningen ændredes helt. I 1996 blev alle astronomer ved Københavns Universitet både fra Østervold og Brorfelde-observatoriet samlet på Rockefellerkomplekset på Østerbro, og de to observatorier lukkede.

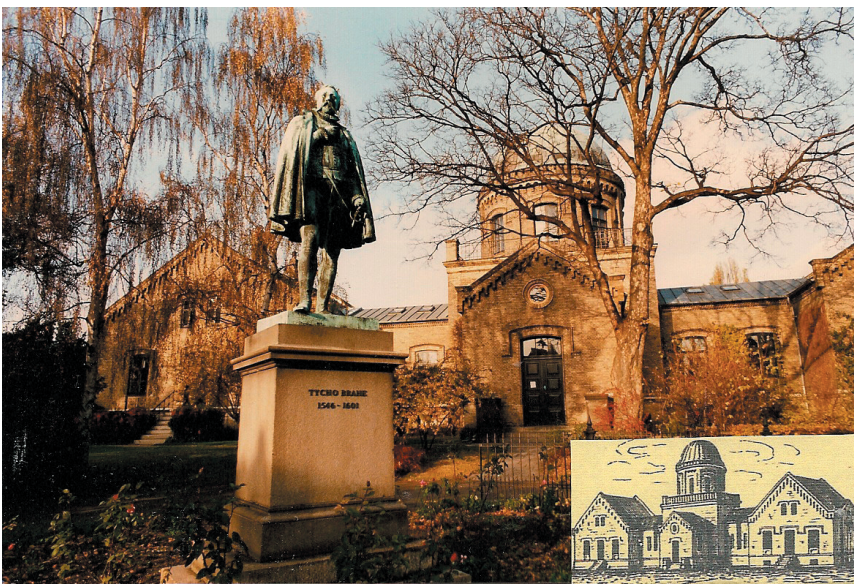
Hovedformålet med denne artikel er at sikre, at væsentlige oplysninger om astronomibiblioteket ved Københavns Universitet ikke går i glemmebogen. Der kendes nogle få oplysninger om astronomernes bibliotek på toppen af Rundetårn omkring 1815, men der synes ikke at være skrevet noget om den lange periode på 135 år mellem 1861 og 1996, hvor biblioteket på Østervold udviklede sig fra noget meget beskedent til Statens hovedbibliotek for astronomi.

I 1572 opdagede Tycho Brahe (1546-1607), Tyge Ottosen Brahe, søn af Otto Brahe til Knudstrup sin *Nye Stjerne* i Cassiopeia om

---

Jørgen Otzen Petersen, lektor emeritus, dr. scient., Københavns Universitets Astronomiske Observatorium (Niels Bohr Instituttet), privatadresse: Fuglsanggårds Allé 25, 2830 Virum; jotzenpetersen@gmail.com.

aftenen den 11. november. Efter publiceringen i 1573 af bogen *De Nova Stella in Anni 1572* blev han verdensberømt. Frederik II gav derefter Tycho Brahe enestående muligheder (en statsbevilling på 1-2 % af statsbudgettet i moderne sprog) for forskning i astronomi, som dengang var den absolut mest nyttige (navigation og tidsbestemmelser) og interessante (verdensbilledet) naturvidenskabsgren. Desuden var udarbejdelse af horoskoper på basis af astrologi på den tid en højt værdsat arbejdsopgave for astronomer. På Hven kunne han derfor opføre *Uraniborg* ca. 1580 (Andersen 2002, side 98) – et smukt renæssanceslot – og senere *Stjerneborg* – den tids mest avancerede observatorium. I årene indtil 1597, hvor han måtte forlade Danmark efter kontroverser med kong Christian IV, forbedrede han sammen med sine medarbejdere nøjagtigheden af stjernepositioner på himmelkuglen med en faktor omkring 10. Uheldigvis blev Uraniborg og Stjerneborg hurtigt nedbrudt efter Tychos bortrejse, og i dag er der kun smårester tilbage på Hven. Tycho Brahes eftermæle

Figur 1. Universitetsobservatoriet på Østervold set fra syd omkring år 1961. Statuen af Tycho Brahe står midt i et rosenbed. I nederste hjørne th. er indsat den skitse af Observatoriet fra 1861, som har været på forsiden af de officielle danske almanakker lige siden 1864.

er *De Nova Stella* og hans stjernekatalog. Tycho havde givetvis et for den tid meget veludstyret bibliotek. Han havde også sin egen papirmølle og sit eget trykkeri på Hven, så han kunne udgive sine egne bøger.

Tycho Brahes dygtigste og mest kendte elev, Christian Sørensen Longomontanus (1562-1647) blev udnævnt til professor i astronomi ved Københavns Universitet i 1621 og blev den første bestyrer af observatoriet på Rundetårn, som blev grundlagt i 1637 og taget gradvist i brug (Andersen 2002, side 101). På tårnet læses det officielle indvielsesårstal 1642. Det var kun omkring 60 år efter at Uraniborg var blevet bygget og 45 år efter at Tycho måtte forlade Danmark. Heldigvis kan vi stadig i moderne tid beundre Christian IV's geniale treenighedskompleks, Trinitatis Kirke med den storslåede bibliotekssal, hvor Universitetsbiblioteket havde til huse indtil 1861, og med astronomerne bosat i toppen af Rundetårn med deres kikkerter.

Bibliotekets historie 1861-1996 skal ses i sammenhæng med forskning og undervisning i astronomi. I 1861 blev bygningen på Østervold færdig og astronomerne flyttede ind. Årstallet 1996 kommer ind, fordi alle astronomer ansat ved Københavns Universitet blev flyttet fra Østervold og Brorfelde-observatoriet til Rockefellerkomplekset på Juliane Maries Vej på Østerbro ved Rigshospitalet i januar 1996.

Hovedtræk af tidsudviklingen 1861-1996

Anvendelsen af lokalerne i bygningen på Øster Voldgade 3 viser, at der er sket store ændringer i arbejdsforholdene for astronomerne gennem tiden og det samme gælder for biblioteket. I 1861 skulle biblioteket huses i et ganske lille rum i forbindelse med hovedindgangen. I 1961 benyttede biblioteket to ret store lokaler i stueetagen samt kælderlokaler. Biblioteket blev således kraftigt udbygget, svarende til at astronomifaget fik større anvendelse og især til, at udbuddet af bøger og tidsskrifter voksede. I de følgende år fortsatte denne udvikling, i 1996 brugte biblioteket omkring dobbelt så me-

get plads som i 1961. Der blev opstillet flere reoler i det store bibliotekslokale, og både endnu et kælderrum og vægplads i rundgangen blev efterhånden benyttet til bøger.

I Københavns Universitets årbøger kan vi følge den historiske udvikling for biblioteket og selve bygningen.

Årbog 1857-1863 behandler "Opførelsen af et nyt Observatorium" i detaljer (side 558-562). Der blev bevilget midler til opførelse af bygningen og til anskaffelse af to hovedinstrumenter: en stor linsekikkert og en meridiankreds. Totaludgiften for det nye observatorium blev 91,463 Rigsdaler og 40 Skilling, hvoraf de 23,585 Rigsdaler og 85 Skilling var til de to hovedkikkerter.

I årbog 1920-1923 (side 347) under 'Universitetets videnskabelige Institutter, Det astronomiske Observatorium' læses: "Paa Finansloven for 1920-21 var Observatoriets Annuum [driftsbevilling excl. lønninger] opført med 7128 Kr., hvoraf 1300 Kr. til Brændsel." Bygningen var dengang opvarmet med et antal kakkelovne og jernkomfurer, og der var ansat en medarbejder til at passe arbejdet med opvarmningen. Ud over lokaler til tre kikkerter i stueetagen og det store refraktorteleskop i tårnet var der i bygningen fire lejligheder til professor, observator, videnskabelig assistent og portner. På tillægsbevillingsloven for 1923-24 ses 6250 Kr. til "Dækning af Underskud paa Observatoriets Regnskab". --- "Til Støtte for Andragendet er det anført, at det har været vanskeligt at drive Observatoriet paa forsvarlig Vis med det forhaandenværende Annuum. Det har saaledes været nødvendigt at afsige nogle Tidsskrifter ligesom Observatoriet har savnet Midler til Indbinding af Nyanskaffelser." ---"Man har indskærpet Professor Strømgren [bestyrer af Observatoriet 1907-1940], at naar den foreliggende Overskridelse dækkes ved en Bevilling paa indeværende Finansaars Tillægsbevillingslov, forventer man, at han fremtidig indretter sin Administration af Annuet saaledes, at nye Overskridelser undgaas."

På finansloven 1943-44 (side 244) var: "En bevilling paa 24.400 kr. til forskellige byggearbejder på observatoriet, nærmere saaledes, at tre observationsværelser i observatoriets midterdel blev omdannet til arbejds- og biblioteksværelser. Under hensyntagen til den daværende mangel på byggematerialer kom arbejdet dog ikke til udførelse, kun at ministeriet under 15. januar 1944 meddelte tilladelse til at anvende et beløb af 6000 kr. af bevillingen til tilmuring af observationsspalterne og indretning af fire vinduer i bygningen." Det nuværende velkendte, harmoniske udseende af facaden mod syd og den mere rå side mod nord stammer således fra 1944; og nyindretningen af en del af stueetagen (minus tjenesteboligerne) stammer fra slutningen af 1940'erne. Tilmuringen af de gamle observationsspalter ses i dag tydeligt på nordsiden af bygningen, medens arbejdet på sydfacaden er udført så omhyggeligt, at de fire nye vinduesåbninger fremtræder helt som de gamle fra 1861. Spalterne kan dog lige anes.

Først i 1950'erne blev opvarmningen med brændsel erstattet af centralvarme med radiatorer fra et anlæg fælles med det daværende Kemisk Laboratorium og Mineralogisk Museum. Observator Julie Vinter Hansen (1890-1960) har berettet, at bevillingen stod på finansloven flere gange uden at det blev til noget. Først da hun påtalte sagen, blev anlægsarbejdet udført.

Som nævnt var der i de første 100 år efter 1861 kun ganske få astronomer. Og antallet af astronomistuderende har været tilsvarende beskedent. I 1957 var der to faste astronomer og 5-7 astronomistuderende, hvoraf to havde forskning som hovedinteresse (for flere detaljer se Petersen 2015, s. 28). Få år tidligere havde der dog været to astronomer mere ansat i København, og i Brorfelde var der yderligere tre faste stillinger. I årene 1960-1975 blev der yderligere ansat ca. 10 faste astronomer i København og Brorfelde og et lignende antal arbejdede i midlertidige stillinger. Tilsvarende blev der også ansat kontorpersonale og tekniske medarbejdere. Hvordan kunne det overhovedet lade sig gøre i København? Jo, før 1961 var hele øst- og vestfløjen udnyttet til boliger for professor, observator, as-

sistent og portner, i alt fem store og 5-6 mindre lokaler i hver fløj. De blev gradvist fraflyttet som boliger. I 1975 var de sidste astronomer flyttet væk fra bygningen, og alle de ledige lokaler kunne nu ombygges til kontorer og arbejdsværelser til f.eks. computere og computerudstyr. Astronomisk Observatorium havde adgang til Danmarks første elektroniske computer DASK (1958) og fik i 1962 opstillet en GIER-maskine af første produktionsserie på Østervold. I de følgende år 1975-1996 skete der kun små ændringer i medarbejder- og studentertal, fordi der kom fuldt stop for bevillingsstigninger. Og så kom jo fattigfirserne. Udviklingen i den periode blev helt domineret af større og større anvendelse af computere til både astronomiske beregninger og kontoropgaver.

Astronomi på Universitetsbiblioteket og Urania

En af de første informationer om astronomibøger med tilknytning til Københavns Universitet kendes fra universitetshistorien: "Yderligere lidt bibliotekshjælp blev ydet til de 16 studenter, der havde plads på Valkendorfs Kollegium. I forbindelse med udstedelsen af en fundats for kollegiet oprettede Christoffer Valkendorf 1595 et mindre håndbibliotek, som bestod af 96 bind fordelt på forskellige fag, dog med en relativ stor repræsentation af matematisk, geografisk og astronomisk litteratur og så godt som ingen medicinske og juridiske værker." (Ellehøj & Grane 1980, s. 306).

Den første gang eksistensen af astronomernes bibliotek på Rundetårn kan påvises synes at være i en inventarliste fra 1815*: Inventarii=Liste over astronomiske, mathematiske og physikaliske Instrumenter samt Meubler og andre Sager, Universitetets astronomiske Observatorium tilhørende*. Listen, som er publiceret i *Dansk astronomi gennem 400 år*, bd. 3, indeholder 107 numre (Gyldenkerne et alii 1990, s. 483-489) og er underskrevet: "Saaledes af Undertegnede underdanigst forfattet og registreret. At intet, Observatoriet tilhørende, med mit vidende, er fortiet eller forglemt, dette tør jeg underdanigst indestaae. Det astronomiske Observatorium i Kjøbenhavn af 26 januar 1815. Underdanigst Mathias Bugge. Første Observator ved Universitetets astronomiske Observatorium". Mathias Bugge

V Bøger, astronomiske Ephemerider og Tabeller

No.47. 40 Eksemplarer i raae Matrix af Th. Bugges: Observationes astronomicae in annis 1781, 1782 og 1783, institutæ, Havniæ 1784. Er af Forfatteren trykte paa egen Bekostning og skjænket til Observatoriet. Men Kobberpladerne mangler.

No.48. Johannis Bayeri Uraniometria. Ulmæ 1661 in Fol.

No.49. 2de Protokoller ned rene Blade, hvori adskillige Standspersoner og Fremmede, som haver besøgt Observatoriet, har indskrevet deres Navne.

No.50. Bodes mindre Himmelatlas, nyeste Udgave Berlin 1805 i Tværfolie og tilhørende Forklaring[?] med Titel: Forstellung der Gestirne, Berlin 1805, in 4to.

No.51. Bodes allgm.Beschreibung d. Gestirne, nach Messergebnisse von 17240 Sternen, Berlin 1801, in Tot. (Denne bog er mig af min Fader afd. Etatsrad Bugge udlaant til brug paa Observatoriet, men den er i hans Regnskaber ingensteds ført Observatoriet til Udgift. Jeg er derfor i Tvivl om denne Bog maa betragtes som Observatoriets Ejendom, eller om den tilhører min afd. Faders Dødsbo).

No.52. Bodes Verzeichniss von 5505 Sternen, nach Bobachtungen von Dr. Piazzi, Berlin 1805, in 4to.

No.53. Samme Bog.

No.54. De Zaith, Tabulae speciales aberrationes et nutationis Vol I og II. Gothae 1806, in 4to.

No.55. Ejusdem, Tabulae motum Solis verae et iternem correctae. Gothae 1804, in 4to.

No.56. Bodes astronomisches Jahrbuch for Aarene 1791 og 1792 samt 1798-1816. Dog mangler 1802. I alt 20 Vol. De øvrige Aargange ere brændte tilligemed min afd. Faders Proffessorresidents, under Bombardementet i 1807.

No.57. Nautical=Almanac for Aarene 1798-1810, samt 1814 og 1815. Aargangen 1805 er in Duplo. I alt 16 Vol. De foregaaende Aargange brændte under ovennævnte Bombardement.

No.58. Hells Ephemerides astronomicae for Aarene 1775, 78 og 98. De øvrige Aargange brændte under det ovennævnte Bombardement.

No.59. Vega Logarithmisches=Trigonometrische Tafeln. I'ste B. Leipzig 1797. 800.

Figur 2. Numrene 47-59 i Mathias Bugges inventarliste fra 1815 (sammenklippet fra bogen Dansk astronomi gennem 400 år, bd. 3 s. 487-488).

var søn af Thomas Bugge (1740-1815), som var professor og bestyrer af Observatoriet i årene 1777-1815. Listen blev udarbejdet kun 11 dage efter faderens død den 15. januar 1815 og må ses som led i en afvikling. Listens numre 47-59 indeholder bøger, astronomiske ephemerider og tabeller (Figur 2). Den viser, at astronomerne havde et mindre håndbibliotek med nyttige værker. Nogle af dem kunne genfindes i Østervoldbiblioteket, som altså må være den direkte arvtager af 1815-samlingen.

Fra starten i 1861 var der på Østervold kun afsat meget beskeden plads til astronomernes håndbibliotek. Det var ikke så mærkeligt, idet de fast ansatte astronomer havde tjenestebolig i bygningen; størstedelen af arealet blev udnyttet til boliger.

Universitetsbiblioteket i Fiolstræde blev indviet i 1861, samme år som observatoriet på Østervold. Den næste store udvidelse af Uni-

versitetsbiblioteket skete i 1938, da natur- og lægevidenskabelige værker blev udflyttet fra Fiolstræde til den nye bygning på Nørre Allé med betegnelsen *Universitetsbibliotekets 2. Afdeling* og senere *Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek*. I en lang periode fungerede Østervoldbiblioteket som en underafdeling af dette bibliotek.

Forskningsbibliotekar ved Universitetsbiblioteket Lisbeth Moustgaard publicerede i 1990 en afhandling "URANIAS TJENERE, *Episoder i dansk astronomi 1900-1950*" (Moustgaard 1990) med oplysninger om institutionen, som også vedrører forholdene omkring Astronomisk Observatorium og astronomibiblioteket. Et markant – og i dag totalt glemt – træk var i første halvdel af 1900-tallet en konkurrence mellem privatobservatoriet *Urania* på Frederiksberg på Dronning Olgas vej og universitetsobservatoriet *Astronomisk Observatorium* på Østervold både på biblioteksområdet (især m.h.t. amatørastronomers interesser) og – i dag overraskende for de fleste – m.h.t. videnskabelig forskning og publicering. Uraniaobservatoriet blev oprettet i 1897-98 af overtelegrafist Victor Nielsen (1855-1918) (Moustgaard 1990, s.1) og var ejet og drevet af ham indtil 1919, hvor det blev overtaget af Carl Luplau Janssen (1889-1971), som var ejer og leder til op i 1960'erne. Fra januar 1911 havde Luplau Janssen en stilling som medhjælper ved Universitetsbiblioteket, og fra 1914 fik har en fast ansættelse som underbibliotekar (Moustgaard 1990, s. 69). Uraniaobservatoriet havde udstyr som i nogle henseender kunne konkurrere med kikkerterne på Østervold. Det blev udnyttet intenst af både amatørastronomer og videnskabeligt uddannede kandidater. En af grundene til at de to observatorier kunne eksistere sideløbende over en længere årrække var, at astronomi var mere populært og anerkendt i offentligheden end i dag. Efterhånden fik Luplau Janssen anskaffet et bibliotek, som var meget værdsat af amatørastronomer, og der blev lagt voksende vægt på folkeoplysning.

Som privatperson uden høj indtægt eller formue havde Luplau Janssen problemer med at holde så ambitiøst et foretagende i gang,

og sammen med de øvrige, der arbejdede videnskabeligt på Uraniaobservatoriet, måtte han søge den nødvendige støtte fra fonde eller statsbevillinger som f.eks. Carlsbergfondet. Luplau Janssens basisindtægt var fra hans *lille kongelige embede*, om hvilket han skrev: "Min Bibliotekar-Gerning har altid interesseret mig, og jeg smigrer mig med, at jeg ved mange Lejligheder har betydet ikke så lidt for Universitetsbiblioteket, den Institution, som jeg er knyttet til som kgl. Embedsmand", (Moustgaard 1990, s. 71). Der er dog ingen tvivl om, at han var mere stolt af sin forskningsindsats. Som nævnt fik han støtte fra fonde mv., og desuden havde han indtægter fra sit forfatterskab af populære bøger og fremvisninger af Uraniaobservatoriet.

Luplau Janssen følte sig ofte nærmest i krig med eller undertrykt af astronomerne på Østervold, især af Elis Strömgren (1870-1940), professor 1907-1940, og hans søn Bengt Strömgren (1908-1987), professor 1940-1951 og 1967-1978. Luplau udtrykte ofte klart sin skuffelse over manglende anerkendelse og støtte fra officiel side og over et manglende avancement til overbibliotekar. Han var dog en meget kendt offentlig person gennem 30-40 år. Ved sin død i 1971 skrev flere aviser nekrologer om ham (Moustgaard 1990, s. 22); fra Politiken: "Sjældent har der eksisteret så ildfuld en popularisator på det astronomiske område. Det antal gange, han har været interviewet i denne eller hin avis, må også være astronomisk". Han talte ofte i radioen i en tid, hvor et radioforedrag i sig selv havde nyhedens interesse. Berlingske Tidende skrev: "Hans navn vil være kendt af mange – han havde gennem et halvt århundrede aktivt og flittigt virket for at udbrede kendskabet til astronomien og dens problemer. Han havde et meget stort videnskabeligt og populærvidenskabeligt forfatterskab bag sig, det sidste også placeret i tidsskriftartikler og aviser."

Som nævnt havde Uraniaobservatoriet i lighed med Østervoldobservatoriet et bibliotek. I 1961 oplyses, at Uranias bibliotek rummede en bogsamling på 11000 bind. I modsætning havde Østervoldbiblioteket 10000 bind (Kilde: Jacob Thomsen: *Videnskabelige og faglige biblioteker i København. En kortfattet fører,* 1961, s. 24). En

sammenligning mellem de to observatorier, der giver størst vægt til Urania numerisk eller videnskabeligt, er imidlertid misvisende. Urania havde et bibliotek mest beregnet for amatørastronomer bl.a. med underholdning som nævnt af Moustgaard, og uden videnskabelig undervisning eller tilknytning til Universitetet. Uraniabiblioteket kan bedst karakteriseres som et godt grundlag for folkeoplysning.

Carl Luplau Janssen, som i mange år var Uraniaobservatoriets drivende kraft, døde i august 1971. Aktiviteterne på Dronning Olgas vej fortsatte imidlertid i adskillige år med fru Aase Worsøe Luplau Janssen som ejer. Hun overdrog i 1983 den store Urania Refraktor til Aalborg Kommune, som bekostede opførelsen af en ny observatoriebygning. Kikkerten blev genopstillet, og den 23. april 1988 blev Uraniaobservatoriet i Aalborg officielt åbnet. Året efter påbegyndtes offentlige forevisninger, og NAFA – Nordjysk Astronomisk Forening for Amatører – fortsatte Frederiksbergtidens folkeoplysende arbejde.

Katalogisering på Østervold og Universitetsbiblioteket

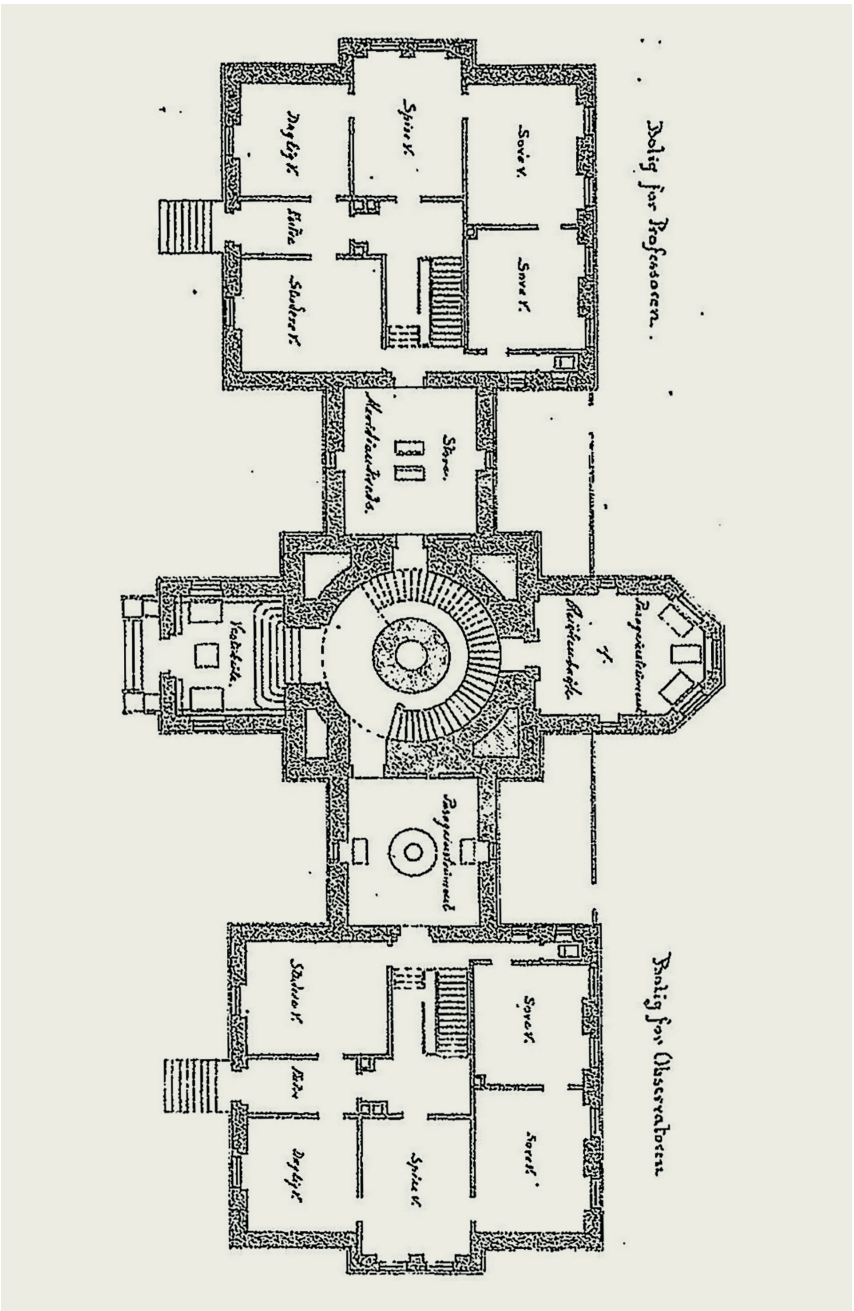
Omkring år 1900 havde Universitetsbiblioteket ansvaret for katalogiseringen af Østervoldbibliotekets samlinger. Lisbeth Moustgaard skriver i ovennævnte afhandling: "Omkring århundredeskiftet rådede [Universitets]biblioteket ikke over personale med uddannelse i de matematisk-fysiske fag. I 1904-06 var der for første gang ansat en matematiker, og i 1911 blev Luplau Janssen bibliotekets næste mag. scient. i de matematisk-fysiske fag. Før den tid, i 1900-02, havde den astronomikyndige matematiker Poul Heegaard bistået institutionen med at løse nogle opgaver, der krævede viden i matematik og astronomi. Bl.a. konstruerede han de systemer, som litteraturen i disse fag inddeles efter i bibliotekets emnekataloger. I løbet af nogle årtier var der sket så stor en udvikling i begge fag, at Heegaards systemer ikke længere var brugbare. Statistikeren Georg Rasch påtog sig at forny Poul Heegaards matematiksystem. Luplau Janssen skulle konstruere et nyt astronomisystem, som blev færdigt i årene 1937-39." Lisbeth Moustgaard var selv ansvarlig for ma-

tematik-astronomi-området på Universitetsbiblioteket gennem en årrække. Det er efter al sandsynlighed Georg Rasch og Luplau Janssens system, der stadigvæk var i brug i astronomibibliotekets kartotekskort fra det gamle Østervoldobservatorium og i opstillingen af bøgerne på reolerne (i 2018 på Rockefellerkomplekset). Det er ikke klart, hvor stor en del af kortkatalogen, der er overført til en edb-database, og hvor stor en del af bøgerne, der er tilgængelige via de nuværende bestillingssystemer.

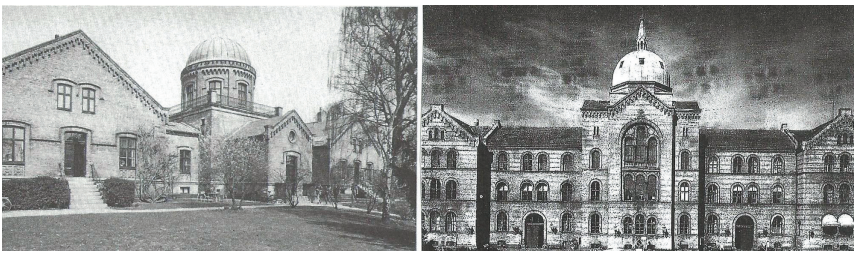
Den smukke bygning på Østervold

Som nævnt bevilgede staten i 1850'erne midler til "Opførelsen af et nyt Observatorium" og anskaffelse af de to vigtigste kikkerter: en stor linsekikkert - diameter af linsen 26 cm – til opstilling øverst i kuplen i tårnet centralt i bygningen og en meridiankreds til videreførelse af Tycho Brahes og Ole Rømers arbejder. Placeringen blev valgt til Rosenborg-bastionen på den gamle fæstningsvold i udkanten af den nye Botaniske Have. Arkitekten var professor ved kunstakademiet Christian Hansen. Byggeriet startede i 1859 og kunne som nævnt afsluttes i 1861. I næsten samme periode var Chr. Hansen arkitekt for det langt større byggeprojekt Kommunehospi-

Figur 3. Grundplan for Observatoriets stueetage i 1861. Observatoriet havde som en byzantinsk kirke en centralkuppel højt oppe og fire korsarme. Hovedindgangen var præcis fra syd. Gennem vestibulen kom man ind i rundgangen omkring fundamentet til den store kikkert opstillet øverst i det centrale tårn. I stueetagen var de tre lokaler vest, nord og øst for rundgangen optaget til opstilling af tre kikkerter. De to yderfløje i stueetagen blev indrettet til beboelse for professoren i vestfløjen og observatoren i østfløjen. I 1957 var de tre kikkertlokaler og samt studereværelset og kælderen i observatorfløjen inddraget til almindelig brug, og efter 1975 var hele arealet udnyttet til kontorer og arbejdslokaler. (Fra Gyldenkerne et alii 1990, s. 224)

Bolig for Professoren.
Bolig for Observatoren.

talet på vestsiden af Botanisk Have. Der er iøjnefaldende ligheder mellem stilen i de to byggerier, selv om Kommunehospitalet er et stort kompleks. Chr. Hansen var i Grækenland blevet meget optaget af byzantinsk stil, specielt af den typiske byzantinske kirke med et kvadratisk centralrum med en høj kuppel over og fire korsarme; og det er ideen i begge byggerier. Det ses tydeligt på figur 3 og måske knap så tydeligt for kommunehospitalet på figur 4.

Figur 4. Tv.: Østervoldobservatoriet 1986. Centralt ses kuppeltårnet med bygningsarme i de fire verdenshjørners retning, præcist kirketypen. Dog var der ikke her et stort, frit rum under kuplen, fordi den store kikkert med brændvidde (længde) 5 m, som var bestemmende for dimensionen af kuplen og tårnet, var opstillet på et meget solidt fundament, der gik gennem hele bygningen og dybt ned i undergrunden. Ud til rundgangen om kikkertfundamentet i tårnets stueetage lå mod syd først en lille trappe ned til vestibulen og derefter hoveddøren med trappe til jordniveau. Th.: Kommunehospitalets facade set fra Nørre Farimagsgade ca. 1970. Bag de store vinduer øverst i centralbygningen var kirkesalen under en kuppel. Frisen øverst var udsmykket med halvcirkelbuer ligesom på Østervoldbygningen og Rundetårn. Kuplen markerede stilen som byzantinsk kirke. (Fotografier fra Bymuseet)

Af grundplanen for observatoriet på figur 3 fremgår rumopdelingen i 1861. I hvert af de tre rum i stueetagen mod nord, øst og vest blev der i 1861 opstillet kikkerter med to hovedformål: at foretage de for tidstjenesten nødvendige observationer og at fortsætte det arbejde, som var påbegyndt af Tycho Brahe og Ole Rømer med bestemmelse af nøjagtige stjernepositioner. Mod øst og vest kom man efter kikkertrummene til store lejligheder til de faste astronomer: professoren i vestfløjen og observator, assistent og portner i østfløjen. Bygningen havde udover kirkeideen også mindelser fra Run-

detårn, dels selve placeringen af instrumenter på toppen af et rundt tårn og desuden i bygningsstilen markerede søjler, som afsluttes med murede halvcirkelbuer. Der ses også islæt af tempelarkitektur i de trekantede gavle mod syd og nord.

Takket være grundplanen fra 1861 kan vi se, hvor Observatoriets bibliotekslokaler har været placeret. Fra starten var det planlagt, at bøgerne skulle placeres i vestibulen lige inden for hovedindgangen. Det er også tydeligt, at det havde været lidt vanskeligt af finde en anden placering, idet resten af den store bygning var optaget af teleskoper eller lejligheder. Det kan klart være en uheldig placering af bøger i regn og snevejr. Og nogle skader på gamle bøger stammer formentlig fra fugtigheden i vestibulen. Efter ca. 1920 blev de mindre kikkerter i stueetagen ikke brugt mere. Efterhånden var pendulure blevet så nøjagtige, at tidstjenesten ikke behøvede stjerneobservationer i København, men kunne synkroniseres ved hjælp af internationale radiosignaler, og støjen og lyset fra den omgivende by var blevet generende. Ved en større ombygning i 1940'erne blev de tre rum med kikkerter ændret til arbejdslokaler uden kikkertspalter i taget og med vinduer i den oprindelige byggestil i beboelsesfløjene. Det har også bevirket, at facaden nu fik den harmoniske opbygning, vi stadig ser i dag.

Da denne artikels forfatter første gang kom på Observatoriet i 1957, havde begge de to store lokaler på grundplanen mærket "Passageinstrument" og "Studere V." længe været udnyttet til bibliotekslokaler. De udgjorde størstedelen af den til rådighed stående plads, idet de store øst- og vestfløje helt var optaget af tjenesteboliger. I mellembygningen mod vest var der to små kontorer til kontordamer, og mod nord var et auditorium, som dog ikke blev anvendt, idet der her blev opbevaret alt muligt forskelligt. Studereværelset i observatorfløjen blev kaldt "læseværelset". Her var kartoteker og store skuffer til arbejdsmaterialer, hylder til håndbøger og tidsskrifter mv. og et smukt, gammelt ur. Midt i lokalet stod to arbejdsborde i blank mahogni med behagelige lænestole i mahogni og læder, se figur 7. De var formentlig anskaffet af observator Julie Marie Vinter Han-

sen, som havde beboet observatorlejligheden siden 1923. Ud over de to nævnte lokaler blev flere kælderlokaler anvendt til samlingen af observatoriepublikationer, opbevaring af ældre tidsskrifter, der ikke længere var plads til i stueetagen, og til arkiv for biblioteket med f.eks. særtryk, notesbøger, kort m.m. I 1990'erne efter professor Bengt Strömgrens pensionering opbevaredes også en del bøger og blandede papirer fra Strömgrens kontor, f.eks. kladdehæfter fra Strömgrens skolegang. Formentlig er alt herfra blevet kasseret under eller efter flytningen til Rockefellerkomplekset i 1996.

Bibliotekarer og bestyrere

Hver tirsdag i årene omkring 1960 kom bibliotekaren frk. Ebba Friis fra Universitetsbiblioteket for at tilføje nytilkomne bøger og tidsskrifter til samlingen og passe andre biblioteksforretninger. Hun fremhævede, at observatoriebiblioteket var statens hovedbibliotek for astronomi, og at vi derfor skulle anskaffe alt væsentligt nyt. Det er den ordning, som ifølge universitetshistorien var gældende for en del institutbiblioteker dengang tilknyttet Universitetsbibliotekets 2. Afd. (i dag benævnt Københavns Universitetsbibliotek Nord), (Ellehøj & Grane 1980, s. 464). Nogen tid efter at frk. Friis var blevet pensioneret, blev Lone Gross bibliotekar både i København og Brorfelde helt fra januar 1971 til januar 2009. Det blev en periode med store forandringer. Som nævnt blev Østervoldobservatoriet og Brorfeldeobservatoriet i januar 1996 samlet på Rockefellerområdet, så også biblioteket måtte reorganiseres. I 1995 blev bibliotekar Lisbeth Dilling ansat som bibliotekar for det samlede Niels Bohr Institut og varetog derefter koordineringen mellem de gamle institutbiblioteker. Da Lone Gross i 2009 blev pensioneret overtog Lisbeth Dilling også astronomibiblioteket. Da så Lisbeth Dilling i januar 2018 blev pensionist, overtog Kader R. Ahmed hvervet som bibliotekarassistent for det samlede Niels Bohr Institut. I 2005 blev Niels Bohr instituttet reorganiseret på den måde at de tidligere fire enkeltlaboratorier – Astronomisk Observatorium fra 1642 var et af dem – formelt ophørte med at eksistere, idet de gamle navne simpelthen forsvandt; og forskningen blev herefter organiseret i større og mindre emnegrupper.

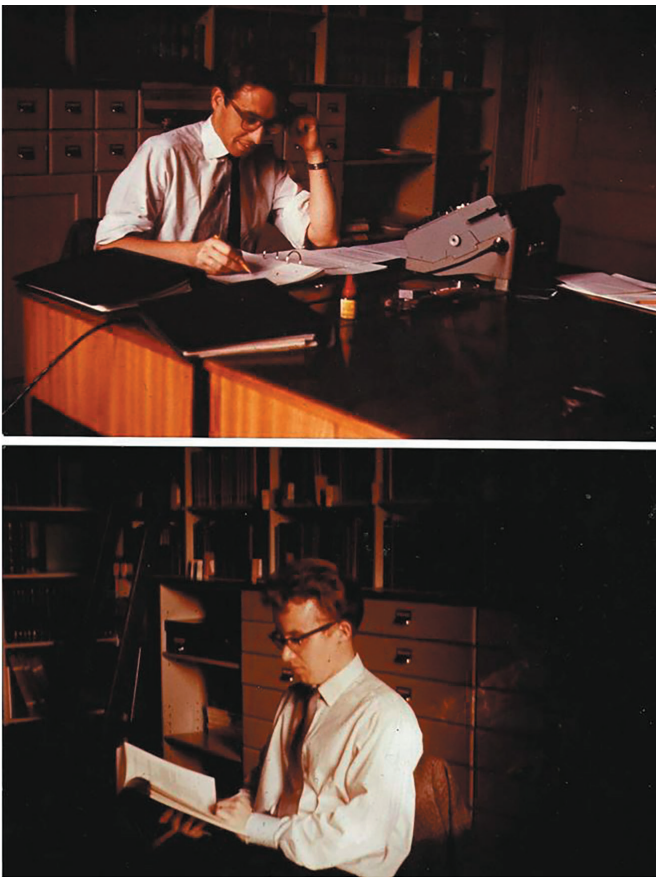
Figur 5. Tv.: Professor Bengt Strömgren (1908-1987), den mest betydende danske astronom i 1900-tallet. Han var bestyrer for Østervoldobservatoriet 1940-1951, direktør for observatorier i USA og professor ved Institute for Advanced Study i Princeton 1951-1967, og fra 1967 professor i København med bolig i Carlsbergs Æresbolig. I midten: Observator Julie Marie Vinter Hansen (1890-1960) var fungerende bestyrer på Østervold i årene 1951-1957. Det er primært hendes fortjeneste, at astronomibiblioteket i 2018 var i så god stand, idet hun formentlig allerede i 1930'erne havde startet et større projekt med indbinding af bøger og tidsskrifter. Det blev efter 1960 fortsat af skiftende bibliotekarer. Th.: Professor Anders Reiz (1915-2000) var Bestyrer 1957-1972. Han forstod at udnytte de gyldne tider i 1960'erne og første halvdel af 1970'erne til at øge astronomiaktiviteten ved Københavns Universitet væsentligt – før 1957 var antallet af astronomer 5-6, efter 1975 op mod 20. Efter 1972 blev bestyreren valgt af et Institutråd, normalt for en periode på to år.

Figur 6. Tre bibliotekarer. Fra venstre: Lone Gross, Lisbeth Dilling og Kader R. Ahmed.

Tidsskrifter, bøger og observatoriepublikationer

Også i observatoriebiblioteket var katalogiseringen og tilgængeligheden afgørende for kvaliteten og anvendeligheden. Kartoteket på Østervold var 18 skuffer med kartotekskort af størrelsen 12,4 x 7,4 cm. På figur 7 kan skufferne ses på væggen mod vest i læseværelset bagved Henning Jørgensen; lyset falder ind fra vinduet mod syd. Th. for kartoteket ses to hylder, som blev brugt af bibliotekarerne

Figur 7. Fotografier fra læseværelset i biblioteket 1960. Øverst: Stud. mag. Henning Elo Jørgensen sidder med en elektrisk regnemaskine foran kartoteksskufferne. Nederst: Nyuddannede mag. scient. Jørgen Otzen Petersen ved arbejdsbordet overfor.

til indkommende post mv., og indgangsdøren til værelset. Over kartoteket ses hylder med bøger. Hyldekonstruktionen gik op til loftet på alle væggene, og indeholdt så stor en del af tidsskriftsamlingen, som der var plads til. Da der hele tiden ankom nye tidsskrifter, måtte nogle af de ældste efterhånden flyttes ned i et kælderlokale.

På væggen mod øst bag ved denne artikels forfatter ses nogle store hylder og skuffer for neden, figur 7 nederst. Omkring 1960 indeholdt skufferne f.eks. gamle lister og protokoller, der skulle gemmes. Der var også en skuffe med breve og arbejder af besynderlig eller nærmest uforståelig karakter indsendt af mere eller mindre kritiske/håbefulde forfattere med revolutionerende ideer (flipskuffen). De blev formentlig besvaret med et brev, der anerkendte, at observatoriet havde modtaget henvendelsen; men med besked om, at observatoriet desværre ikke kunne komme med kommentarer.

Mod væggene var der udover tidsskrifter også en samling af de vigtigste håndbøger til brug for medarbejdere og studerende. Man kan se små holdere stikke ud fra nogle af hylderne. De indeholder lånesedler, som man skulle stille ind på bogens plads, så det altid var klart, hvor en bestemt bog kunne findes.

Bogsamlingen var opstillet i det store rum lige øst for rundgangen. Dér var der hylder fra gulv til loft langs væggene og desuden opsat hyldekonstruktioner på en stor del af gulvpladsen. Bøgerne var dengang ordnet i en række grupper i en rækkefølge, der forekommer naturlig for astronomer:

A: Astronomi i almindelighed med biografier og bibliografier.
B: Praktisk og sfærisk astronomi, observatoriepublikationer, stjerneatlas og stjernekort mv.
C: Celest mekanik.
E: Matematik og tabeller.
F: Astrofysik, hjælpevidenskaber (fysik, optik, kemi) og rumfysik.
G: Tidsskrifter og varia.
S: Speciale- og ph. d.-afhandlinger.

På Østervold startede ved indgangsdøren fra rundgangen, og de øvrige grupper fulgte, først langs væggene og derefter på hylder på gulvstativer. I 2018 stod bøgerne stadig i samme rækkefølge i et kælderlokale i Rockefellerbygningen.

En speciel gruppe var observatoriepublikationerne. Det havde været et krævende arbejde gennem mere end 100 år at opbygge den samling; der findes kun ganske få lignende samlinger i verden. Baggrunden for samlingen var udvekslingen af publicerede arbejder mellem observatorier verden over. Gennem mange år, måske fra omkring 1750, havde der været et antal store, stabile observatorier og nogle mindre observatorier af varierende kvalitet. De fleste observatoriers stolthed har været rækken af publikationer fra medarbejderne, jvf. de vigtige publikationslister fra alle Københavns Universitets institutter. Mange studier blev naturligvis publiceret i de store, astronomiske tidsskrifter. Men mange andre passede ikke til noget tidsskrift eller kunne ikke udsendes i almindelig tilgængelig form, f.eks. som en bog. Sådanne skrifter kunne så udveksles som særtryk, hvorved man også opnåede at finde forhåbentligt interesserede læsere. Der var prestige i for observatorierne at udveksle materiale med mange andre observatorier. Østervoldobservatoriet brugte en del ressourcer på at udsende særtryk af publicerede arbejder og af lokale studier, der ikke blev publiceret andre steder efter en liste; og modtog så til gengæld lignende materiale fra partnerne. En eksotisk adresse var: *Purple Mountain Observatory, Rarotonga, Cook Islands, South Pacific.*

Det er klart, at det materiale biblioteket gennem tiden havde modtaget, var højst varieret, fra store tunge bøger til enkeltsider f.eks. med meddelelse om en observationsrække, og at det modtagne stof kom med meget uregelmæssige mellemrum. For hvert observatorium måtte bibliotekaren samle alt, hvad der kom. Det skete i praksis ved hjælp af bindekapsler, dvs. solide papsider holdt sammen med bændler. Det hele blev samlet med omhu gennem mange år, og desuden var det væsentligt, at få indbundet materialet efterhånden, ellers var det næsten umuligt at holde styr på. Det lykkedes dog langt

fra at få indbundet alt. Fra København findes en indbundet serie "Publikationer og Mindre Meddelelser fra Københavns Observatorium" fra 1910 til 1970 på ca. 90 hyldecentimeter med numrene 1-213. Fra nummer 214 blev serien omdøbt til "COPENHAGEN UNIVERSITY OBSERVATORY REPRINT NO. *xyz*". Hvert særtryk blev stemplet med dette navn og nummeret påskrevet med håndkraft. Den sidste årgang blev 1995 med numrene 952-1026. Bibliotekar Lone Gross har oplyst, at hun hvert år nedskrev en fortegnelse over referencen til hvert nummer i serien. I 2019 findes desværre kun listen for 1995.

Samlingen efter flytningen til Rockefellerbygningen i 1996

Som nævnt blev medarbejderne fra Østervold og Brorfelde i 1996 overført til Rockefellerkomplekset, som ligger på Juliane Maries Vej ved Rigshospitalet. Bibliotekerne fulgte med. Bogsamlingen og de vigtigste tidsskrifter blev opstillet i et stort, lyst og venligt lokale på 1. sal i bygningen. Da Brorfeldesamlingen indeholdt værker, som også fandtes på Østervold, var der mange dubletter, og da biblioteket desuden som gave (især fra afdøde astronomers bo) modtog nogle meget blandede, mindre samlinger, blev det nødvendigt også at udnytte kælderlokaler til opbevaring af bøgerne.

I årene omkring 2000 blev astronomernes anvendelse af bøger fra biblioteker mindre, efterhånden som mere og mere information nemt og hurtigt kunne findes via nettet. I dag bruger mange forskere og studerende inden for fysik-astronomi-områderne sjældent biblioteker. Ved en reorganisering inden for Rockefellerbygningen blev bogsamlingen derfor forvist til kælderlokaler, hvor den dog som nævnt i 2018 stod intakt.

I løbet af 2015 blev det klart, at placeringen af bogsamlingen i Rockefellerbygningen ikke kunne blive permanent, idet Rigshospitalet skulle overtage området til nybyggeri. Her må det fremhæves, at fremstillingen i det følgende mest bygger på denne artikels forfatters egne erindringer og vurderinger.

Forskningsbibliotekar Lisbeth Dilling havde i 2015 planer om revision og forbedringer af astronomi- og geofysiksamlingerne i Rockefellerbygningerne. Hendes optimistiske vurdering var, at det ville være muligt at overflytte den reviderede samling til det store nye Niels Bohr Institut, når fraflytningen fra Rockefeller skulle ske. Det blev dog efterhånden klart, at udsigten for alle aktiviteterne på Rockefellerkomplekset blev forværret, og at Niels Bohr Instituttets situation blev ret problematisk på grund af forsinkelser og bevillingsoverskridelser ved bygningen af det nye Niels Bohr Institut. Det hele spidsede til i 2018, hvor det syntes usikkert, hvordan udflytningen fra bygningerne skulle foregå, og – specielt for bibliotekets vedkommende – om og i hvor stort omfang bogsamlingen overhovedet kunne bevares. Det billigste, nemmeste og mindst plads-, arbejds- og tidskrævende ville jo være at kassere det hele. Det blev oplyst, at ifølge statens regler må sådanne samlinger ikke bare sælges.

Københavns Universitetsbibliotek og Det Kgl. Bibliotek ønskede ikke at overtage samlingen fra Østervold med henblik på bevaring, hvorfor institutlederen ved hjælp af Niels Bohr Instituttets biblioteksudvalg søgte andre muligheder i sidste stund, da det stod klart, at samlingen risikerede at blive kasseret.

Især ved en enestående indsats fra biblioteksassistent Kader R. Ahmed og et tilbud fra astronom og bibliotekschef Bertil F. Dorch fra Syddansk Universitet (SDU) i Odense, samt velvillige beslutninger i Niels Bohr instituttet og Fakultetet, lykkedes det at bevare næsten alt væsentligt fra astronomibiblioteket på Østervold. Den egentlige astronomisamling med bøger, samleværker, kalendere, stjernekort og stjernekataloger mv. er for størstedelen overført til Niels Bohr Instituttets fysikbibliotek på Blegdamsvej i København, mens den sjældne samling af observatoriepublikationer og en stor del af den omfattende tidsskriftssamling kom til SDU i januar 2019. Det betyder, at det tidligere Østervoldbibliotek blev delt i to næsten lige store dele med de værker, som kan forventes at blive udlånt i størst omfang i København, og med de sjældne værker, som især er af historisk interesse, i Odense.

Takkeord
Forfatteren skylder bibliotekarerne Lone Gross, Lisbeth Dilling og Kader Rahman Ahmed stor tak for udstrakt hjælp gennem mange år samt diskussioner og gode råd i forbindelse med dette manuskript. Også en varm tak til redaktør Steen Bille Larsen for en grundig gennemgang af manuskriptet, til astronom og bibliotekschef Bertil F. Dorch for vejledning og værdifulde informationer og til lektor Carsten Andreasen for løsning af mange computerproblemer.

Litteratur

Andersen (2002). Andersen, Michael Cramer: " Astronomi ved Københavns Universitet 1479-1957", *Almanak* 2002, s. 97, Københavns Universitet.

Andersen (2004). Andersen, Michael Cramer: " Astronomi ved Københavns Universitet 1957-2003", *Almanak* 2004, s. 118, Københavns Universitet.

Ellehøj & Grane (1980). Ellehøj, Svend og Leif Grane (red): *Københavns Universitet 1479-1979, Bind IV; Gods, Bygninger, Biblioteker,* G.E.C. Gads Forlag.

Ellehøj & Pihl (1983). Ellehøj, Svend og Mogens Pihl (red.): *Københavns Universitet 1479-1979, Bind XII, Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet, 1. del,* G.E.C. Gads Forlag.

Gyldenkerne et alii (1990). Gyldenkerne, K., P.B. Darnell og C. Thykier: *Dansk astronomi gennem 400 år,* Forlaget Rhodos.

Moustgaard (1990). Moustgaard, Lisbeth: *URANIAS TJENERE, Episoder i dansk astronomi 1900-1950,* (Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek, *Universitetsbiblioteket 2*/Bind 5).

Nielsen (1962). Nielsen, Axel V.: *Hundrede års astronomi på Østervold,* Nordisk Astronomisk Tidsskrift 1962.

Petersen (2015). Petersen, J. Otzen: *Observatoriet på Østervold i vækstperioden 1958-1975, DASK og GIER – dengang og nu*, KVANT, maj 2015.

Stybe (1979). Stybe, Svend Erik: *Universitet og Åndsliv i 500 år*, G.E.C. Gads Forlag, København.

Engelsk syn på dansk biblioteksvæsen 1936

Af Ole Harbo

I 1938 udgav den britiske Library Association værket, *A Survey of Libraries. Reports on a survey made by the Library Association during 1936-1937*. Hovedredaktør af værket var Lionel R. McColvin (1896-1976), der var æressekretær i foreningen.

Værket blev skrevet for at skaffe professionen et overblik over biblioteksudviklingen i Europa og Nordamerika, og for at oplysningerne kunne gøres tilgængelige i foreningens nyerhvervede lokaler i Chaucer House i Ridgemount Street i London. Rockefeller Foundation havde doneret et beløb til udbygning af foreningens bibliotek samt til gennemførelsen af de undersøgelser, der ligger bag værket. McColvin var bibliotekschef i Hampstead og havde tidligere virket i Ipswich, Croydon og Wigan. Fra 1938 var han leder af biblioteket i Westminster, hvorfra han blev pensioneret i 1961. Han var aktiv i såvel Library Association som i den internationale biblioteksorganisation IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) og fik stor indflydelse på biblioteksudviklingen i Australien. Han var forfatter til et stort antal bøger, herunder, *A Chance to read*, fra 1956, der blev læst langt ud over bibliotekernes verden. Han var meget berejst og besøgte Danmark flere gange.[1]

Værket er på i alt 720 sider og dækker Europa og Nordamerika. United Kingdom er dækket med 151 sider og er opdelt i 12 geografiske områder. Europa er dækket af seks artikler for følgende områder: Belgien, Frankrig, Holland og Skandinavien, Tyskland, Centraleuropa (Østrig, Tjekkoslovakiet, Ungarn og Schweiz), og

Ole Harbo, fhv. rektor, Porcelænshaven 5C 4. t.v., 2000 Frederiksberg

Nordøsteuropa (Polen, Danzig, Litauen, Letland, Estland, Finland og Rusland). Endelig er der tre artikler vedr. Nordamerika, den første om 'USA og Canada: bygninger', den anden om 'USA: administration' og den tredje om 'USA: offentlig service'.

Italien er ikke beskrevet på grund af finansielle begrænsninger, uden at det oplyses hvilke, Spanien er udeladt af "indlysende og triste årsager", altså krigstilstanden som følge af det fascistiske oprør mod den demokratisk valgte regering (Den Spanske Borgerkrig). Endelig er hele Balkan-området udeladt, fordi biblioteksudviklingens stade ikke synes at retfærdiggøre, at disse lande gives præference frem for andre, hvortil kommer lingvistiske og andre vanskeligheder.

I et appendiks er gengivet de retningslinjer, som ligger til grund for undersøgelserne, på i alt 48 sider. Oplysningerne er indsamlet i årene 1936 og 1937.

Alle forfatterne er prominente medlemmer af Library Association, der nu til dags hedder CILIP, the Chartered Institute of Library and information Professionals.[2] Den var og er en faglig organisation med professionelle som medlemmer, dvs. anderledes end den danske biblioteksforening, hvor det er biblioteksejerne, altså kommunerne, der har de medlemmer, der har mest indflydelse i foreningen. Forfatteren til kapitlet om Holland og Skandinavien er R.D. Hilton Smith (1903-74),[3] der oprindelig var bibliotekar i London, men senere flyttede til Canada, hvor han blev leder af folkebiblioteket i Toronto. Han virkede derefter som antikvarboghandler med Adelphi Books i Victoria. Han har også medvirket ved udgivelse af bøger i Canada. Han besøgte Holland, Danmark og det sydlige Sverige i april 1936 og Norge og det mellemste Sverige i juli 1936. Både han, McColvin og flere af forfatterne til værkets artikler var udnævnt til fellows i Library Association, en ærestitel for fremstående biblioteksfolk.

Bibliotekerne i Holland og Skandinavien
Hilton Smith besøgte folkebiblioteker, nationalbiblioteker, universitetsbiblioteker, tekniske og kommercielle biblioteker, biblioteker på tekniske universiteter, private og institutionelle biblioteker samt britiske ambassader og konsulater. Hvert biblioteksbesøg mundede ud i et stort skriftligt materiale, som med noter og oversættelser blev givet til opbevaring i Library Associations informationskontor.

Hans første analyser vedrører alle fire lande, og han finder, at alle har et folkebibliotekssystem af forholdsvis ny vækst, med større eller mindre grad af statsstøtte og nogen grad af statslig kontrol og inspektion. Han finder, at i Danmark og Sverige, hvor forholdene har meget til fælles, er metoderne udviklet mest. Derfor er de forskellige fra Storbritannien og USA, hvor folkebibliotekerne er et rent lokalt anliggende. Han bemærker, at Statens Bibliotekstilsyn er et kontor under undervisningsministeriet, mens der i Holland er tale om et organ, der mere ligner det britiske Library Association.

Han vil ikke gå ind i diskussionen om statslig kontrol versus fuldstændig lokal autonomi, men siger, at størstedelen af de bibliotekarer og andre, han har sammenlignet sine noter med, ikke så nogen grund til at ændre på forholdene, hvor det rene lokale initiativ havde vist sig så succesfuldt, altså at noget sådant ikke burde indføres i United Kingdom.

Han tilføjer, at formålet med statsstøtten var at opmuntre til udbygning af biblioteker i tilbagestående områder. Han mener, at dette er opnået i Storbritannien med den herskende biblioteksstruktur. Et andet argument for statsstøtten er at opnå et tæt samarbejde mellem bibliotekerne, så enhver i landet kan få den ønskede bog. Også dette, mener han, er løst i England med netværker og fælleskataloger. Endelig mener han, at England med Library Association har et fornødent centralt koordinerende organ vedr. certificering af biblioteker, professionel uddannelse, publikationer og promovering af bibliotekslove i parlamentet. Han mener således, at United Kingdom har, hvad der er nødvendigt til dets særlige fornødenheder.

Forfatteren er meget imponeret over den liberalitet, der i alle landene er omkring regler for brug og lån af bøger. Alle national- og universitetsbiblioteker er åbne for enhver uden formaliteter, og der er låneudveksling mellem alle typer biblioteker, og meget, også sjældne værker, kan lånes med hjem. Han konkluderer heraf, at folkebibliotekerne, ikke i samme grad som de britiske, har behov for at etablere ambitiøse referenceafdelinger. Han bemærker, at garderober, toiletter, cykelskure eller -stativer findes i forbindelse med stort set alle biblioteker. Specielt i Holland er der mange cykelpladser, ved de større biblioteker op til flere hundrede.

Han finder, at arbejdstid og -forhold minder om de britiske, mens betingelserne for rekruttering og uddannelse varierer meget. For at blive ansat i bibliotekerne er der i alle landene højere krav end i England. Mens man i England kræver afgangseksamen fra skolesystemet, er den almindelige kvalifikation i de fire lande en universitetsgrad. Han tilføjer så, at der i disse lande er en meget større del af befolkningen, der har en sådan uddannelse, samt at en universitetsuddannelse generelt er billigere og lettere at opnå, og at universitetsuddannede dominerer i næsten alle professioner.

Forfatteren afslutter det generelle afsnit med betragtninger om bogvalg, som han finder er en meget mere overkommelig og simpel opgave end i England på grund af landenes bogproduktions størrelse. I de enkelte biblioteker har man lavet arrangementer med boghandlerne, der sender bøger til bibliotekerne til overvejelse om anskaffelse. For de større biblioteker er der flere problemer med hensyn til anskaffelser af udenlandske bøger, hvor kun de bedste skal erhverves. Den største gruppe af udenlandske bøger er engelske, den næststørste er de tyske, og, som Hilton Smith skriver, fransk som "a poor third".

Anden del af artiklen handler specielt om Holland og skal ikke gennemgås nærmere her, men i hans opsummering påpeges, at Holland altid har været handicappet af religiøs og politisk strid, næsten alle biblioteker er baseret på privat virksomhed, og de er mangelfuldt finansierede, men han ser positivt på udviklingen fremover.

Tredje del handler generelt om Skandinavien, og her starter forfatteren med at sige, at Sveriges bibliotekssystem er baseret på det danske, og at Norge aspirerer til et tilsvarende system, der dog ikke er opnået på grund af økonomiske og geografiske vanskeligheder. Derfor, konkluderer han, at for så vidt angår den generelle organisation af bibliotekerne i Skandinavien, vil en gennemgang af det danske system være tilstrækkeligt.

Dernæst erklærer han, at Danmark rangerer med England som havende et af de mest fuldstændigt udviklede bibliotekssystemer i verden. Udviklingen begge steder er sket siden krigen, dvs. 1.Verdenskrig. I England med en folkebibliotekslov, der fjernede finansielle barrierer og gav centralbibliotekerne anerkendelse via et charter, og i Danmark i 1920 med folkebiblioteksloven, der genoplivede biblioteker i by og på land og lagde grunden til et system, der er vokset til at være en model for andre. Han nævner, at der er 29 centralbiblioteker, 48 biblioteker i købstæder og 780 mindre biblioteker, der betjener en befolkning på under 4 millioner indbyggere, og at de alle er bundet sammen til at danne ét system. Ingen dansk by, hvor lille den end måtte være, er uden et udlånsbibliotek og en læsesal med en "quick- reference" samling.

I spidsen for organisationen står Statens Bibliotekstilsyn, i København, der fører tilsyn med alle folkebiblioteker, fordeler de statslige tilskud, leder biblioteksskolen, er center for de interurbane lån samt udgiver nyttige publikationer. I en fodnote har forfatteren tilføjet, at fra 1.april 1937 producerer tilsynet også trykte katalogkort.

Århus by- og centralbibliotek omtales først som det største og mest aktive i Jylland, der dækker ca. 50 mindre biblioteker. Centralbiblioteket er ansvarligt for de små bibliotekers klassifikation og katalogisering af bøger, for et antal rutineopgaver og generelt for hjælp og råd. Som et interessant eksempel nævner han, at Århusbiblioteket købte 10 såkaldte startbiblioteker med henblik på videresalg til de små biblioteker. Hvert startbibliotek indeholder ca. 250 bøger, og de små biblioteker har lov til at sprede betalingen over 3 eller 4 år.

Hilton Smith gennemgår det danske tilskudssystem, hvor de statslige ydelser er afhængige af størrelsen på de lokale tilskud og hvor de 2½ % af statstilskuddet, der tilbageholdes, giver Statens bibliotekstilsyn mulighed for at anvende midlerne på fællesaktiviteter.

Forfatteren fortsætter med en positiv omtale af den kulturelle lovgivning i de tre skandinaviske lande, hvor der ved siden af det beundringsværdige nationale uddannelsessystem også findes vigtige organisationer som folkehøjskoler og udbredte studiekreds- og diskussionsgruppebevægelser, hvor arbejderorganisationerne spiller en væsentlig rolle. De fleste biblioteker stiller lokaler til rådighed for disse bevægelser, selv de mindste biblioteker råder over et eller to lokaler, de større flere.

Det ny hovedbibliotek på Frederiksberg stiller således 6 mødelokaler til rådighed, fint udstyrede og smukt dekorerede. Han tilføjer, at her er der tale om en aktivitet, der i England ikke har fået den opmærksomhed, den fortjener. Han påpeger også tilstedeværelsen af rum til små grupper og individer, som er fint udrustede, og som kan reserveres for længere perioder.

Herefter omtaler han det tætte samarbejde mellem de skandinaviske lande, hvor alle slags biblioteker udlåner gratis til hinanden på tværs af grænserne. Han nævner specielt samarbejdet over Øresund mellem Helsingør og Hälsingborg, hvor man har en repræsentativ samling af nabolandets litteratur.

Biblioteksudvalg, mener han, fungerer stort set som i England, men man bruger mere selvsupplering end i England. Bortset fra de store byer er udvalget lille, 5-6 medlemmer. Udvalget beslutter om overordnet politik og økonomi og følger bibliotekets service, som i England, men i modsætning hertil er man mindre beskæftiget med detaljer. Ved bogvalg er underudvalg hertil ukendt, undtagen i de store universitets- og specialbiblioteker. I folkebibliotekerne er det sådan, at biblioteksledere og afdelingsledere træffer afgørelser om valg og køb af bøger, og bibliotekarerne var forbavsede over at

høre om den engelske model, hvor underudvalg i detaljer træffer bogvalgsafgørelser.

Herefter følger flere afsnit om biblioteksbygningerne, hvor han indleder med, at noget af den bedste samtidige arkitektur findes i Skandinavien, enkelt design, rene linjer og en venlig udnyttelse af store vinduer, generelt set med god udsigt til smukke omgivelser. Blandt de biblioteker, han besøgte, nævnes biblioteket i Århus (Mølleparken) [indviet 1934] som et fremragende eksempel på alt det bedste i moderne design. Med fuld fordel af moderne materialer og byggemetoder er der kommet et bibliotek ud af det, som er en fornøjelse for øjet og samtidig eminent praktisk.

Sammenligningen med England siger, at det gennemsnitlige engelske bibliotek er dystert i forhold til sit skandinaviske modstykke,

Den engelske biblioteksrejsende Hilton Smith besøgte hovedbiblioteket i Aarhus, som var åbnet i 1934. Bygningen ses fra Mølleparken. Hilton Smith roste bl.a. bygningens materialevalg og design. (Aarhus før og nu. På Den Gamle Bys hjemmeside).

idet der her er en voksende tendens til at forlade institutionspræget til fordel for noget mere varmt og humant. Skandinaviske biblioteker er karakteriseret ved tætte og tankefulde overvejelser om komfort, bekvemmelighed og æstetisk oplevelse for den, der skal benytte det. Det afspejles også i design af boghylder, medarbejdernes arbejdspladser og møbler. Barrierer er reduceret til et minimum, og medarbejdernes arbejdspladser er små og ikke hindrende for passage. Endelig anser han høje bogreoler for ualmindelige.

Om børnebiblioteker nævner han den forskel, der er til England, hvor aldersgrænsen til voksenbiblioteket er 14 år, mens den i Skandinavien er 16-18 år, og at der er særlige hylder til denne aldersklasse. Forskellen begrundes i, at børn i Skandinavien går længere i skole end de engelske. Han finder, at biblioteksarbejdet med børn er udviklet til et højt niveau og har fået plads på linje med andre afdelinger.

Ved sammenligningen finder han, at de engelske børnebiblioteker klarer sig godt mod de bedste i Skandinavien, men at der er en lang vej at gå for at engelske børnebiblioteker når op på et generelt niveau, der vil kunne anses som en minimumstandard for arbejdet med børn. Han nævner, at større biblioteker tilbyder gode referencesamlinger for børn, og at det i Malmö er et af de bedste.

Danmark

I afsnit 4 omtales alene Danmark. Først omtales forskningsbibliotekerne, hvor det fremhæves, at der for at undgå spild og overlapning er en tæt koordinering mellem Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket i København. For at lette presset på Det kongelige Bibliotek etableredes for nogle år siden, det var altså i 1902, et andet statsbibliotek i Århus, som skulle betjene studerende uden for hovedstaden. Der opstod komplikationer, da et universitet etableredes i Århus, og Statsbiblioteket også blev universitetsbibliotek. Det synes, skriver forfatteren, at der kontinuert opstår spørgsmål som, "Er dette universitetets eller statens bog?" eller "Arbejder jeg for staten eller for universitetet i dag? Situationen har vokset sig mere og mere

kompliceret med den kontinuerte udvidelse af universitetet på den ene side og efterspørgslen efter bøger fra Statsbiblioteket på den anden. En voldsom og morsom pamfletkrig har raset i nogle år, men for nylig er regeringen trådt ind ved at udpege en kommission til at udrede hele affæren".

Derefter går forfatteren videre med uddannelsen af bibliotekarer, hvor han hævder, at systemet af professionel uddannelse og certificering er noget lignende det i Holland. En bibliotekarstuderende kommer ind i biblioteket som studenterassistent og skal bruge en del af sin arbejdstid på generelle opgaver og en anden del på at studere teori og praksis i biblioteksfag. I hovedstaden og på Frederiksberg tilbringer de studerende tre år i biblioteket, andre steder to år. Dette følges op af et fuldtidskursus over seks måneder på biblioteksskolen, som er kontrolleret af Statens Bibliotekstilsyn. Til sidst er der en omfattende skriftlig og mundtlig eksamen, og succesfulde kandidater vender enten hjem til "deres" bibliotek som kvalificerede assistenter, eller de opnår poster i andre biblioteker. Mens de studerende er elever modtager de et mindre beløb. Det varierer fra sted til sted, men de bedste steder svarer det til 50£ det første år, 65 for det andet og 85 for det tredje år.

Nu følger en meget rosende gennemgang af Frederiksberg bibliotek, der kaldes den fineste biblioteksbygning i Danmark og et af de bedste og mest interessante i Europa, som åbnede i slutningen af 1935. Det er en blanding af den bedste aktuelle praksis i Skandinavien, England og Amerika! Siden åbningen har det været et pilgrimssted for bibliotekarer og fagskribenter fra hele Europa, og det fortjener det, fordi det strutter af nye ideer eller seneste anvendelse af gamle.

Udlånet er et stort og beundringsværdigt udstyret og oplyst lokale, med et galleri, der løber rundt på de tre sider, hvortil brugerne har adgang ad en meget smuk trappe i den modsatte side af indgangen. Boghylderne er placeret langs væggene i stueetagen og i galleriet. Gulvarealet er friholdt til specielle formål, herunder borde og stole til læserne.

Frederiksberg Bibliotek åbnede i 1935 og blev rosende omtalt af Hilton Smith, bl.a. på grund af bygningens moderne indretning. Her ses voksenudlånet dagen efter åbningen. (Frederiksberg Stadsarkiv).

Men hvad der gør denne afdeling ualmindelig attraktiv er fraværet af et skrankeområde. I stedet er alle aktiviteterne ved modtagelse og udlevering af bøger, registrering af nye lånere og alle kontor- og halvmekaniske opgaver henlagt til et særligt rum. Resultatet er, at læseren går rundt i en stille og fredelig atmosfære, som aldrig forstyrres af støj og uro fra et skrankeområde i travle perioder.

Inde i udlånet er der et forespørgselssted på hver etage bemandet med en trænet bibliotekar, og opgaverne går fra spørgsmål om en enkelt bog til udarbejdelse af læselister om specielle emner. Han henviser til de tidligere omtalte seks studieceller, men efter hans opfattelse er der en aktivitet, som er helt unik, nemlig at stille rum til rådighed for undervisning af skoleelever om brugen af bøger og biblioteker.

Rummet er udstyret som et moderne klasselokale af den mest attraktive slags, og alle skolebørn på Frederiksberg har bibliotekstimer, som gives af erfarne bibliotekarer, gennem deres skoleforløb fra 10-11 års-alderen og til de forlader skolen. De yngre elever har to timer pr. skoleår, og tallet vokser til seks for afgangsklasserne.

Til sidst omtales Industriforeningens bibliotek i København, der har industri og teknik som fagområder og virker som center for hele landet. Det betjener ca. 1700 virksomheder i landet. Bogsamlingen, der stadig vokser, er på over 60.000 bind, men det mest fremragende ved biblioteket er dets tekniske udstyr.

Dette inkluderer en trykkemaskine til at producere analytiske katalogkort til alle nyerhvervelser og til vigtige artikler i tekniske tidsskrifter. Kortene sælges til andre biblioteker til kostpris. Der er også et fotokopieringsapparat til hurtig kopiering af formler, diagrammer, sider af bøger m.v. samt et mikrofotoapparat, der bruges til at lave mikrokopier af hele værker eller dele deraf. Disse mikrokopier læses i et særligt apparat med linser og en fremføringsmekanisme for mikrofilm. De fleste af de firmaer, der bidrager til biblioteket, har et sådant mikrofilmapparat, så når et værk ikke kan udlånes, sendes i stedet for en mikrofilm til brugeren. Der laves også filmkopier til udveksling med andre biblioteker, herunder amerikanske, hvor sådant mikrofilmudstyr findes. Det kan tilføjes, at Industriforeningens bibliotek i 1942 blev en del af det da etablerede Danmarks Tekniske Bibliotek.[4]

Dermed er gennemgangen af Danmark færdig, og nu følger nogle sider om Sverige og Norge. I Stockholm omtales folkebiblioteket detaljeret, og i Göteborg Det Dicksonske Bibliotek, der har udviklet sig til at være det nationale hovedkvarter for sømandsbiblioteker. Norge omtales som det fattigste land i Skandinavien, der kun har statslig finansiering af de mindre biblioteker, mens de større må klare sig alene for kommunale midler. Han nævner, at der kun er tre byer med over 50.000 indbyggere, Oslo, Bergen og Trondheim, og at den gennemsnitlige befolkningstæthed er den laveste i Europa. På

trods af vanskeligheder har alle 67 byer og de fleste landkommuner et bibliotek af en slags. Det nævnes, at der er uofficielt samarbejde, og at der er planer for et centralbibliotekssystem.

Der er ingen norsk biblioteksskole (den kom først i 1940, men blev lukket igen efter den tyske okkupation), hvilket betyder, at mange norske bibliotekarer søger uddannelse i udlandet. Norge var det land i verden, der fik uddannet flest bibliotekarer i USA i den første tredjedel af det 20. århundrede.[5]

Oslos universitetsbibliotek, der også er nationalbibliotek, omtales kort og derefter det Deichmannske bibliotek med en moderne bygning og som er et folkebibliotek, organiseret efter amerikansk forbillede. Endelig omtales musikbiblioteket i forbindelse med Bergens folkebibliotek, hvor der er en særskilt afdeling med en specialiseret bibliotekar og en assistent og indeholder over 20.000 musikalier og bøger. Blandt de særlige sjældenheder er samlingen af manuskripter og korrespondance efter komponisten Edvard Grieg. Grieg efterlod 3.000 numre til biblioteket, herunder mange signerede kopier af andre komponisters værker, og forfatteren finder dette bibliotek bemærkelsesværdigt i en by af en hvilken som helst størrelse.

Artiklen slutter med et appendiks, som opregner hvilke biblioteker og andre institutioner forfatteren har besøgt. I Danmark er det Universitetsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek, Industriforeningens bibliotek, folkebiblioteket og en filial i København samt Statens Bibliotekstilsyn, derudover Frederiksberg bibliotek og en filial, Statsbiblioteket og folkebiblioteket i Århus samt folkebibliotekerne i Vejle og Silkeborg.

Anmeldelsen i Bogens Verden

Bogen blev i 1938 anmeldt i *Bogens Verden*, Danmarks Biblioteksforenings tidsskrift, af biblioteksinspektør Robert L. Hansen i tidsskriftets sektion for biblioteksfaglig litteratur.[6] Robert L. Hansen var ansat i Statens Bibliotekstilsyn, redaktør af *Bogens Verden* og blev biblioteksdirektør i 1946 som Thomas Døssings efterfølger. Han

fortæller om baggrunden for værkets tilblivelse, således som det også fremgår af min indledning, og han finder, at værket må betegnes som "et af de interessanteste inden for bibliotekslitteraturen, som bibliotekarer af alle typer vil kunne rådspørge med udmærket resultat på snart sagt alle biblioteksmæssige områder".

Han sammenligner med den amerikanske, *Survey of libraries in the United States*, 1926-27, der er et opslagsværk, mens det britiske er en fremstilling, som også kan anvendes til opslag på grund af et udmærket register. Han påpeger også det positive i, at der er anvendt selvsyn og samtaler med andre landes biblioteksfolk i modsætning til andre samleværker, "der er fabrikeret af hjemmesiddende skribenter på grundlag af andenhåndsmateriale". Han anbefaler værket til alle større biblioteker.

Anmeldelsen indeholder ikke meget om indholdet i værket, men han nævner, at de ca. 35 sider om Rusland er af størst interesse. Robert L. Hansen siger ikke hvorfor, men det ligger i forlængelse af artikelforfatteren H.M.Cashmore, der besøgte Polen, Danzig, Litauen, Letland, Estland og Finland foruden Rusland, som han finder langt det mest interessante land, han besøgte. Det har nok knebet med et overblik i den vestlige verden over biblioteksforholdene i det store land efter revolution og borgerkrig.

Afsnittet om Holland og Skandinavien finder han i al sin korthed fyldestgørende, men tilføjer dog, "af fejl må anholdes bemærkningen om, at den danske bibliotekslov indeholder særlige bestemmelser om statstilskud til de større byer."

Den meget positive omtale af dansk biblioteksvæsen nævnes overhovedet ikke, hvilket umiddelbart virker mærkeligt. Måske har Robert L. Hansen og Statens Bibliotekstilsyn ikke ønsket at udbasunere biblioteksvæsenets fortræffelighed i et blad, der også læstes af kommunalpolitikere og andre interesserede i dansk biblioteksvæsen med indflydelse på bevillingernes størrelse. Det er, efter min opfattelse, meget karakteristisk for biblioteksbevægelsens folk, at fokus

ikke sættes på fortid og nutid, men på fremtiden og de forbedringer, der bør opnås.

Afslutning

Værket er et eksempel på den britiske forståelse og selvforståelse af biblioteksverdenen med Storbritannien og USA som de førende lande, ideologisk, historisk og aktuelt. Hilton Smiths indvendinger mod statslig indflydelse på bibliotekerne via lovgivning er en klassisk liberalistisk opfattelse, hvor staten anses for at være en modstander, i modsætning til den nordiske opfattelse, hvor staten ses som ens egen og er til gavn for helheden. Det er da heller ikke staten, der bestemmer over indholdet i bibliotekerne. Det gør de lokale ejere, og det gælder både i Storbritannien, USA og i Norden, men det synes som om politiske eller religiøse vurderinger i bogvalget er mindre udbredt i Norden end i Storbritannien og især USA.

Ser man på udviklingen efter 2. verdenskrig, er der for mig ingen tvivl om, at en dansk bibliotekslovgivning med særlige tilskud til biblioteksopgaver har været grundlaget for den eksplosive vækst i folkebiblioteksvæsenet, der fandt sted fra 1960´erne og fremad.

Noter

1. Kenneth C. Harrison: "McColvin, IFLA and International Librarianship", *IFLA Journal,2,* 1976.
2. www.CILIP.org.uk
3. *R.D. Hamilton Smith*, på engelsk Wikipedia
4. www.bibliotek.dtu.dk
5. Ole Harbo: "Amerikanerne", *Bibliotekshistorie,* 16, 2002, s. 29-44.
6. Anmeldelse ved Robert L. Hansen, *Bogens Verden*, 1938

At bringe de åbne hylder til patienten

Om biblioteksarbejde på hospitaler og sundhedsfremme i folkebibliotekets ambulatorier

Af Hans Elbeshausen

Vendepunkter udmærker sig ved en fortætning af begivenheder, udviklinger og ideer; her mærkes overgangen til en ny tidsstrømning tydeligst; der starter en udviklingssti, som viser sig at være så robust, at nyordningen rækker langt ud i fremtiden. Vendepunkter er også en slags fortætning, hvor tekniske, sociale eller kognitive processer accelererer. Gamle erfaringer er ikke længere grobunden for forventninger, rettet mod fremtiden. Det spirende biblioteksarbejde på hospitaler var en sådan udviklingssti, der fulgtes i fire måske fem årtier. Brydningstiden var perioden mellem 1920 og 1940; vendepunktet kan dateres til året 1926, som var det år, hvor et nyt afsnit i biblioteksarbejdet startede på Odense Sygehus. Under den tyske besættelse skete der et gennembrud for biblioteksarbejde på hospitaler. Stien viste sig at være robust i godt 60 år, men endte forholdsvis brat i perioden op til 2010. Fra 2010 tog folkebibliotekerne over. Der er ved at udvikle sig til en ny sti; folkebiblioteker er blevet ambulatorier for sundhedsfremme, der blandt andet tilbyder læsning med et terapeutisk formål for øje.

Der kan anføres flere grunde til, at man påbegyndte biblioteksvirksomhed i forhold til patienter, der var indlagt og skulle tilbringe et rum tid i en institution, der havde et specifikt formål og hvor der gjaldt særlige regler. Set fra et bibliotekssperspektiv havde man i Danmark med den første bibliotekslov i 1920 skabt rammen for en

---

Hans Elbeshausen. Lektor (emeritus); Institut for Kommunikation, Københavns Universitet.

udvikling, der var startet ca. to årtier før og som havde til opgave at systematisere biblioteksarbejdet og nå – hvis ikke alle, så dog - et flertal af den danske befolkning. I den første udførlige beretning om biblioteksvirksomhed på hospitaler, der er fra 1931, begrundedes oprettelsen af hospitalsbiblioteker med, at arbejdet med bøger og litteratur fremover skulle foretages på systematisk vis af et folkebibliotek.

Læsestuer og patientbiblioteker fandtes allerede før 1920. En illustration fra omkring 1890 fra Kommunehospitalet i København har fået følgende forklarende tekst "Patienterne tilbragte det meste af deres indlæggelse på stuerne, da opholdsstuer ikke fandtes. … Tiden kunne fordrives med læsning eller visse former for spil som dam og domino. Hospitalet havde et patientbibliotek og abonnerede på enkelte aviser".[1] Harald Selmer (1814-1879), læge og pioner i dansk anstaltspsykiatri, begyndte fra omkring 1850 at indkøbe bøger og tidsskrifter til anstaltens Morskabsbibliotek, som patienterne kunne benytte. Selmer var også ansvarlig for opførelsen af det Jydske Asyl i Risskov ved Århus og blev hospitalets leder frem til 1879. Kataloget over Morskabsbiblioteket (1906) er på 68 sider; hvor der opføres skønlitterære og videnskabelige værker, tidsskrifter, kort og billedværker samt hånd- og sprogbøger. De fleste bøger er på dansk og de nordiske sprog. Men der findes også værker på græsk og latin, på fransk eller tysk – såvel på originalsprog som i oversættelse. Selvom bøgerne var tænkt til at være adspredende, så indbød Morskabsbiblioteket fortrinsvis til adspredelse for de dannede.[2] I begyndelsen af 1940-erne overtog Århus Folkebibliotek Selmers Morskabsbiblioteket og begyndte med en omfattende reorganisering. Biblioteket fortsatte med at eksistere som patientbibliotek i de følgende 50 år.[3]

Det amerikanske forbillede

Som nævnt blev Biblioteksloven fra 1920 rammen om det spirende sygehusarbejde. Den inspiration, der kom ude fra, var efter alt at dømme afgørende for den fremadrettede virksomhed og dens organisering. Ideer og koncepter, hentet i USA, gav virksomheden retning og sprog. Udviklingen skete på baggrund af folkebibliote-

kernes generelle orientering mod den angelsaksiske verden – en strømpil i dansk biblioteksudvikling siden 1900. Især den første generation af bibliotekarer, der havde været på studieophold ved de offentlige amerikanske biblioteker, tog ny viden og færdigheder med tilbage til Danmark, som - når det ellers faldt i tråd med institutionens selvforståelse – blev brugt og tilpasset de hjemlige behov. Det gjaldt også biblioteksarbejdet på hospitaler og biblioterapien. Biblioterapi som begreb og praksis opstod i USA mellem 1900 og 1920 og blev defineret som "the use of selected reading materials as therapeutic adjuvants in medicine and in psychiatry; also: guidance in the solution of personal problems through directed reading". En uddybende diskussion findes i afsnittet "Biblioterapien som af del bibliotekernes hospitalsarbejde".[4]

I USA fandtes der i begyndelsen af 1920erne kraftige bestræbelser på at inddrage både de offentlige biblioteker og fagbibliotekerne i sundhedsfremmende aktiviteter og initiativer. De nationale anstrengelser drejede sig om at intensivere formidling og distribution af sundhedsfremmende pjecer og andet oplysningsmateriale til både børn og voksne. Sammenslutningen af nationale sundhedsorganisationer, som bibliotekerne arbejdede sammen med, bestod af American Social Hygiene Association, National Committee for Mental Hygiene, National Organization for Public Health Nursing og National Tuberculosis Association. Biblioteksvæsenet blev i den forbindelse især bedt om at udvælge det rette materiale og sørge for en effektiv distribution af sundhedsinformationer.[5] Samtidig var biblioteker og deres interesseorganisationer i gang med i stor stil at organisere biblioteksarbejdet på sygehusene. På hærens og flådens store hospitaler var der et udtalt behov for, at bibliotekarer understøttede patienterne i deres læsning og derved lettede sygdomstiden.[6] Virksomheden startede under første verdenskrig og fortsatte også efter afslutningen af krigen.

Elisabeth Ostenfeld (1898 – 1959) tog efter afsluttet uddannelse i Danmark til New York og Chicago i 1924 – 1925.[7] Hun erkendte hurtigt den store samfundsmæssige nytte, som biblioteksvirksom-

heden havde fået på hospitaler, når den blev organiseret, koordineret og udviklet af en faglig organisation. Hun vendte tilbage til Danmark efter sit ophold i 1925 og begyndte at promovere netop koncepter og ideer, der havde fokus på biblioteksarbejde på hospitaler. Den del, der vedrørte formidlingen af generelle sundhedsinformationer, fangede åbenbart ikke i samme omfang Ostenfelds interesse. Hun blev i 1925 ansat som biblioteksassistent på Odense Centralbibliotek; og i 1926 startede man på Odense Sygehus, som det første i landet, en biblioteksvirksomhed, der direkte var knyttet til folkebiblioteksvæsenet. I begyndelsen var det ikke mere end et forsøg på en enkelt afdeling og med en bogvogn og en bogbestand på omkring 30 bøger. Allerede efter to år aftog lægernes skepsis og sygehusledelsen bevilligede et årligt tilskud på 1000 kr. til Odense Centralbibliotek. Elisabeth Ostenfeld selv blev hurtigt til en anerkendt ekspert på dette felt.

Det amerikanske forbillede og ekspertisen på området brugtes igen, da biblioteksvirksomheden skulle udvides til også at omfatte sindssygehospitaler. Danmarks Biblioteksforening afholdt i oktober 1938 et heldagsmøde i København om biblioteksarbejde på hospitaler. Om morgenen mødte ca. 100 personer op på Ortopædisk Hospital, hvor hovedtaler var Frk. Mowinckel-Wetlesen, bibliotekar fra Norge. Eftermiddagsmødet blev afholdt med deltagelse af læger og overlæger på Bispebjerg Hospital, hvor overlæge Clemmesen og bibliotekar Ostenfeld gjorde rede for nytten af "Biblioteksarbejde paa Sindssygehospitaler og Nerveafdelinger".

Beretningen fra dette møde i *Bogens Verden*[8] er interessant læsning. For det første fremhævede referenten, at mødet udelukkende handlede om biblioteksvirksomhed på hospitaler. For det andet var artiklen på 13 sider, hvilket var ret meget plads til et vigtigt men trods alt meget specialiseret område. For det tredje blev Frk. Mowinckel-Wetlesens oplæg gengivet på seks af de 13 sider. For det fjerde forklarede en overlæge, hvor vigtigt bibliotekernes arbejde var i terapeutisk henseende på et sygehus for sindssyge og hvor meget skade en ikke-faguddannet bibliotekar kunne forvolde. Overlægen

spurgte bl.a., om der var "Mulighed for at skaffe biblioteksuddannet Personale med de fornødne Forudsætninger til et saadant Arbejde". For det femte afsluttedes mødet med forsamlingens henstilling til de læge- og biblioteksfaglige organisationer om aktivt at gå ind for, at der i den nære fremtid blev lovgivet om biblioteksarbejde på sindssygehospitaler.

Frk. Mowinckel-Wetlesens foredrag var et godt eksempel på, hvordan man kunne legitimere og skabe politisk opbakning til udvidelsen af bibliotekernes hospitalsarbejde. Mowinckel-Wetlesen havde været i USA i 1936 og blandt andet stiftet bekendtskab med biblioteksvæsenet i Minnesota, som hun roste for at have en statslønnet inspektør; hun fremhævede, at inspektøren havde en stab veluddannede sygehus- og institutionsbibliotekarer under sig. Ud over skildringen af dette velorganiserede og kompetente bibliotekssystem kom hun mere udførligt ind på indholdet af det tre måneders kursus for sygehusbibliotekarer, som Biblioteksskolen i Minnesota havde sat i værk. Kurset var udarbejdet af bibliotekar Perrie Jones, der var leder af Saint Paul Public Library fra 1935 - 1955 og underviser i biblioteksvidenskab på University of Minnesota. Bibliotekarens rolle i sygehusets hierarki, katalogisering og bogvalg samt at være påpasseligt med ikke at påvirke patientens religiøse og etiske overbevisninger – var nogle af de emner, som kommende bibliotekarer stiftede bekendtskab med på Perrie Jones' kursus. Det var imidlertid "Bogen og den sindssyge", der fik stor vægt i undervisningsplanen og også meget opmærksomhed i Mowinckel-Wetlesens redegørelse på heldagsmødet i København. Hun fremhævede især, at patienter med sindslidelser udgjorde halvdelen af den samlede belægning på de amerikanske hospitaler. Dagens program blev afsluttet med, at bibliotekar Ostenfelds redegørelse om "Biblioteksarbejde paa Sindssygehospitaler og Nerveafdelinger" blev læst op. Og så blev henstillingen til de læge- og biblioteksfaglige organisationer vedtaget.

Det kan med en vis rimelighed konstateres, at det på mødet i København lykkedes for hospitalbiblioteksgruppen at skabe politisk og

faglig opbakning om deres arbejde på hospitaler. Udviklingen i USA og en strategisk alliance med lægesystemet skabte den fornødne politiske tilslutning til biblioteksarbejdet på sindssygehospitaler. Om tilslutningen og gennemslagskraften havde været lige stor i forhold til andre lægelige specialer, kræver flere undersøgelser. Biblioteker tilbød i deres hospitalsarbejde blandt andet adspredelse via læsning. Ved psykiske lidelser havde adspredelsen været en accepteret del af behandlingen. Om adspredelsen som del af behandlingen ville have været lige så accepteret i de kirurgiske eller ortopædiske discipliner, er et åbent spørgsmål.

Biblioteksarbejde på hospitaler: udvikling og forankring

Som nævnt ovenfor startede det med en forsøgsordning i 1926 på en enkelt afdeling på et provinshospital, nemlig Odense. Modstanden mod den institutionsfremmede virksomhed stammede ikke kun fra lægerne og hospitalerne, men der kunne også fornemmes en vis tilbageholdenhed i bibliotekssystemet. Der er blevet sagt, at K. M. Nielsen (1875 - 1969), som var hospitalsdirektør for København fra 1910 til 1945 og i en periode også ansvarlig for Kommunehospitalet, skulle have rettet henvendelse til Københavns Biblioteker om at få tilladelse og penge til at påbegynde oprettelsen af et moderne bibliotek på Kommunehospitalet. K.M. Nielsen fik afslag på sine henvendelser både i 1918 og i 1929 med den begrundelsen, at de begrænsede pladsforhold i hovedbiblioteket i Nikolaj Kirke og det enorme bogudlån ikke tillod en udvidelse af opgaverne. I ansøgningen fra 1929 vedlagde han et foredrag om hospitalsbiblioteker, holdt af Elisabeth Ostenfeld. Men heller ikke det førte til at ansøgningen blev imødekommet. Opstarten af biblioteksvirksomhed på de københavnske hospitaler skete først i 1937.[9]

Hovedparten af den modstand, som hospitalsbibliotekerne mødte, stammede ifølge de biblioteksfaglige kilder imidlertid i begyndelsen fra lægernes side. Lægerne udtrykte en vis skepsis over for læsningens terapeutiske funktion; og så havde man betænkeligheder med hensyn til den praktiske tilrettelæggelse. Der var "vedblivende strenge pålæg om, hvilke bøger, man måtte udlåne. Alle titler med

død og fordærv samt blodige tildragelser i øvrigt, var helt op i 60-erne bandlyst".[10] Med henvisning til Danmarks Biblioteksforenings heldagsmøde i oktober 1938 i København, kunne man med en vis forsigtighed hævde, at lægernes aktive deltagelse i mødet tydede på, at skepsis var blevet afløst af samarbejde – i hvert fald hvad angår sindssygehospitaler.

Ser man alene på den talmæssige forøgelse af biblioteksarbejdet på de danske hospitaler, stammer den første opgørelse fra 1931. Elisabeth Ostenfeld henvendte sig i april 1931 med fem spørgsmål til de steder i landet, der var begyndt med biblioteksarbejdet på hospitaler. De fem spørgsmål vedrørte økonomiske forhold, udlånet, antal patienter og bogbestanden på sygehuset samt levering fra biblioteket. Der kom svar fra 12 steder med 1200 patienter, hvor Elisabeth Ostenfelds ansættelsessted Odense med 300 patienter var den største enhed. Hverken Århus, København eller Ålborg havde på det tidspunkt aktiviteter på det område.

En ny status fra 1935 viste, at der var tale om 17 – 18 steder, hvor der blev udført et systematisk biblioteksarbejde på hospitaler.[11] Der skete en enorm udvidelse under den tyske besættelse. I 1940 udlåntes der på 49 hospitaler, hvor der var ansat omkring 60 bibliotekarer, knap 370.000 materialeenheder.[12] 1946 var arbejdet udvidet til 67 hospitaler; men - som der blev anmærket i beretningen om *Folkebibliotekernes sociale særopgaver* – da der var 141 sygehuse med smittefri medicinske og kirurgiske afdelinger, så var der "langt igen, før hvert Hospital har Biblioteksbesøg fra et offentligt Bibliotek".[13]

Det fremgik af *Betænkningen om sygehusbiblioteker* fra 1970, at der på det tidspunkt betjentes 105 sygehuse af 75 biblioteker. Her blev desuden understreget det faktum, at biblioteksarbejdet på hospitaler havde været i vækst, men at kvaliteten var ret uensartet; der var store forskelle med hensyn til lokaleforhold, personaledækning og materialebestand. Det forventedes, at betjeningen også fremover blev organiseret af det lokale folkebibliotek, men at det var hospitalsinstitutionen, det vil sige amterne og staten, der betalte for biblioteks-

virksomheden. Den virksomhed, der startede 1926 på initiativ af en enkelt bibliotekar, blev i løbet af knap 50 år så omfattende, at bibliotekerne havde behov for en mere ligelig fordeling af de økonomiske byrder. En opgørelse fra 1931 viser, at det i de fleste tilfælde var bibliotekerne, der betalte for virksomheden – både hvad personalet, materialet og det tekniske udstyr angår. I ganske få tilfælde var der tale om en medfinansiering.

Ud over den numeriske forøgelse af biblioteksvirksomheden på hospitaler skete der også en kvalitativ udvidelse. Som resultat af det nævnte heldagsmøde i København i 1938 blev der efterfølgende udsendt et cirkulære af Direktoratet for Statens Sindssygevæsen; heri blev alle sindssygehospitaler opfordret til at oprette en biblioteksfunktion i samarbejde med det lokale bibliotek. Anbefalingen skubbede markant til udviklingen. Således fastslog Betænkning 165 om Statens Sindssygevæsen fra 1952, at biblioteksfunktionen havde været i stærk vækst i den seneste tid og at ressourcerne i bøger og personale ikke altid kunne følge med.

Udvidelsen betød også nye udfordringer. På grund af sindssygehospitalets særlige opgaver og patienternes sårbarhed blev bogvalget ikke overladt til bibliotekaren alene. "Bogvalget til Sindssygehospitalerne foretages paa et aarligt Møde mellem Overlægen, Hospitalsinspektøren og det offentlige Biblioteks ledende Bibliotekar".[14]. I redegørelsen, skrevet af bibliotekar Eli Bertelsen, blev der fremhævet, at mennesker med psykiske lidelser havde næsten de samme bogønsker som almindelige lånere. Bibliotekaren behøvede derfor kun være påpasselig, hvad angår bøger, hvis emner er stærkt ophidsende for patientens sindstilstand. Lægens diagnostiske indsigt og bibliotekarens erfaringer fra udlånet kunne tænkes at relatere sig til forskellige regelsæt og at institutionernes værdiorientering ikke uden videre lod sig forene.

Det andet område, der ud over de traditionelle hospitaler fik tilknyttet en biblioteksfunktion, var sanatorier og hospitaler for patienter, der led af tuberkulose. Mens disse sanatorier og hospitaler i stor stil

blev opført fra omkring 1900, tog det sin tid, før en særskilt biblioteksfunktion for tuberkulosepatienter blev bragt til veje. De første forsøg på at få en bevilling på finansloven startede omkring 1930, men havde af forskellige grunde ikke heldet med sig. Efterhånden lykkedes det for Danmarks Biblioteksforenings Hospitalsudvalg og især på grund af Elisabeth Ostenfelds energiske indsats at interessere nogle af de store legater til at understøtte disse bestræbelser. Private midler var med til bane vejen for en centralbiblioteksfunktion, der sammen med en vægtig bestyrelse sørgede for, at de omkring 3000 indlagte tuberkulosepatienter blev forsynet med bøger. Centralbiblioteket, der kom til at ligge på Øresundshospitalet i København, var et lukket og adskilt system med henblik på at mindske smitterisikoen gennem bøgerne. Da virksomheden startede i 1942, forsynede man 35 enheder i hele Danmark. Materialebestanden blev betegnet som utilstrækkelig, sammenlignet med de muligheder, som folkebibliotekerne normalt tilbød.[15]. Dertil kom logistiske problemer. Patienternes læsebehov var især præget af opholdets længde, mens læsekundskaberne ofte var betinget af deres lave socioøkonomiske status. Med biblioteksloven fra 1973 blev centralbiblioteksfunktionen nedlagt; tuberkulose var næsten udryddet; udlånet var blevet ubetydeligt.

Om Betænkningen om sygehusbiblioteker fra 1970 kan der siges, at den med en vis stolthed skuede tilbage på den udvikling, der siden 1926 var sket for biblioteksvæsenet på hospitalsområdet. Næsten alle sygehuse i Danmark havde oprettet en biblioteksvirksomhed; bibliotekarer varetog opgaver på ret forskellige hospitaler med specifikke terapi- og behandlingsformer. I betænkninger blev der lagt op til en strategi, der cementerede og - om muligt - udvidede bibliotekernes position og opgaver i forhold til sygehusene. Grundtanken var nok den, at biblioteksvirksomheden på hospitaler skulle være en dublering af de aktiviteter, der fandtes på et almindeligt bibliotek - måske med lidt udvidelse af patientinformation. Det blev således anbefalet at lade amterne hhv. staten betale for biblioteksvirksomheden fremover og at sikre den samme høje kvalitet på hospitalerne, som brugerne kendte fra folkebibliotekerne.

Den anke, som blev fremført i 1948, nemlig at endnu ikke alle hospitaler fik besøg fra et offentligt bibliotek.[16], blev gjort til skamme. I betænkning nr. 165 fra 1952 blev udtrykt en mere ydmyg holdning og drøftet en alternativ model. Her overvejede man at oprette stillinger for bibliotekarer med ansættelse på sygehuset og ikke på biblioteket. Samme grundtanke havde Elisabeth Ostenfeld også været inde på Danmarks Biblioteksforenings heldagsmøde i oktober 1938. Tanken blev dog afvist med det argument, at kontakten til folkebibliotekerne var vigtig. Samtidigt blev der påpeget, at opgaverne for en bibliotekar på et hospital var mangfoldige og at den disponible arbejdskraft, som folkebiblioteker stillede med, kunne være eller blive utilstrækkelig i forhold til opgavens omfang og dens specialiseringsgrad.

Udviklingen fra 1920erne til midt i 1970erne blev en succes. En undersøgelse af tal fra biblioteksårbøgerne viser, at antallet af hospitalsbiblioteker, af materialebestanden og udlånet var stærkt opadgående.[17]. Der kan af tre grunde tales om en specifik udviklingssti for hospitalsbibliotekerne. Den første og mest vægtige grund var, at samarbejdet mellem hospitals- og folkebiblioteker medførte stordriftsfordele, sikrede organisatorisk fleksibilitet, øgede effektiviteten og tilførte hospitalerne faguddannet personale. Bibliotekarens viden og færdigheder kunne anvendes på tværs af enheder og hospitaler. Omfattende kvalifikationer inden for bibliotekarfaget og personlig robusthed syntes at være mere afgørende end en dyb forståelse for den lægefaglige ramme, som bibliotekarens virke udfoldede sig i. Biblioteksarbejde på sygehuse blev som følge af bibliotekarens medvirken styret af biblioteks- og ikke af hospitalsinstitutionens normer.

Den anden grund hænger sammen med de forventninger, som institutionernes omverden inklusive beslutningstagere havde til en specifik ordning og praksisform. Jo mere almen og udbredt en bestemt institutionel ordning var, jo mere anerkendt blev den. Den praksis, der kendetegnede folkebibliotekerne i brugernes, beslutningstagernes og de ansattes øjne, var kendetegnet ved effektivi-

tet og kvalitet. I sygehusbetænkningen fra 1970 var effektivitet og kvalitet argumentet for at overføre samme model på hospitalernes biblioteksbetjening.

Som tredje grund kan der nævnes, at sygehusarbejdet blev tilrettelagt og udført som et praktisk og logistisk foretagende med kulturpolitiske implikationer og ikke som et sundhedsfremmende eller terapeutisk projekt. Alle borgere skulle forsynes med god litteratur, uanset hvor de måtte befinde sig – det var selvforståelsen. Godt nok henvistes til biblioterapi som et terapeutisk arrangement, som bibliotekarerne var bekendt med, men det er svært ud fra de anvendte kilder at se, om og hvordan det blev praktiseret i hverdagen på hospitalerne. Det kommer jeg tilbage til i de næste to kapitler.

Der kan peges på endnu en grund, som hovedsagelig hænger sammen med tidsomstændighederne og som derfor ikke kan regnes som et bevidst valg, som de respektive beslutningstagere havde truffet. At biblioteksarbejdet på hospitaler kunne blive til den succes, som det var blevet til, hang nok sammen med bogen. Bogen var i perioden mellem 1920 og 1970 det medium, som kunne anvendes mobilt og organiseres fleksibelt i hospitalssammenhæng. Samtidig kunne bogen nemt tilpasses de enkelte brugeres specifikke læsebehov og fysiske evner under indlæggelsen.

Bogvognen kommer – symbol på det praktiske hospitalsarbejde

Bogens mobilitet på et hospital var knyttet til bogvognen[18] – uden bogvogn ville bibliotekarens praktiske arbejde være meget besværligt. En af de første artikler om hospitalsbiblioteker i *Bogens Verden* handlede om netop bogvognen:[19] om vognens høje, om brug af bogstøtter, om dens lette og stille kørselsegenskaber og om anbringelsen af hylder. Man fulgte også her princippet om de åbne hylder, således at bogvognens hylder var funktionelle, hvad angik formidlingen af ulæste og opbevaring af de læste bøger. Den øverste hylde skulle gøre det muligt for patienten frit at tage bøgerne; i den nederste hylde placeredes de afleverede bøger; og den mellemste hylde

var anbragt på skrå, således af patienten kunne få øje på bøgerne, når han lå i sengen – et nyttigt, praktisk og funktionelt design. Havde biblioteket eller hospitalet ingen penge til en bogvogn, så prøvede bibliotekaren sig med en tevogn eller en ambulance (et køretøj til transport af patienter), hvilket omtales som værende besværligt og latterligt.[20]

Man skulle mene, at bogvognen var et færdigdiskuteret emne, når den havde vist sin værdi i det daglige arbejde. I 1935 i tilslutning til Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i Rønne afholdtes et gruppemøde om bibliotekernes arbejde på hospitaler. Her mente bibliotekar Carl Godfred Elberling fra Samsø, at bogvognen ikke var nødvendig at starte med; han gik ind for en anden prioritering, da han sagtens klarede sig med et medicinbord, hvor der anbragtes en lille kassette med bøger på. Hans argument blev støttet af andre deltagere; bibliotekar Otto Esben-Petersen gjorde dog opmærksom

Hospitalsbiblioteket i arbejde under ledelse af Elisabeth Ostenfeld i 1960-erne. Anvendelse af bogvogne var et omdiskuteret emne. (Åge Bredsted: 100 år med Århus folkebiblioteker 1869 – 1969).

på, at en bogvogn "mange Steder vilde kunne skaffes gennem Røde Kors".[21] I en beretning fra det daglige arbejde på Centralbibliotek for Tuberkulosepatienter var det igen bogvognen, der fik en del opmærksomhed. Pavillonbygningen på Øresundshospitalet gjorde det besværligt at bruge bogvognen. Der var høje trappetrin og ingen elevator. Men det lykkedes dog at afbøde vanskelighederne ved at konstruere en nyere model, der var brugbar til at transportere bøgerne på sygehuset med dets åbne terræn. Beretningen fra Øresundshospitalet må være omkring 1943/44.[22]

Det var ikke bogvognen i sig selv men dens symbolske værdi for biblioteksarbejdet på sygehuse, der er interessant. Erfaringer og fortællinger, der var knyttet til dette sindbillede, siger noget om de udfordringer, man havde stået overfor, om de sejre, man havde vundet, og især om de værdier, der havde præget faget og bibliotekarerne. Udfordringen havde fra starten af været at stable så effektivt og brugervenligt et bibliotekssystem op, som mulighederne på hospitalerne tillod. Den største sejr var, at biblioteket blev etableret som en institution på hospitalerne og at bibliotekets opdrag og virke fandt genklang i hospitalsinstitutionen med dens særskilte regler og praksisformer. Værdierne baserede sig på den praktiske og problemorienterede fornuft: at skabe noget (nyt) ud af de forhåndenværende ressourcer med et klart socialt og kulturelt formål for øje; at se muligheder i stedet for begrænsninger; at forsøge sig med løsninger og se om de ville virke. Det kan diskuteres, hvorvidt det praktiske og problemorienterede syn på bibliotekernes arbejde på hospitaler skyggede for det terapeutiske og sundhedsfremmende perspektiv.

Litteratur og læsning på recept

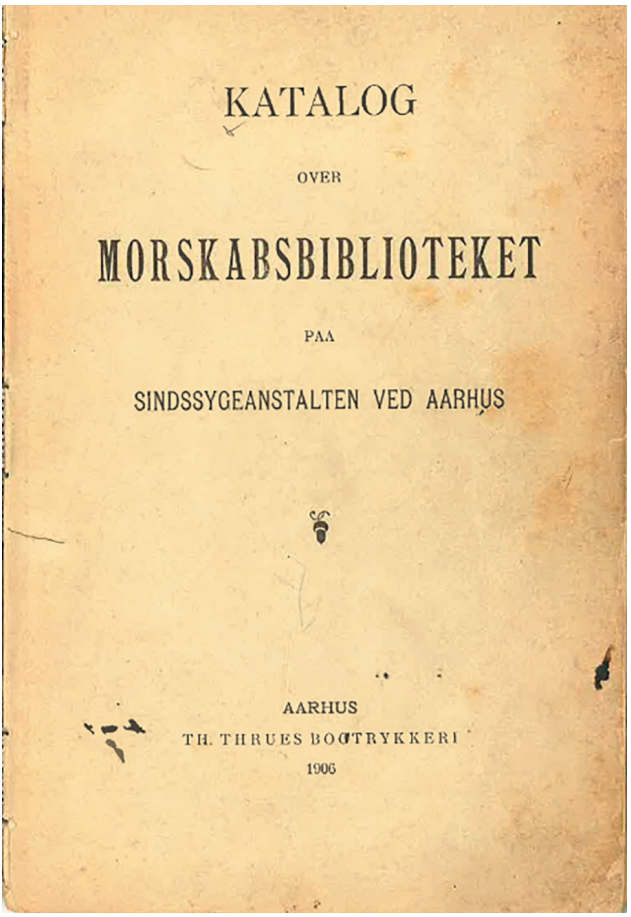
På årsmødet i Herning 1928 tog biblioteksdirektøren Thomas Døssing stilling til to verserende sager, som direkte og indirekte også berørte biblioteksvirksomheden på hospitaler, nemlig Hillerød-affæren, som biblioteksdirektøren selv kalder den, og Holbæk-affæren, som jeg har kaldt den for nemheds skyld. Hillerød-affæren var fra 1925 og handlede om forsømmelser og mangler med hensyn til

folkebibliotekets materialevalg og bogbestand. Biblioteksudvalget i Hillerød burde ifølge biblioteksdirektøren ikke have indkøbt dårlig litteratur og knaldromaner, men have fulgt tilsynets boglister og anbefalinger. Holbæk-affæren, som tog udgangspunkt i en artikel i *Holbæk Amtstidende* først i 1928, skrevet at redaktør Rasmus P. Nielsen, som sad i hovedbestyrelsen af Danmarks Biblioteksforening og var foreningens sekretær. Artiklen handlede om en landsbybibliotekar, der gav en syg og gammel kone en bog at læse, der fandtes på bibliotekstilsynets boglister: *Marie Grubbe* af J. P. Jacobsen. Kvinden forstod ikke bogen, så fik hun en bog af Morten Koch, som hun blev glad for.[23] Spørgsmålene, der stillede sig var: Er boglister et godt værktøj, når det gælder om at finde den rette litteratur til syge mennesker? Skal læsning og litteratur udover at have en helbredende effekt også være underholdende eller opdragende? Årsmødet i Herning blev afholdt i 1928; 1930 udkom den første liste med bøger, der ansås for at være egnet til at stå i et hospitalsbibliotek.[24] Listerne kommer jeg tilbage til.

Inspirationen til hospitalsbibliotekerne kom som nævnt fra USA og E. K. Jones, bibliotekar på McLean Hospital i Massachusetts, blev regnet som pioner på området siden udgivelsen af *A Thousand Books for the Hospital Library* i 1914. I en anmeldelse blev der sagt om denne bog "We believe that no hospital should be without this list, as is it a most valuable guide for the selection of books for patients' use".[25] I 1923 udgav E. K. Jones *The Hospital Library,* som på sin tid betragtedes som et standardværk. Bogen var på knap 200 sider; halvdelen bestod af boglister til voksne, børn og sygeplejerske med annoteringer, der oplyste om, hvorvidt bogen indeholdt korte fortællinger eller om den var nem for patienten at holde. Takket Jones grundige arbejde var boglister blevet til en institution, når det gjaldt biblioteksarbejdet på hospitaler.

E. K. Jones' bog fra 1923 havde tydeligvis inspireret Elisabeth Ostenfeld. Bogens opbygning og emfatiske sprog blev overtaget mere eller mindre direkte. Nedenstående citat fandtes i Jones' bog under afsnittet *Therapeutic Values of Books.* Ostenfeld oversatte teksten til

dansk og tilskrev udsagnet en overlæge på et af de største amerikanske hospitaler: "Disse Biblioteker er vidunderlige for Patienterne. Vi læger plejede at tænke, at vor Pligt var forbi, naar vi havde udført en heldig Operation. Hvis Patienten døde af Hjemve efter den, angik det ikke os. Vi vidste, at med et tilfreds Sind var Halvdelen vundet, men vi gjorde os kun lidt Umage for at gøre ham tilfreds. Nu er vi klare over, at Hospitalet maa se efter en Patientens sjælelige Helbredelse, og vi har lært, at sunde Bøger gør næsten mere end alt andet sit til at gøre ham glad og hjælper ham til at blive rask".[26]

KATALOG

OVER

MORSKABSBIBLIOTEKET

PAA

SINDSSYGEANSTALTEN VED AARHUS

AARHUS

TH. THRUES BOGTRYKKERI

1906

Katalog over Morskabsbiblioteket paa Sindssygeanstalten ved Aarhus fra 1906. Biblioteket var startet i 1850. (Det Kgl. Bibliotek).

Det gav god mening at bruge lægens autoritet til at legitimere og promovere bibliotekarens arbejde på hospitaler i Danmark, når modstanden fra lægernes side oplevedes størst. Sunde bøger gør patienten glad og bidrager til hans/hendes helbredelse, blev løsnet for biblioteksvirksomheden på hospitaler i Danmark – i hvert fald i begyndelsen. Hvad der mentes med bogens terapeutiske funktion, forstod man meget bogstaveligt: at skaffe patienten de bøger, vedkommende ville blive glad for. Og glæden kunne skabes på forskellige niveauer.

Bøger, der spreder glæde eller sørger for adspredelse – denne tanke fandtes allerede i Harald Selmers ovennævnte Morskabsbibliotek, som startede efter 1850. Hos Jones og Ostenfeld mentes med bøgers terapeutiske funktion blandt andet den nytte, de kunne have for en indlagt studerende, der kunne følge med i undervisningen,[27] eller for en tilskadekommet arbejder, der skulle udfylde et skema til Arbejderforsikringsrådet.[28] Selv det at få bøger udleveret på sit modersmål blev tilskrevet en terapeutisk effekt, når læseren havde udenlandsk baggrund.

Ostenfeld kom i sin redegørelse fra 1931 også ind på behandlingsformen biblioterapi. Hun henviste til en artikel i *Library Journal* fra 1929, hvor dr. med. Ireland, overlæge ved United States Veterans' Hospital i Washington mente, at biblioterapi var mere end rekreation og adspredelse. "Jeg vil foreslaa at bruge Biblioterapi som en virkelig genopbyggende Faktor i videste Forstand".[29]. Overlægens udsagn oversatte Ostenfeld til den danske biblioteksverden ved at fremhæve, at biblioterapi først og fremmest bestod i at vælge bøger, der var egnet for nervelidende mennesker. Følger man den udlægning af biblioterapi, kan biblioteksarbejde på hospitaler inddeles i at forsyne syge og indlagte mennesker med bøger og i en terapeutisk del, der især gælder nervelidende mennesker.

Boglister vedrørende hospitalsarbejde blev som nævnt for første gang præsenteret i *Bogens Verden* i 1930[30] og et år senere i Ostenfelds udredning om biblioteksarbejdet på sygehuse. De på listen opførte

værker klassificeredes som egnet til at stå i et hospitalsbibliotek. Der blev dog ingen forklaring givet på, hvad det var for kriterier, der gjorde disse bøger egnet. Listen fra 1930 omfattede knap 80 titler, mens en liste fra 1931 indeholder ca. 160 titler. Begge lister var meget mindre omfattende end E. K. Jones boglister. Bøgerne på Ostenfelds lister var udelukkende på dansk og mere folkelige end de bøger, der fandtes i Selmers Morskabsbibliotek. I en vis forstand afspejlede de desuden, hvilke hospitalstyper der blev betjent af bibliotekerne omkring 1930. Sindssygehospitaler og hospitaler for tuberkulosepatienter var øjensynligt ikke repræsenteret, selvom der blev formuleret et behov fra disses side. Der blev opført både faglitteratur og skønlitteratur, hvor knap en fjerdedel var forbeholdt faglitteratur og tre fjerdedel gik til skønlitteraturen. Bøger med underholdende og adspredende indhold udgjorde størstedelen, hvilket passede godt til institutionens formål. Med henblik på faglitteraturen dannede værker inden for lokal- og personalhistorie langt den største andel. Ostenfelds liste henvendte sig til et bredt publikum, de var aktuelle og havde en solid brugsværdi. En forfatter som J. P. Jakobsen fandtes i øvrigt ikke på de to lister.

Det er ret sandsynligt, at der udspillede sig faglige kontroverser om, hvorvidt bibliotekernes arbejde på hospitaler skulle have et oplysende og opdragende formål eller forfølge et terapeutiske sigte. På årsmødet i Rønne i 1935 var det Frk. Høyer Nielsen fra Vejle, der klagede over, at kampen mod dårlig litteratur på hospitalerne ikke kunne føres "helt rationelt, saa længe Bibliotekerne selv ejer en Del ikke helt god litteratur".[31] Selv den ellers indlysende inddeling af hospitalslæsere i forskellige grupper, som man 13 år senere finder i redegørelsen for *Folkebibliotekernes Sociale Særopgaver*, tjente først og fremmest et kulturpolitisk og ikke et terapeutisk formål. Læserne inddeltes her i tre grupper: de intellektuelle, de mere eller mindre stadige læsere og ugeblads læsere. Men i stedet for at spørge, hvordan bibliotekaren med et terapeutisk formål for øje kunne tilrettelægge aktiviteterne for de enkelte grupper og så længe patienterne var indlagte, blev bibliotekarens virke til en kulturpolitisk eller didaktisk opgave, der gik ud på at opdrage patienten således at man fik

dem til at søge til bibliotekerne, når de var blevet raske[32]. At Ostenfelds boglister i overvejende grad indeholdt skønlitterære værker, var et tegn på, at det terapeutiske hensyn trods alt havde en vis forrang frem for folkebibliotekernes almene oplysnings-forpligtelse.

Biblioterapien som del af bibliotekernes hospitalsarbejde

Folkebibliotekernes hospitalsarbejde var ikke nødvendigvis sammenfaldende med et terapeutisk sigte. Det var imidlertid de terapeutiske effekter, der i sidste ende legitimerede bibliotekarens tilstedeværelse og aktivitet på hospitalet. Her er der ikke plads til en nuanceret fremstilling af biblioterapiens historie og dens reception i Danmark. Der var dog tre elementer, der syntes at være gennemgående i den tidlige forståelse af biblioterapi: bookmatching, praktisk hjælp ved læsningen og at blive en god læser; de autoriserede boglister var et oplagt værktøj for hospitalsbiblioteket at tilrettelægge deres virksomhed med. I 1944 udgav ovennævnte Perrie Jones fra Saint Paul Public Library, *One Thousand Books for Hospital Libraries* som endnu én af de nyttige boglister. Anmelderen sluttede sin grundige anmeldelse med: "The annotations are in themselves an excellent introduction to bibliotherapy and make the list an actual text rather than a mere buying list"[33].

Det danske biblioteksarbejde på hospitaler fik som sagt sin inspiration og sine værktøjer fra de amerikanske biblioteker; man overtog og fulgte også den forståelse af biblioterapi, hvor bøgernes terapeutiske værdi ligger i bøgerne. Det blev bibliotekarens opgave at finde bøger og værker, som patienten magtede at læse - fysisk, kognitivt og psykisk. Nytte og adspredelse tog sig forskelligt ud afhængig af, hvad patienten fejlede, hvor langt vedkommende var i sin helbredelsesproces og hvilke læsefærdigheder der var tilstede. Listerne havde forskellig dybde. Annoterede lister, der byggede på samtaler med patienter, satte bibliotekaren i stand til at føre en kvalificeret samtale med patienten om vedkommendes læsebehov. Den terapiforståelse, der lå til grund for bookmatching, var ikke tænkt som et behandlingsmæssigt supplement eller som direkte understøttelse af lægens indgreb.

At fokusere på bogens terapeutiske potentiale via boglister – denne tilgang prægede bibliotekernes hospitalsarbejde i den første del af det 20. århundrede, men ændrede sig markant, da Caroline Shrodes indleverede sin doktorafhandling i 1949. Afhandlingen var både et teoretisk og et klinisk-eksperimentelt studie i biblioterapi.[34] I halvtredserne var Shrodes blandt andet institutleder på San Francisco State College; hendes syn på biblioterapi var præget af forskningen inden for sprog og læsning. Hun definerede fænomenet som værende "grounded in the theory that there is an integral relationship between the dynamics of the personality and the nature of vicarious experience".[35]

I hendes forståelse baserede læsningens terapeutisk funktion sig på at gøre stedfortrædende erfaringer, der medførte identifikation, katarsis og indsigt. Med en psykodynamisk forståelse af biblioterapi flyttede hun fokus fra, at bibliotekaren skulle vise brugeren bogens skjulte potentiale, til at læseterapeuten skulle fremskynde sammenspillet mellem patientens personlighed og værket. Det blev andre spørgsmål, opgaver og roller, der bestemte denne form for biblioterapi. Shrodes anbefalinger til bibliotekarer og lærere var, at der ikke kun skulle arbejdes med den adspredende, men også med den forstyrrende litteratur, at der var behov for at undervise i, hvordan man læste bøger med terapeutisk formål for øje, og at den terapeutiske læsning krævede uddannelse og træning.[36] At have evidens forudsatte også valide undersøgelsesmetoder frem for anekdotiske tilbagemeldinger fra patienten.

I angelsaksisk litteratur blev der herefter skelnet skarpt mellem en klinisk og en udviklingsorienteret form for biblioterapi. Klinisk biblioterapi blev udøvet af uddannede specialister og terapeuter, ofte i direkte samarbejde med læger. Den udviklingsorienterede form praktiseredes for det meste af lægmand og med henblik på at understøtte den enkelte i at realisere sig selv eller klare sig igennem mindre livskriser.[37] Hvad var bibliotekarens rolle i den forbindelse? Margaret Hannigan, rådgiver for hospitalsbiblioteker på New York State Library, pegede på, at terapeuten eller lægerne udstedte en recept, mens

bibliotekaren var farmaceuten, der leverede medicinen i form af de bøger, der stod på hylderne. Biblioterapi på amerikanske sygehuse blev mere specialiseret; bibliotekarens rolle skiftede fra at være i kontakt med patienten til at understøtte et terapeutisk forløb, der blev styret af lægen eller andre specialister. Læsningen var ikke længere en individuel proces, der blev overladt til patienten, når den rette bog var fundet. Læsningen blev et supplement til en terapeutisk proces.[38]

Et oplagt spørgsmål er, om og hvorvidt de danske biblioteker fulgte den udvikling og drejning, som biblioterapien havde fået på de amerikanske hospitaler efter 1950. Nyt var, at bookmatching ikke længere kunne sidestilles med at være en fuldbyrdet terapeutisk intervention og at hospitalsvæsenet var blevet mere specialiseret. Det interessante spørgsmål er, om bibliotekernes hospitalsarbejde i Danmark fortsatte i det spor, der i de tilbageliggende 35 år havde medført respekt, anerkendelse og - når man tager bibliotekernes selvevalueringer for pålydende - store glæde hos patienterne. Spørgsmålet lader sig vanskeligt besvare ud fra det kildemateriale, der ligger til grund for denne artikel. Min formodning går dog i retning af, at biblioteksvæsenet i Danmark efter 1950 brugte flest kræfter på at fortsætte med at forankre biblioteksfunktionen på alle sygehuse og sygehustyper. At udvikle specifikke terapeutiske tiltag i forhold til enkelte sygdomsgrupper eller sygehustyper kom i anden række. Bookmatching, boglister og effektiv distribution og empatisk formidling var stadig dette spors centrale elementer.

Der fandtes ganske vist initiativer med særlig biblioterapeutisk indhold. Men det var ikke mange. For eksempel kan der nævnes et kursus i hospitalsarbejde på Danmarks Biblioteksskole i 1964 med en rundbordssamtale om biblioterapi. I denne samtale, der blev ledt af bibliotekar Gertrud With, deltog en overlæge, en hospitalspædagog, en afdelingssygeplejerske og en patient. Referenten konkluderede i nøgterne vendinger: "Man må sige, at biblioteksarbejde på hospitalerne har en terapeutisk virkning på patienterne".[39] Kurser i hospitalsarbejde fortsatte på Danmarks Biblioteksskole og i en kort og koncis redegørelse fra 1972 oplyste hospitalsbibliotekar Helga

Nielsen om de emner, som bibliotekarer i Danmark blev undervist i. Der var i alt 15 lektioner, hvor 6 lektioner beskæftigede sig med psykologiske emner og 6 lektioner tog problemstillinger om bogvalg op. Med en vis beklagelse konstaterede hun, at kurset kun havde introducerende karakter i forhold til de mange opgaver og udfordringer, som arbejdet på hospitaler førte med sig.[40] Det fremgik ikke tydeligt af hendes redegørelse, om undervisningsemner som psykologi først og fremmest var tænkt til at kvalificere bibliotekarens materialevalg eller til at deltage i et terapiforløb på en kvalificeret måde. Helga Nielsen var bibliotekar på Kolonien Filadelfia for børn med epilepsi.

Et andet eksempel var Eli Bertelsens musik- og litteraturstudiekredse, som hun som leder af biblioteksfunktionen på Sindssygehospitalet i Risskov satte i værk fra 1944.[41]Der kan også henvises til *Betænkning 165 vedrørende Statens sindssygevæsen* fra 1952, hvor der fandtes de mest præcise udsagn om de kliniske former for biblioterapi. Her blev studiekredsvirksomheden anset for at være nyttig i behandling af visse patienttyper og der foresloges, at en sådan virksomhed kunne sættes i system på hospitalernes foranstaltning. Men samtidigt blev der også fremhævet, at dette arbejde kunne ledes af andre end bibliotekarer.[42] Med andre ord: det lykkedes ikke helt for bibliotekarfaget også at gøre den terapeutiske virksomhed til sit særkende i forhold til de centrale interessenter.

Formodningen kan underbygges med et teoretisk argument. Et institutionelt arrangement beror på de valg, der træffes i begyndelsen af en udvikling. Når de trufne valg har været fornuftige og har fået den nødvendige politiske opbakning, vil de præge en udviklingssti langt ind i fremtiden. Den positive feedback og selvforstærkende effekt, som processen påvirkes af i tidens løb, fører mere legitimitet, effektivitet og yderligere en ekspansion med sig. Er stien robust, vil det være vanskeligt at ændre den og skifte spor.[43] Fungerer systemet efter hensigten, vil man ikke kunne spore selektionsanomalier. Dermed menes uhensigtsmæssigheder i den aktuelle udvikling, der beror på tidligere trufne valg og fravalg.

Udviklingen af biblioteksarbejde på hospitaler med fokus på effektiv forsyning, på systematisk bogvalg og på den udviklingsorienterede form for biblioterapi, viste sig at være yderst succesfuld. Bibliotekernes spage succes voksede, og den voksede sig stor med tiden. Den voksede i takt med, at folkebiblioteker voksede. Hospitalssystemets tøven blev til accept. Der var tale om en slags sameksistens, hvor man respekterede institutionens forskellige regler, normer og værdier. *Betænkningen om sygehusbiblioteker fra 1970* markerer et højde- og vendepunkt. Selve betænkningen var et grundigt stykke arbejde og et partsindlæg for folkebibliotekstanken på hospitaler. Hensigten med betænkningen var, at biblioteksdriften på sygehuset skulle ligne den normale biblioteksvirksomhed – med teknisk ekstraudstyr, der kompenserede for patientens begrænsninger. "I selve bibliotekslokalet skal der være plads til bibliotekets materialer til udlån og til brug på stedet, herunder musikaflytning. Ved materialer forstås bøger, tidsskrifter, aviser og av-materialer bl.a. grammofonplader, lydbånd, dias, plakater og grafik".[44] Betænkningen afspejlede en form for teknisk rationalitet, som ikke var så forskellig fra de holdninger, der kommer til udtryk i de første redegørelser.

På vej til en ny sti

Det er - trods alt og med den viden, vi har i dag - overraskende, at den i 1970 meget velfungerede biblioteksvirksomhed på hospitalerne skulle blive afviklet over de næste ca. 35 år. Hvad der ved vedtagelsen af biblioteksloven i 1973 syntes helt utænkeligt, blev til en kendsgerning omkring 2010, nemlig at en anerkendt aktivitet og institution forsvandt. 2010 lukkedes patientbiblioteket på Sankt Hans Hospital, efter at Region Hovedstaden havde anmodet Københavns Kommune om at betale for driften.[45] På universitetssygehuset Odense forsøgte man sig omkring 2008 med en gennemgribende modernisering af bibliotekskonceptet for sygehuse. Der skabtes et informationscenter, der integrerede biblioteksservice og sundhedsinformation, hvor der blev tilbudt både sundhedsinformation og udlån af materialer. Hovedvægten af aktiviteterne lå dog på informationsformidling til patienterne og personale samt

arrangementer med patientforeninger. Centrets personale bestod af sygeplejersker og bibliotekarer.[46] I 2011 fremsendte sygehusledelsen et spareforslag ud til høring i organisationen; de indkommende kommentarer relaterede sig udelukkende til afviklingen af centrets informationsfunktion. Biblioteksvirksomheden blev ikke nævnt. 2012 lukkede enheden.

Den klassiske biblioteksfunktions krise på hospitaler startede i begyndelsen af 1980erne; på Danmarks biblioteksforenings årsmøde i 1982 konstaterede biblioteksdirektøren, at der var drastiske nedskæringer på vej.[47] Der kan peges på mange årsager. Stigende udgifter og besparelser på hospitalsområdet ramte de marginale funktioner og enheder først. Antallet af hospitalssygedage faldt mellem 1926 og 1960 med en tredjedel; og de fortsatte med at falde frem til i dag. For København er sygedagene i perioden fra 1925/26 til 1961/62 faldet fra 33,12 til 20,82 dage per patient. Tallene dækker nogenlunde den periode, hvor hospitalsbiblioteksfunktionen ekspanderede. Nettoudgift per indbygger i kommunen steg i samme periode fra 21,11 til 164,27 kroner.[48] Det vil sige, at sygehusvæsenet i København fik tilført flere ressourcer, hvilket blandt andet kan være grunden til at antal af sygedage aftager med ca. en tredjedel. Sygedage fortsætter med at falde, som en opgørelse fra 2019 viser.[49] Dermed var der sammenlagt mindre tid til at læse under indlæggelsen.

Biblioteksektoren blev ramt af store besparelser især efter kommunalreformen i 2007, således at folkebibliotekerne var tvunget til at koncentrere sig om deres kerneopgaver. Sygdomsbegrebet ændrede sig; på psykiatriområdet blev der både i den kliniske og personlige forståelse af *recovery* lagt vægt på den enkeltes ansvar for at mestre sin sygdom.[50] Sundhedsfremme var ikke kun noget, der var forbeholdt hospitaler, men rakte ud i den sociale sektor og inddrog patient- og pårørendeforeninger samt videnscentre.[51] Ligeledes baserede terapiformer og behandlingsmæssige interventioner sig i høj grad på en tværfaglig praksis; de blev mere mangfoldige og varierede; de sociale dimensioner ved sundhedsfremmende aktiviteter og kulturens ekspressive og erfaringsorganiserende udtryksformer blev flet-

tet sammen. Bogen og læsningen skal i dag konkurrere med en del andre terapeutiske former. Af de anførte årsager var det nok de omfattende besparelser på hospitals- og biblioteksområdet, der var afgørende for, at det klassiske biblioteksarbejde på hospitaler kunne afvikles forholdsvis hurtigt og ofte unænsomt.

Det var dog ikke kun eksterne grunde, der havde punkteret ligevægten mellem biblioteksarbejdet på hospitalerne og centrale interessenters forventninger til dette arbejde. Den ligevægtstilstand, der havde udviklet sig mellem 1926 og 1970, eroderede også indefra og selektionsanomalier, der beroede på tidligere trufne valg, blev tydeligere med tiden.

Bibliotek 70 Pamflet 13 bragte i 1983 et temanummer med titlen *På trods af krisen – Biblioteker på sygehuse*. *Bibliotek 70* blev udgivet af Bibliotekarforbundet. I temanummeret fandtes ud over mange kritiske indlæg om de truende lukninger af hospitalsbiblioteker også et interview med Søren Trolborg, der var socialdemokratisk amtsborgmester i Storstrøms Amt.[52] For Trolborg var lukningen af hospitalsbiblioteker et spørgsmål om penge og de rette prioriteringer, som han forsvarede med et behandlingsmæssigt argument: at nedbringe ventelister og ikke at udsætte folk for unødvendig usikkerhed og smerte. Biblioteksagen blev derimod forsvaret ud fra et lovmæssigt perspektiv: alle skal have lige ret til at låne bøger. Imidlertid kom der ikke et eneste argument, som pointerede bogens, materialernes eller læsningens terapeutiske nytte i klinisk forstand, kun at patienten kunne have vanskelig ved at få adgang til bøger. I interviewet tematiseredes konflikten mellem to institutioners selvforståelser, værdier og regelsæt: lige adgang til sundhedsydelser versus lige adgang til kulturelle velfærdsydelser. Centralt var især amtsborgmesterens markering, at den støtte og positive feedback, som biblioteksvirksomheden på hospitaler tidligere har fået fra det politisk-administrative system, var sat i bero. Da bibliotekssystemet havde valgt at forankre den samme betjeningsmodel på alle sygehuse, blev det vanskeligt i den aktuelle krise at pege på og levere evidens for de behandlingsmæssige og terapeutiske opgaver biblioteker specifikt kunne bidrage med i forhold til hospitaler. Udvik-

lingsstien var ikke længere robust – også fordi hospitalsbiblioteker forsømte at fremhæve deres nytte gennem differentierede betjeningskoncepter.

En anden iagttagelse knytter an til en artikel - skrevet af Karin Lodberg - i tidsskriftet *Biblioteksarbejde* fra 1989, som handlede om opsøgende biblioteksarbejde. Karin Lodberg blev uddannet som bibliotekar i Aalborg og derefter ansat på Aarhus Kommunehospital.[53] Selve artiklen afspejlede de udfordringer og den ambivalens, som det opsøgende biblioteksarbejde mødte dagligt – også på hospitaler. Blikket var både rettet tilbage og fremad på samme tidspunkt. Karin Lodberg præsenterede fænomenet *Mellemleddet i det opsøgende biblioteksarbejde,* hvor hun på glimrende vis viste, hvor komplekst et system sygehuset var blevet og hvor vanskeligt det var at komme direkte i kontakt med patienten. "Som opsøgende bibliotekar hænder det ofte, at du må betjene en låner gennem en anden person".[54] Der var for mange mellemled, hvilket forvrængede kommunikationen med patienten. Et samarbejde med disse mellemled blev nævnt som løsning; men der pegedes ikke på faste organisatoriske rammer for dette samarbejde. Tværfagligt samarbejde førte ikke til strategiske alliancer, sådan som man 20 år senere forsøgte sig med på Universitetssygehus Odense. At tilhøre hver sin professionen gik begge veje og begrænsede samarbejdet på tværs af faglige skel.

Af de over 100 sygehuse, der betjentes af folkebiblioteker i 1970, er der i 2020 to muligvis tre hospitaler tilbage, der tilbyder deres patienter en biblioteksfunktion. Rigshospitalet i København tilbyder et kulturprogram, en bogservice og et frirum fra hospitalets hverdag. Her kommer bogvognen stadig til alle sengeafdelinger en gang om ugen.[55]

Psykiatrisk Afdeling i Middelfart er en afdeling under sygehusparaplyen *Psykiatrien i Region Syddanmark*. Biblioteket fungerer som et selvbetjeningsbibliotek med åbne hylder og er forbeholdt de ikke-udgangsberettige patienter. Til fornyelse af bogbestanden bidrager folkebiblioteket i Middelfart løbende med kasserede bøger.

Konceptets kerne relaterer sig til sygehusets oplysningsenhed PsykInfo, der har en styregruppe og en bibliotekar tilknyttet.[56] Sundhedsinformationer til patienter, pårørende og offentligheden samt en udbygget arrangementsvirksomhed er en del af institutionens opdrag. Aktiviteterne stemmer desuden godt overens med de oplysnings- og afstigmatiseringskampagner, som man har iværksat på psykiatriområdet i de sidste to årtier. Det tredje patientbibliotek, jeg er stødt på, relaterede sig til Psykiatrisk Center Gentofte, hvor Den Affektive Dagklinik, der eksisterede i nogle år omkring 2010, tilbød både psykoeducation og miljøterapi. Her havde patienterne adgang til et lille velassorteret patientbibliotek.[57] Det er ikke utænkeligt, at der i forbindelse med terapi- og informationstilbud på de mange psykiatriske hospitaler eller dagklinikker findes flere patientbiblioteker.

De tre eksempler viser, at biblioteksvirksomhed på hospitaler stadig findes. Deres opgaveportefølje har ændret sig; biblioteksfunktionen udspringer i høj grad af sygehusets behov og selvforståelse. De kulturpolitiske implikationer er nedtonet. Tilsvarende er betjeningskonceptet for biblioteksenheder på sygehusene blevet mere differentieret. Imidlertid er konturen til en ny udviklingssti ved at tegne sig. Stien skabes af folkebiblioteker; en passende betegnelse kunne være: *folkebiblioteker - ambulatorier for sundhedsfremme*. Denne udvikling skitseres ganske kort som afslutning på denne artikel.

Folkebiblioteker som ambulatorier for sundhedsfremme

Den 31. oktober 2016 blev der afholdt en temadag på Gentofte Biblioteker med overskriften *Biblioterapi – litteraturens terapeutiske potentiale*. Der deltog omtrent 45 kursister; de fleste kom fra folkebibliotekerne i København og på Sjælland. Mette Steenberg, bestyrelsesformanden for Læseforeningen, holdt et oplæg om *Litterær læsning som medskabende æstetisk praksis,* hvor der blandt andet gøres rede for forskellen mellem klassisk biblioterapi og læsning som medskabende og erfaringsreflekterende praksis. Læseforeningen er en almennyttig forening, der blev stiftet i 2010 og anvender litteratur og kultur til sundhedsfremme og i socialt arbejde. Kursisterne

afprøver metoden *guided fælleslæsning* med hjælp fra erfarne læsevejledere.[58]

I juli 2016 kunne man på Sundhedsstyrelsens hjemmeside læse følgende opslag: *Fire kommuner kan nu tilbyde kultur på recept*.[59] Sundhedsstyrelsen havde efter gode erfaringer fra Skåne oprettet en ordning, der gav fire danske kommuner mulighed for at tilbyde kulturelle aktiviteter til langtidssygemeldte borgere, der led af moderat depression, stress og angst. Kommunerne var Aalborg, Vordingborg, Nyborg og Silkeborg. Der var tale om et utraditionelt rehabiliteringsforløb. Sygemeldte borgere fik adgang til denne ydelse via en indstilling fra en sagsbehandler; og efter en samtale med kommunens sundhedskoordinator kunne den udvalgte borger glæde sig til en "kulturindsprøjtning på byens kulturinstitutioner" i otte uger.[60] De lokale folkebiblioteker bidrog med flere arrangementer i kommunens sundhedsfremmende ordning. På Vordingborg Bibliotek blev der læst højt af en bibliotekar med god erfaring i højtlæsning; fra deltagerenes side forventedes tilstedeværelse og lysten til at lytte og/eller tale om den læste tekst.[61]

Denne artikel startede med en solstrålehistorie fra Odense Centralbibliotek i 1926; den skal også gerne slutte med – i hvert fald – to gode projekter fra Odense. Odense Bibliotekerne og Borgerservice iværksatte i 2018 og 2019 to projekter med fokus på demens. Det første projekt, der blev støttet af Udviklingspuljen for folkebiblioteker og pædagogiske læringscentre, drejede sig om sanselig litteraturformidling, indlevelse i litteratur og bearbejdelse af kriseerfaringer hos den enkelte, der blandt andet lider af demens[62]. Erasmus+-programmet støttede det andet projekt, hvor mulighederne for gennem kunst og kultur at skabe bedre livsvilkår og social inklusion for mennesker med demens skulle udforskes. Projektet henvendte sig til kulturformidlere, for hvem der blev udviklet et specifikt træningsprogram. Der blev udarbejdet et katalog med anbefalinger vedrørende kulturformidling og demens. Ud over biblioteker deltog museer, teatre og motionscentre i Danmark, Holland og Belgien.

De nævnte projekter er repræsentative for de igangværende aktiviteter med deltagelse af biblioteker. Aktiviteterne bliver i mange tilfælde finansieret af eksterne bevillinger; de er afgrænset i forhold til målgrupperne samt indhold og er begrænset i tid. Der er tale om temporære organisationer, der lukkes ned igen, når projektets målsætning er nået eller midlerne brugt op. Den overordnede dagsorden hedder sundhedsfremme. I modsætning til bibliotekernes virksomhed på hospitaler er det ikke institutionens målsætninger, men politisk motiverede dagsordner, der afgør, om projekter støttes og gennemføres. Det er navnlig læsningen og dens terapeutiske potentiale, der giver biblioteker adgang til disse sundsfremmende projekter. Hvorvidt det er bibliotekarer eller andre fagligheder, der skal være ansvarlige for gennemførelsen af de sundhedsfremmende projekter er et spørgsmål, som endnu ikke har fundet sin afklaring. Om denne udviklingssti bliver lige så robust som den første, kan man ikke nødvendigvis regne med. Tiderne har ændret sig. Stiens organisatoriske fleksibilitet synes at være større, hvilket øger dens tilpasningsevne og robusthed.

Noter

1. J. G. Christensen & H. Permin: "Fnat og syfilis – aspekter af behandling af hud- og kønssygdomme på Københavns Kommunehospital 1863-92", *Dansk Medicinhistorisk Årbog 2007,* s. 73-89.
2. *Katalog over Morskabsbiblioteket paa Sindssygeanstalten ved Aarhus.* Thrues Bogtrykkeri Aarhus. 1906.
3. P.B. Pedersen & J. Nielsen: *Morskabsbiblioteket på Jydske Asyl.* Ovartaci Fonden. 2004.
4. *Merriam Webster Dictionary;* se også: D. McCulliss: "Bibliotherapy: Historical and research perspectives", *Journal of Poetry Therapy,* 25(1), 2012, s. 23-38.; Monroe & P.J. Rubin: "Bibliotherapy: trends in the United States", *Libri,* 25(2), 1975, 156-162.
5. E. Rubenstein: "From social hygiene to consumer health: Libraries, health information, and the American public from the late nineteenth century to the 1980s", *Library & Information History,* 28(3), 2012, s. 202-219.
6. E. Ostenfeld: *Biblioteksarbejde paa Sygehuse.* København. 1931. *(Danmarks Biblioteksforenings Skrifter,* IV).
7. O. Harbo: "Amerikanerne: Danske Bibliotekarer med amerikansk bibliotekaruddannelse 1907-1930", *Bibliotekshistorie,* nr. 6, 2011, s. 29-44.

8. "Biblioteksvirksomhed paa Hospitaler", *Bogens Verden,* 1938, s. 305-318
9. G.H. Andersen, C. Madsen. & L. Simon (red.): "Afdelingen for særopgaver og Biblioteket-kommer. Opsøgende biblioteksbetjening i København", *Historiske Meddelelser om København 1985.* Selskabet for Københavns Historie. 1985, s. 64.
10. *Aldrig færdig – altid på vej. Odense Sygehus 75 år på Sdr. Boulevard*. Udg. af Odense Sygehus. 1987, s. 143.
11. "Efterslæt fra Aarsmødet", *Bogens Verden,* 1935, s. 222-223
12. "Statistik over Hospitalsbiblioteksarbejdet i 1940", *Bogens Verden,* 1941, s. 143-144.
13. *Folkebibliotekernes Sociale Særopgaver.* Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor. København. 1948, s 9.
14. Ibid., s. 75.
15. Ibid., s. 122.
16. Ibid., s. 9.
17. L. Thorsen: *De danske folkebiblioteker 1940-1983.* Dansk BiblioteksCenter. 1992.
18. N. Dahlkild: "Biblioteket uden for biblioteket" *Bibliotekshistorie,* nr. 12, 2016, s. 85-87.
19. E. Ostenfeld: "Hospitalsbiblioteket. En Bogvogn", *Bogens Verden,* 1930, s. 38-41.
20. Ostenfeld 1931. Op. cit., s. 14.
21. *Bogens Verden* 1935. Op. cit., s. 223
22. *Folkebibliotekernes Sociale Særopgaver* 1948. Op. cit., s. 121.
23. "Aarsmødet i Hjørring", *Bogens Verden,* 1928, s. 108.
24. Ostenfeld 1930. Op. cit.; s. 40-41.
25. *A thousand Books for the Hospital Library;* published in 1913; anmeldt i: *American Journal for Psychiatry 1914;* s. 967.
26. Ostenfeld 1931. Op. cit., s. 7.
27. E.K. Jones (ed.).: *The Hospital Library: Comprising Articles on Hospital Library Service, Organization, Administration and Book Selection, Together with Lists of Books and Periodicals Suitable for Hospitals. American library association*. 1923, s. 12.
28. Ostenfeld 1931. Op. cit., s.12
29. Ibid., s. 32.
30. Ostenfeld 1930. Op. Cit.; 40-41.
31. *Bogens Verden* 1935. Op. cit., s. 222.
32. *Folkebibliotekernes Sociale Særopgaver* 1948. Op. cit., s. 15.
33. M.E. James: "One Thousand Books for Hospital Libraries: An Annotated Bibliography", *The Library Quarterly: Information, Community, Policy,* Vol. 15 (2), 1945, s. 179.

34. McCulliss 2012. Op. cit.
35. C. Shrodes: "Bibliotherapy", *The Reading Teacher,* 9 (1), 1955, s. 24-29
36. D.H. Russell & C. Shrodes: "Contributions of research in bibliotherapy to the language-arts program. II", *The School Review,* 58(7), 1950, s. 411-420.
37. D. Pehrsson & P.S. McMillen: "A bibliotherapy evaluation tool: Grounding counselors in the therapeutic use of literature", *The Arts in Psychotherapy,* 32(1), 2005, 47-59.
38. M.C. Hannigan: "The Librarian in Bibliotherapy: Pharmacist or Bibliotherapist?", *Library Trend,* 11(2), 1962, s. 184-198.
39. "Kursus i hospitalsarbejde", *Bogens Verden,* 1964, s. 391-393.
40. H. Nielsen: "(1) Denmark, 1968 Danish Hospital Libraries and the Training of Hospital Librarians", *International Library Review,* 4(3), 1972, s. 351-355.
41. Å. Bredsted: *100 år med Århus Folkebibliotek 1869-1969*. Århus Kommunes Biblioteker. 1964, s. 64.
42. *Betænkning afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende Statens sindssygevæsen. Betænkning 165.* København. 1956, s. 65.
43. P. Pierson: "Increasing returns, path dependence, and the study of politics", *American political science review,* 94(2), 2000, s. 251-267.
44. *Betænkning om sygehusbiblioteker, afgivet af den af Bibliotekstilsynet oktober 1970 nedsatte arbejdsgruppe for sygehusbiblioteker.* 1973, s.17.
45. "Den sidste bibliotekar. Interview med Anne Maria Paulmann", *Outsideren,* Foreningen Outsideren, nr. 72, 2010, s. 12-13.
46. R. Hansen & A. Kjærbye: "Det hele Menneske. Tværfaglig biblioteksservice på Odense Universitetshospital", *Danmarks Biblioteker,* 2008, (1), s. 34-35.
47. L. Thorsen 1992. Op. cit., s. 125.
48. S. Jensen: *Københavns Hospitalsvæsen 1863-1963.* Udgivet af Direktoratet for Københavns Hospitalsvæsen. 1963.
49. M. Rasmussen & L. Kristensen: *De offentlige sundhedsudgifter er steget markant mere end de øvrige offentlige udgifter siden 2000. DST-Analyse.* Danmarks Statistik. 2019.
50. L.F. Eplov & K.S. Rasmussen: "Recovery – På vej mod en mere præcis model", *Social Politik. Tidsskrift for Socialpolitisk Forening,* nr. 3, 2015, s. 11-15.
51. A. Jensen (red.): *Kultur og sundhed – en antologi*. Turbine forlaget. 2007
52. "Hofteoperation eller biblioteksbetjening. Interview med amtsborgmester Søren Trolborg". I: *På trods af krisen – Biblioteker på sygehuse.* Udg. af Bibliotekarforbundet 1983. (*Bibliotek 70. Pamflet* 13).
53. Aarhus Stiftstidende 10. november 2010
54. K. Lodberg: "Mellemleddet i det opsøgende biblioteksarbejde." *Biblioteksarbejde. Tidsskrift for informations- og kulturformidling,* 26, Aalborg 1989, s. 62-65t
55. *Kultur på Riget. Årsberetning 2018.* Rigshospitalet. Biblioteket.

56. *Region Syddanmark. Psykiatrisk Afdeling Middelfart Årsberetning 2016* og *Årsberetning 2018.*
57. L.C. Rasmussen & L. Møller: "Psykiatrisk sygepleje i nye rammer", *Sygeplejersken,* 2010, nr. 11, s. 54-58, <https://dsr.dk/sygeplejersken/arkiv/sy-nr-2010-11≥, (tilgået 25. februar 2020).
58. *Biblioterapi – litteraturens terapeutiske potentiale.* Gentofte Biblioteker. 2016. <https://centralbibliotek.dk/temadag/biblioterapi-%E2%80%93-litteraturens-terapeutiske-potentiale≥, (tilgået 16. februar 2020)
59. *Fire kommuner kan nu tilbyde kultur på recept*. Sundhedsstyrelsen. 2016 <https://www.sst.dk/da/nyheder/2016/fire-kommuner-kan-nu-tilbyde-kultur-paa-recept>, (tilgået 16. februar 2020)
60. *Vores tilbud. Kultur på recept*. Silkeborg Kommune. <https://sundhedshuset.silkeborg.dk/Vores-tilbud/Kultur-paa-recept≥.(tilgået 16. februar 2020)
61. H.N. Kristensen: *Styrker i Kulturstyrke? En antropologisk undersøgelse af Kultur på Recept i Vordingborg Kommune.* Institut for Antropologi, Center for Sund Aldring. Københavns Universitet. 2018. https://antropologi.ku.dk/Forskning/nyeste_publikation/rapport-styrker-kulturstyrke/Kulturstyrke.pdf, (tilgået 21. februar 2020)
62. Jeg fik tilsvarende materiale tilsendt af projektleder Finn Wraae Poulsen fra Odense Bibliotekerne i februar 2020. Materialet består af projektbeskrivelsen sendt til Udviklingspuljen for folkebiblioteker og pædagogiske læringscentre fra 2019 plus en projektbeskrivelse med titlen *Dementia in Cultural Mediation* sendt til Erasmus+; Erasmus+ er et EU-program, der i 2019 støttede sociale inklusionsprojekter.

Styrelsens beretning 2017-2019

Beretningen omfatter perioden 1. maj 2017 – 30. april 2019

På grund af coronasituationen dækker beretningen kun en begrænset periode.

Publikationsvirksomhed
Medlemsbladet *Bib-Hist* er udkommet med nr. 32 til 37 og udkommer nu kun digitalt, og udsendes pr. mail til medlemmerne. Derudover er der – også pr. mail - udsendt særskilte informationer vedr. møder og arrangementer. På den måde søger vi at minimere Selskabets udgifter. Bib-Hist og Selskabets hjemmeside redigeres af næstformand Bente Kaspersen.

Såvel *Bib-Hist* som informationer om møder og arrangementer lægges også på Selskabets hjemmeside, som udkom i ny udgave i efteråret 2018. Den hidtidige var efterhånden blevet forældet og træg i både layout og funktionalitet. Den nye opfylder langt bedre de nye behov for hurtig information og let redigering. Men der er stadig nogle børnesygdomme, som vi skal have kureret. Vi vil godt her opfordre medlemmerne til at komme med bidrag, som kan lægges på hjemmesiden. Også gerne billeder af biblioteker, arkitektur, interiørs, mærkedage eller lign. Billeder fra både jeres egne arkiver men også fra jeres hverdag eller fra ferier.

Bibliotekshistorie nr. 13 var planlagt til at komme til jul i 2018 men en teknisk fejl på trykkeriet betød, at den først kunne udsendes til medlemmerne i januar 2019. Redaktionsudvalget består af Steen Bille Larsen, Ole Harbo og Hans Elbeshausen.

Møder og arrangementer

Det faglige arrangement i forbindelse med generalforsamlingen i 2017 havde overskriften: *Fra en underafdeling i Danmarks Biblioteksforening til en underafdeling under AC.* De tidligere formænd for Bibliotekarforbundet, Jan Østergaard Bertelsen, Elsebeth Tank og den nuværende formand Tine Jørgensen (nu Segel), causerede over forbundets historie – og med Ole Harbo som ordstyrer.

9.-10. juni 2017 deltog 20 personer i selskabets studietur til Flensborg, hvor der var et spændende besøg på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, bl.a. med en fin beretning om Den slesvigske Samling, som har særlig fokus på det danske mindretal i Sydslesvig. Dagen efter besøgte selskabet biblioteksfilialen i Ansgarshuset i Slesvig, og vi fortsatte til Gottorp Slot, hvor vi fik en kulturhistorisk rundvisning.

12. september 2017 besøgte vi Syddansk Universitetsbibliotek i Odense, Forskningsbibliotekar Jakob Holck fortalte om *Herlufsholm-samlingen og de skjulte fragmenter – gemt og glemt gennem århundreder… lige indtil nu*.

29. november 2017 besøgte selskabet Folketingets Bibliotek og Oplysningstjeneste, hvor bibliotekets chef, Niels Jensenius bød velkommen og derefter overlod ordet til bibliotekets tidligere chef, Hanne Rasmussen, som fortalte om bibliotekets historie og opgaver. Bibliotekets historie er tæt knyttet til Christiansborg og Rigsdagen.

24. januar 2018 besøgte selskabet Enigma – Museum for Post, Tele og Kommunikation. Museumsinspektør Eva Wistoft Andersen fortalte om biblioteksdelen. Forskningschef Andreas Marklund gav et kommunikationshistorisk eksposé "*Fra budstikke til smartphone*", hvor han pegede på statsmagtens interesse i effektiv kommunikation

Det faglige arrangement i forbindelse med generalforsamlingen 23. maj 2018 var en orientering om og rundvisning på *Institut for Informationsstudier,* som er det nye uddannelsessted for ansatte på biblioteker og kulturinstitutioner, og som har til huse på Københavns Universitet, Amager. Leder af instituttets bibliotek, Lisbeth Rasmussen orienterede om biblioteket og viste rundt. Institutleder Jens-Erik Mai fortalte om instituttet.

16. juni havde selskabet et arrangement i skipperbyen Dragør, bl.a. med en guidet tur gennem byen til de bygninger, hvor biblioteket igennem tiden har haft til huse, og vi var på besøg på Dragør Bibliotek. Desuden var der fokus på de forfattere og kunstnere, som har boet i Dragør.

29. november afholdt selskabet julemøde på Det Kgl. Bibliotek, og driftschef Leo Poulsen tog os med på en tur rundt til bibliotekets "hemmelige steder" – steder, hvor publikum normalt ikke har adgang.

13. februar besøgte selskabet Rigshospitalets bibliotek. Bibliotekar Bodil Svansø fortalte om bibliotekets historie og opgaver. Titlen på mødet var: "Bøgerne hjælper med at finde det raske menneske frem".

9. april arrangerede Selskabet et møde på Det Kgl. Bibliotek. Der blev orienteret om *Bibliotekshistorie 2020* – med undertitel: Fra Saxo til det digitale bibliotek. Det bliver et to-binds værk som planlægges at udkomme næste år i 100-året for den første danske bibliotekslov.

Medlemstal

Medlemstallet er, som de foregående år, for nedadgående, både for så vidt angår personlige medlemmer som institutioner. Det registrerede antal betalende medlemmer er i dag 130, hvoraf 112 er personlige og 18 er institutionsmedlemmer. En del af nedgangen i institutionsmedlemmer kan henføres til strukturreformen, hvor antallet af kommuner blev reduceret fra 275 til 98, og til de mange fusioner, som sker på de statslige biblioteker.

Styrelsen

På generalforsamlingen 2017 genvalgtes Ole Harbo, Søren Carlsen og Hans Peter Rasmussen, og Mette Colding Dahl, KB, blev valgt som nyt styrelsesmedlem. Claus Vesterager Petersen og Michel Steen Hansen genvalgtes som suppleanter. Inger Mathiesen og Inge Selfort genvalgtes som revisorer og Ellen Warrer Bertelsen som revisorsuppleant. Efterfølgende konstituerede styrelsen sig med formand Ole Harbo, næstformand Bente Kaspersen, kasserer Søren Carlsen og sekretær Hans Peter Rasmussen.

På generalforsamlingen 2018 blev Henning P. Nielsen og Michel Steen Hansen valgt som styrelsessuppleanter. Inger Mathiesen og Inge Selfort genvalgtes som revisorer og Ellen Warrer Bertelsen som revisorsuppleant. Efter generalforsamlingen konstituerede styrelsen sig med formand Bente Kaspersen, næstformand Bertil Dorch, kasserer Søren Carlsen og sekretær Hans Peter Rasmussen. Øvrige styrelsesmedlemmer er Mette Colding Dahl, Nan Dahlkild og Steen Bille Larsen.